

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TERÖR BAĞLAMINDA DİNDE SAPMA DAVRANIŞLARI;
HARİCİLER VE HİZBULLAH KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muhammed Emir YAVUZ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut AKPINAR**

Ankara 2013

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TERÖR BAĞLAMINDA DİNDE SAPMA DAVRANIŞLARI;
HARİCİLER VE HİZBULLAH KARŞILAŞTIRMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Muhammed Emir YAVUZ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mahmut AKPINAR**

Ankara 2013

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

05.08.2013

Muhammed Emir YAVUZ

ONAY

Muhammed Emir Yavuz tarafından hazırlanan “*Terör Bağlamında Dinde Sapma Davranışları; Hariciler Ve Hizbullah Karşılaştırması*” başlıklı bu çalışma, 05.08.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim* dalında *yüksek lisans* tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Yrd. Doç. Dr. Engin AKÇAY

Yrd. Doç. Dr. Nurettin CAN

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, din ile şiddet ve terör bağlamında Hariciler ve Hizbullah örgütünün ortaya çıktığı toplumsal koşullar, örgüt mensuplarının din algılamaları, insan öldürmede geliştirdikleri meşruiyet dayanakları karşılaştırmalı olarak ele alınıp, analiz edilmiştir. Bütün bu incelemeler sonucunda terör örgütlerinin dini değerleri nasıl kullandıkları, eylemlerini meşrulaştırmak için dini motifleri nasıl ön plana çıkardıkları ve dini metinleri amaçlarına uygun olarak parçacı yaklaşımla nasıl yorumladıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın yapılmasında karşılaşılan en büyük sınırlılık, Hariciler ve Hizbullah örgütlerinin oluşumlarını karşılaştırmalı olacak şekilde ortaya çıktığı toplumsal koşullar, profili, sapma davranışlarının altında yatan nedenleri irdeleyen yeterli düzeyde bir çalışmanın bulunmamasıdır.

Çalışmayı yaparken benden fedakârlıklarını esirgemeyen çok değerli eşim ve çocuklarıma, yardım ve teşvikleri ile her zaman destek olan değerli hocam Mahmut Akpınar Bey'e, her aşamada değerli katkıları ile bana yön veren dostum Kurtuluş Alkan Bey'e ve çalışmalarımın her aşamasında katkıları olan dostlarıımın hepsine teşekkür ediyorum. Bu vesile ile manevi himayelerini her zaman yanı başımda hissettiğim anne ve babama da şükran ve minnetlerimi sunuyorum.

ÖZET

Araştırmamızın temel konusu din ile şiddet ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi incelemek; bu bağlamda dinde sapma davranışı olarak ortaya çıkan terör örgütlerinden Hariciler ve Hizbullah örneklerini analiz etmektir.

Öncelikle Din nedir? Dinin toplumsal hayatta ki rolü nedir? Bu sorulara cevaplar aranmıştır. Daha sonra şiddet, terör ve terörizmin kavramsal tanımlamaları yapılarak farklı yaklaşımlarla konu çok yönlü olarak araştırılmaya çalışılmıştır. Uluslararası platformda terör ve terörizm kavramlarına olan yaklaşımlara kısaca göz atılarak, devletlerin terör konusundaki farklı duruşları da özet bir şekilde verilmiştir. Bu kavramsal tanımlamalardan sonra dinin şiddet ve terörle olan ilişkisi bir başlık altında incelenmiştir. Bu bağlamda terör örgütlerinin dini argümanları nasıl kullandıklarına dair geliştirdikleri yöntemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda terör örgütlerinin ortaya çıktığı toplumsal şartlar, bireylerin profili, mücadele yöntem ve felsefeleri ile toplumda nasıl bir etki oluşturdukları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmamız Hariciler ve Hizbullah özelinde terör örgütlerinin, dini argümanları ne amaçla ve nasıl kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Dinlerin şiddeti hem önleyici hem de üretici yönleri olduğu açıktır. Terör örgütleri, dinin bazen birleştirici, bazen de ayrıştırıcı rolünden yararlanarak toplumları etkilemişlerdir. Yani terör örgütleri amaçlarına ulaşabilmek için dini bazen mobilize edici unsur olarak bazen de eylemlerinin kaynak unsuru olarak kullanmışlardır. Böylece terör örgütleri, eylemlerini meşru bir zemine oturarak toplumsal desteği sağlamak istemişlerdir. Diğer bir konuda terör örgütlerinin, dini metinleri parçacı yaklaşımla amaçlarına uygun olarak nasıl kullandıklarıdır. Örgütler parçacı yaklaşımı kullanarak dini metinleri amaçlarına uygun bir şekilde yorumlamışlar. Böylece kendilerini ifade edebilecek bir diyalektik oluşturup toplumda karşılık bulmaya çalışmışlardır.

Sonuç olarak dinde sapma davranışlarının kaynaklarının neler olduğu, sapma davranışlarına zemin oluşturan diğer etkenlerin neler olduğu konusu ve diğer faktörler etraflıca incelenerek değerlendirilmiş; elde edilen bulgular ortaya konulmuştur. Her iki örgüt arasında ki benzeşen ve ayrışan yönleri analiz edilerek, örgütün referans kaynakları ve felsefeleri karşılaştırmalı olarak araştırılmıştır. Bütün bu çalışmaların bir sonucu olarak elde edilen bulgular ifade edildikten sonra çözüm yolları üzerine önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, şiddet, Terör, Harici, Hizbullah.

ABSTRACT

The main theme of this study is to examine the relationship between religion on one hand and violence and acts of terrorism, on the other, whilst it aims to analyse examples of Kharijites and the Hezbollah, of terrorist organisations that emerged as a deviating behaviour in faith.

What is Faith, for starters? What role does Faith play in social life? This study seeks answers to the foregoing questions. Then it attempts to dive into a variety of approaches as deeply as needed in a multidimensional stance, elaborating definitions to conceptual meanings of violence, terror and terrorism. It also makes a short brief of the different positions of state governments in treating terrorism, after taking a momentary glance at the various approaches addressing the concepts of terror and terrorism in the international platform. After bringing the aforesaid conceptual definitions, the study examines the relations of faith with violence and terrorism. In this context, attempts have been made towards identifying precisely how the terrorist organisations make use of religious arguments. In the meanwhile, a comparative analysis of the societal conditions that give rise to terrorist organisations, the individual profiles of the persons joining them, their various methods and philosophies for conducting their struggle and their potential impacts on the society has been made, within a collated approach.

This study has the main intent to reveal for what purpose and how terrorist organisations use religious arguments, in particularity of Kharijites and the Hezbollah. It is clear that religions have both preventive and productive aspects. Terrorist organisations have influenced societies playing sometimes a unifying role and sometimes, the role of a parser. This means that terrorist organisations have used religion as a mobilising factor at a time and as the principle factor of their acts, at another. Thus, the terrorist organisations aimed to gain social support by placing their actions on some legitimate grounds. Another subject that the study attempts to investigate is how terrorist organisations use religious texts in a fragmental approach, in line with their goals. The organisations have interpreted the religious texts

following this fragmental approach. By doing so, they have tried to get community response to their inbred dialectics through which they could express themselves.

Finally, a variety of suggestions were brought as to what the motives of deviating behaviours in religion are, what other factors help constitution of grounds for this kind of behaviours and how all these adversities can be prevented, which were then reviewed and evaluated along with other factors, and the resultant findings put forth in plain view, to the reader's digest. The various similarities and differences between the two organisations were thoroughly analysed, in companion with a subsequent comparative search on their respective sources of reference and philosophies. Once the facts and findings obtained as a result of all these efforts are specified, propositions were made on potential remedies, with some partial comments on how to prevent all these oddities, to effectively struggle against terrorism.

Keywords: Religion, Violence, Terrorism, Kharijites, Hezbollah.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
TABLOLAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DİN, TOPLUM VE TERÖR	4
1.1.DİN NEDİR?	4
1.2. DİNİN TOPLUM HAYATINDA OYNADIĞI ROL	9
1.3. TERÖR VE TERÖRİZM	12
1.3.1. Terör ve Terörizmin Tanımı.....	15
1.3.2. Terörizmin Amacı	21
1.4. DİN, ŞİDDET VE TERÖR İLİŞKİSİ	22
İKİNCİ BÖLÜM	28
SAPMA DAVRANIŞI VE DİN: HARİCİLER VE HİZBULLAH ÖRNEĞİ	28
2.1. HARİCİLİK	28
2.1.1. Kavram Olarak Haricilik	28
2.1.2. Hariciliğin Tarihsel Gelişimi.....	29
2.1.3. Ortaya Çıktığı Toplumsal Koşullar	33
2.1.4. Bireylerin Profili	37
2.1.5. Din Algılamaları ve Sapma Davranışları	40
2.2. HİZBULLAH	46
2.2.1. Kavram Olarak Hizbullah.....	46
2.2.2. Hizbullah'ın Tarihsel Gelişimi	47
2.2.3. Ortaya Çıktığı Toplumsal Koşullar.....	53

2.2.4. Bireylerin Kişisel Özellikleri ve Profili	55
2.2.5. Din Algılamaları ve Sapma Davranışları.....	60
2.3. HARİCİLER VE HİZBULLAH'IN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ .	65
SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR	77

TABLolar DİZİNİ

Grafik 1: Silahlı Kanadın Örgüte Katılım Yaşı	56
Grafik 2: Silahlı Kanadın Eğitim Durumu	57
Grafik 3: Silahlı Kanadın İş Durumu	58
Grafik 4: Silahlı Kanadın Örgüte Katılmadan Önceki Dindarlık Durumu	60

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde bireylerin ve toplumların hayatında rol oynayan en önemli unsurlardan biri dindir. Din tarih boyunca toplumların oluşumunda, gelişmesinde ve değişiminde önemli roller oynamıştır. Dinin bu rolünü keşfeden gruplar, dinin bazen birleştirici, bazen de ayrıştırıcı rolünden yararlanarak toplumları etkilemişlerdir.

Bu bağlamda din, bir yandan toplumların hayatında barışa, huzura, güvene vesile olurken, diğer yandan da algılamalardaki farklılıklardan dolayı sapkın grupların çıkmasına da neden olmuştur. İslam tarihinde ortaya çıkmış olan Hariciler ve ülkemizde 1995 ile 2000 yılları arasında gerçekleştirdiği insanlık dışı eylemlerle gündeme gelmiş olan Hizbullah, bu gruplar arasında kabul edilmektedir. 17 Ocak 2000'de Hizbullah örgütüne yapılan operasyonlar sonrasında örgütün kanlı yüzü ortaya çıkmış ve toplumda büyük bir infial uyandırmıştır. Örgütün vahşet dolu infazlarının ve mezar evlerinin gün yüzüne çıkarılması dikkatleri örgütün referans kaynaklarına yöneltmiştir. Dini motifli bir örgüt olması sebebiyle İslam Tarihi merceği altına alınmıştır. Dini referans olarak ortaya çıkan gruplar incelendiğinde Hariciler ve Hizbullah'ın birbiriyle büyük oranda örtüşen bir felsefe ve eylem içerisinde oldukları görülmektedir. Bu nedenle Hariciler ve Hizbullah'ın kapsamlı bir şekilde analizinin yapılmasının bir ihtiyaç olduğu kanaati oluşmuştur. Bu çalışmamız duyulan ihtiyacı gidermeye yönelik çabadır.

Haricilerin ortaya çıktıkları dönem, yaşanan olaylar, aykırı çıkışları ve dayanak noktaları ile toplumsal sonuçlarının yaşandığı süreç literal olarak araştırmamızın konusu olmuştur. Hizbullah ile ilgili bölüm ise İran Devrimi'nden (1979) sonra 1980'li yılların başında Türk Hizbullah'ı olarak adını duyuran Hizbullah örgütünün kuruluşundan, güvenlik güçlerinin 17 Ocak 2000 tarihinde örgütü bitirme noktasına götüren operasyonu arasında ki dönemi kapsamaktadır.

Bu araştırmada, Hariciler ve Hizbullah örgütünün ortaya çıktığı toplumsal koşullar, örgüt mensuplarının profili, bu iki örgütlenmenin içerisinde yer alan

kişilerin din algılamaları, insan öldürmede geliştirdikleri meşruiyet dayanakları ve motivasyon kaynakları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınarak analiz edilmiştir.

Bu çerçevede, aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

1. Dinin toplumların hayatında oynadığı rol nedir?
2. Din, şiddet ve terör ilişkisi nedir?
3. Hariciler ve Hizbullah'ın ortaya çıktığı toplumsal koşullar nasıldır?
4. Bu iki topluluğun din algılamalarında benzeşen ve farklılaşan yönler nelerdir?
5. İnsan öldürme davranışlarındaki meşruiyet dayanakları ve motivasyon kaynakları nelerdir?
6. Sapma davranışlarında dinin meşruiyet dayanağı olarak kullanılması ortadan kaldırılabilir mi?

Bu tez çalışması yukarıdaki sorulara cevap aramak üzere iki bölümden oluşmaktadır. *Birinci Bölümde*, önce din kavramsal olarak tanımlanmış, ardından da dinin toplumsal hayatta oynadığı rol ortaya konulmuştur. Daha sonra Hariciler ve Hizbullah'ın sapma davranışlarını anlayabilmek amacıyla din, şiddet ve terör ilişkisi kurulmuştur.

İkinci Bölümde ise, önce Haricilerin tarihsel olarak gelişim süreçleri, ortaya çıktığı toplumsal koşullar, din algılamaları, bireysel profilleri ve sapma davranışları açıklanmıştır. Ardından da Hizbullah'ın tarihsel gelişim süreci, ortaya çıktığı toplumsal koşullar, din algılamaları, bireysel profilleri ve sapma davranışları ortaya konulmuştur. Her iki hareketin belirlenen özellikleri ortaya konulduktan sonra birbirine benzeyen ve ayrışan yönleri analiz edilmiştir.

Çalışmada *kaynak tarama tekniği* kullanılmıştır. Bu çerçevede, Hariciler ve Hizbullah ile ilgili kaleme alınmış olan tez, kitap ve makaleler taranmıştır. Hizbullah örgütü 2000'li yıllara kadar kitap, gazete ve dergi yayınlamıyordu. 2000 yılından sonra yoğun bir şekilde kendi din algılamasını ortaya koyan yayınlar çıkardığı gözlenmektedir. Bu yayınlar da taranarak elde edilen bilgiler yapılan planlama çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın yapılmasında karşılaşılan en büyük sınırlılık, Hariciler ve Hizbullah konusunda bugüne kadar kaleme alınmış birçok kitap, makale ve tez bulunmasına rağmen özellikle Hariciler ve Hizbullah'ın ortaya çıktığı toplumsal koşullar, profili, sapma davranışlarının altında yatan nedenleri irdeleyen karşılaştırmalı olacak şekilde yeterli düzeyde bir çalışma bulunmamaktadır. Daha önce yapılmış çalışmalarda genel olarak Haricilerin tarihsel gelişim süreçleri, ortaya çıktığı toplumsal koşullar ve coğrafya, din algılamaları, örgütlenme şekilleri ve gerçekleştirdikleri şiddet olayları geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Ancak Hizbullah örgütüyle kıyaslayarak analiz yapma bağlamında yeterli herhangi bir veri bulunmamaktadır. Diğer yandan, Haricilerin kendilerini kendi dilinden anlatan kaynakların günümüze ulaşmamış olması tek taraflı yazılmış kaynaklardan konunun analizini zorunlu kılmıştır.

Araştırmamızın sonucunda yüzyıllar öncesinde ortaya çıkan Hariciler ile günümüzde ki Hizbullah düzleminde sapma davranışlarının kökenine inildiğinde; toplumsal şartların, kapalı toplum yapısının, dini algılama şekillerinin, ekonomik şartların, yaşanan cehaletin ve kültürel kodların benzeştiği ve büyük oranda aynı toplumsal sonuçları ortaya çıkardığı görülmüştür. Aynı zamanda sapma davranışı gösteren bu örgütlerin dini referansları ve kutsal metinleri kullanırken geliştirdikleri yöntemler ve dini algılama biçimleri araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda dini algılama, yorumlama ve amca uygun olarak kullanma yöntemlerinin de büyük oranda benzeştiği görülmüştür. Bundan dolayı çalışmamızın sonucunda bu bulgulardan hareketle yeniden bir sapma davranışının ortaya çıkmaması ve yeni bir insanlık vahşetinin yaşanmaması için bir kısım önerilerde bulunulmuştur.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçların gelecekte ortaya çıkması muhtemel sapkın hareketlerin beslenebileceği toplumsal zeminin zamanında ortadan kaldırılabilmesi için ilahiyatçılara, sosyologlara ve devlet adamlarına fayda sağlayacağı umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DİN, TOPLUM VE TERÖR

1.1.DİN NEDİR?

Din insanla beraber var olmuş en önemli toplumsal kurumlardan biridir. İnsanlık tarihinde ne kadar geriye gidilirse gidilsin, dini inanıştan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Yapılan araştırmalardan nerede küçük bir toplum var ise orada dini bir inanışın var olduğu görülmektedir (Kahraman, 1999: 18; Aksın, 2000: 237). Nitekim dinler tarihçisi Smart da “İnsanlık ve yaşamını anlamak için dini anlamak gerekir” (Aydın, 2011: 15) demektedir.

İnsanın tutum ve davranışlarını, insanlar arası ilişkileri, toplumsal hayatı belirleyen temel bir kurum olarak insanlığın başlangıcından beri sürekli varlığını sürdüren din, her devirde başta düşünürler, teologlar ve toplumbilimciler olmak üzere herkesin ilgi odağı olmuştur (Kurt, 2012: 29). Nitekim bugüne kadar din konusunda antropologlar, sosyologlar, tarihçiler, psikologlar ve teologlar sayısız araştırma yapmışlardır. Ancak bu araştırmalarda görüldüğü gibi, dini tanımlama girişiminde bulunan pek çok araştırmacı ve bilim adamı genellikle kendi perspektifinden konuya yaklaşmış ve tanımlar yapmışlardır. Böylece birbirinden farklı çok sayıda din tanımı ortaya çıkmıştır (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 41-42).

Arapça bir kökene sahip olan din kelimesi genel olarak belirli inanç sistemlerini ifade etme doğrultusunda kullanılmaktadır. Batı dillerinde de din, “religio” ya da “religion” terimiyle ifade edilmektedir (Gündüz, 2007: 18). Ancak batı dünyasında din için kullanılan “religio” ve “religion” tabirleri 17. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanmıştır (Aydın, 2011: 16).

Religion kelimesi, Latince *religio*’dan gelmektedir. Bu, Roma dönemlerinde “tören/usul, bağlılık” ya da “dikkatli olmak, sakınmak” gibi anlamlarda

kullanılmıştır. Bu durumda din, bir kutsala bağlanarak arınma, kendisini ibadete verme, tören ve yortulara katılma anlamındadır. Türkçede kullandığımız “din”, Arapça asıllı bir mastar isimdir. İdare etmek, yönetmek, itaat etmek, boyun eğmek, ibadet etmek, sakınmak gibi anlamlara sahiptir (Kurt, 2012: 30-31).

İnsanların ruhsal ve duygusal gelişmeleri değişip, farklılaştıkça; Tanrı ve din alguları ve dini yaşama pratikleri de şekil olarak farklılaşabilmektedir (Karacoşkun, 2012: 37). Batı dünyasında din, “İnsanın tanrı, metafizik âlem ya da kutsala yönelik duygu, düşünce ve davranışlarını ifade eden bir sistem” olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, Taylor dini, “Manevi varlıklara inanmak” şeklinde tanımlarken, çağdaş teologlardan Hick de, “İnsanoğlunun Tanrıya verdiği yanıt” olarak tanımlamaktadır. Gertz ise dini, “Varlığın genel yapısı konusunda kavramlar formüle ederek bu kavramlara duygu ve motivasyonların eşsiz derecede gerçeklik arz ettiği ve gerçeklikler yüklediği bir semboller sistemi” olarak ifade etmektedir (Aydın, 2011: 19-20).

Freud, bir yanılsama olarak kabul etmekle beraber din konusunu atlamayıp aksine büyük bir ilgi ile çalışmalar yapmış ve dinin insan hayatını nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmıştır (Freud, 2012; Karacoşkun, 2012: 36). Psikolojik açıdan dine bakan Freud, “Dini sembollerin belli iç duyguları bastırmada önemli rol oynadığına” inanmaktadır. Freud, obsesif (saplantı) davranışlar ile dini davranışlar arasında benzerlik kurarak, dini ibadet ve ritüellerin bir saplantı nevrozu olduğunu ileri sürmüştür. Dini davranışlar ve saplantılı davranışlar arasında ki benzerlikleri genel olarak özetlenecek olursa şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- İhmal edildiklerinde insanda vicdan azabı ve sıkıntı oluşur.
- 2- Kişi bu davranışları gerçekleştirirken diğer her şeyden soyutlanır.
- 3- Detayların tamamının ifa edilmesi için büyük özen gösterilir.
- 4- Her iki davranışta da suçluluk duygusu etkilidir. İhmal edildiğinde olumsuz bir olay yaşayacaklarına inanırlar.
- 5- Her iki davranışta yapılmadığı zamanlarda pişmanlık duygusu oluşur.
- 6- Her iki davranışta da bazı içgüdüsel arzular bastırılma yoluna gidilir.

7- Her iki davranışta da uzlaşma yönünün var olmasıdır.

8- Her iki davranışta da davranışların asıl kaynağı zamanla unutup, semboller önem kazanabilmektedir.

Freud'un var olduğunu iddia ettiği bu iddianın doğal sonucu olarak; '*din bireylerde bir tür nevroz oluşturmaktadır ve bu durumdan kurtulmak gerekir*' tezini ileri sürmüştür (Freud, 2012: 91-112).

Jung da, "Dinin insan hayatında sanıldığından daha fazla bir öneme ve role sahip olduğuna inanıyordu. Ona göre din, kendisiyle barışık daha iyi bir insan olmak için mutlak gerekli bir unsurdur" (Aydın, 2011: 21). Jung, dini "kalıtsal eğilimler" olarak nitelendirmektedir. Etik değerlerle benlik tecrübesinin başkalarına aktarılmasını etik bir görev olarak kabul etmiştir. Ona göre dini hayatta asıl önemli olan, inancın konusundan çok bireyde uyandırdığı dini tecrübedir. Nitekim Jung, bireyin kalabalık içerisinde hem ahlaken hem de ruhen mevzi kaybettiğini ancak kolektif bilinçaltı kavramı ile birlikte dine sosyal bir rol verdiği de görülmektedir. Aynı zamanda Jung dini, zor zamanlarda sığınılan bir kavram olarak değerlendirmiştir (Karacoşkun, 2012: 43).

Frankl'de, dinin insan hayatına kattığı anlam ve değerler açısından önemli tespitlerde bulunmuştur (Frankl, 2013). Din psikolojisine öncülük yapan James, bireysel tecrübeyi dinin esası kabul etmiş ve dini tecrübeleri faydacı bir anlayışla yorumlama yolunu benimsemiştir. James, dini tecrübelerin önemli olduğunu ve insanların yaşamlarına olumlu katkılar yaptığını savunmuştur. James, dini ana başlık olarak iki kısma ayırmıştır. İlki ibadet ve dua gibi bireyin pratiklerini içine alan din; ikincisi ise kurumsal dindir (James, 1982).

Adler ise Tanrı fikrini, insanın ve toplumların gerçekleştirmek için tasarladıkları ve ulaşmayı hedefledikleri zirve, mükemmeliyetteki sınır olarak kabul etmektedir. Yani Tanrı, insan fikridir. Ancak Adler için önemli olan, bir dinin bütün insanların iyiliğini isteyip istememesidir. Kendisi bu bağlamda dinlerin, tüm insanlık için kutsal değerleri koruduğunu ifade etmektedir. Tanrı kavramını hümanist yaklaşımlar bağlamında önemli ve gerekli görmüştür (Adler, 1997: 67; Karacoşkun,

2012: 44-45). Erikson, dini kimliğin oluşumunda yaşanan dönemlerin etkili bir işlev gördüğünü kabul etmektedir. Özellikle kimlik krizinin yaşandığı ergenlik dönemi ve çocukluk döneminde aile ilişkilerindeki dini iletişimin oldukça önemli olduğu tespitini yapmıştır (Karacoşkun, 2012: 45).

Fromm ise kendi düşünce sisteminde dini, salt sübjektif bir tecrübe olmasının yanı sıra bireye güven veren, sosyal hayatına katkı sağlayan ve temel ihtiyaçlarına cevap veren bir olgu olarak tanımlamıştır. Ona göre dini ihtiyaç olarak hissettiren asıl faktörün, yönelim ve bağlılık nesnesine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Bu ihtiyaca en yaygın karşılık gelen şey ise güçlü bir lider ya da Tanrı olgusudur. Aşkın meziyet ve güçlere sahip olan liderin, topluluk için en iyisini bildiği ve en iyisini yaptığı inancı hâkimdir. Otoriter dini yaşantıda, insanın kaderini elinde bulunduran, kendisine boyun eğilip, saygı gösterilmesi ve tapınılması gereken yüce bir varlığa inanıldığını söyleyen Fromm; herkesin dine ihtiyaç duyduğunu da özellikle belirtmektedir (Fromm, 2012: 31-71).

Maslow ise dinle ilgili düşüncelerinde James, Jung ve Fromm'dan büyük oranda etkilenmiştir. O da dini, insanın ürettiği bir olgu olarak ifade eder. İhtiyaçlar hiyerarşisi yaklaşımıyla ifade ettiği insanın temel ihtiyaçlarını açıklamaya çalışmıştır. Bunları fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, aidiyet ve sevgi ihtiyacı, saygı ihtiyacı ve son olarak da kendini gerçekleştirme ihtiyacı şeklinde sıralamıştır (Karacoşkun, 2012: 50).

Sosyolojik açıdan dini inceleyen Durkheim'e göre din, "Kutsal şeylere ilişkin inanç ve uygulamalar bütünüdür ve toplumun temel yapı unsurlarından biridir. Din hayaletlerden söz etmez, tam tersine o 'gerçek içeren şey'dir. Din ne oranda sosyal bir fenomen ise toplum da o derecede dini bir fenomendir. Kutsal şeyler toplumun birliğinin sembolleridir" (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 87-88). Kısacası Ona göre din, "Yasaklanmış kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki, bu inanç ve eylemleri kabul edenleri bir moral topluluk halinde birleştirir (Kızılcılık ve Erjem, 1996: 148).

Marx'a göre din bir üst yapı kurumudur ve egemen sınıfların imtiyazlarının meşrulaştırılmasını sağlayan bir araçtır. Bu nedenle dini, "Baskıya tabi yaratıkların iç çekişmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhu ve halkın afyonudur" şeklinde ifade etmiştir. Ona göre din ile ideoloji arasında güçlü bir bağ vardır ve din anlayışı bir dünya anlayışını da beraberinde getirir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 92). Dolayısıyla Marx, dini ortadan kaldırılması gereken bir kurum olarak nitelendirmiştir.

Din sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Weber ise dini, toplumsal yapının, kültürün ve ekonominin belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Protestan ahlakı, kapitalizmin doğuşuna etki eden faktörlerden biridir. Weber, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı eserinde bu ilişkiye sosyo-psikolojik bir açıklama getirir. Ona göre Kalvinist kader öğretisi, Protestanlar arasında kendi kurtuluşları konusunda derin bir endişeye yol açıyordu. Protestanlar refahın kendi tercihlerinin bir sonucu olduğuna inandıkları halde kaderleri sanki buna bağılmışçasına "kendi mesleklerinde" çalışmaya ve tasarrufa yöneliyorlardı (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 93-94).

Görüldüğü gibi bilim adamı, psikolog ve sosyologların kendi bakış açılarına göre bir din tanımı ve yaklaşımı vardır. Tek bir din tanımından bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte sözlüklerde din, "Bağlılarını bu dünyada ve öteki dünyada mutlu etmek için Tanrıca saptanan kuralları kapsayan kurum" (Hançerlioğlu, 2000: 69) olarak tanımlanmaktadır. Kısacası din, "İnsanın her türlü inancını, düşüncesini, tavır ve davranışlarını ifade eden, insanın yaşam tarzı ya da yaşamında izlediği yol" (Gündüz, 2007: 19) anlamına gelmektedir.

İnsanlığın yaşadığı ve yaşamakta olduğu din tecrübesiyle ilgili olarak değindiğimiz bu hususlar doğrultusunda dinin; "1) İnsanın düşünce ve inanca dayalı değerlendirmelerini içeren zihinsel fonksiyonlarını, 2) Her türlü tavır ve davranışlarını, 3) İnsanın diğer insanlarla ilişkilerini ve kurumsal yönünü ifade eden sosyal yapısını belirleyen ve disiplin altına alan bir sistem" (Gündüz, 2007: 21) olduğu söylenebilir.

1.2. DİNİN TOPLUM HAYATINDA OYNADIĞI ROL

İnsanlık tarihiyle eşdeğer olan din, bireylerin ve toplumların hayatını inşa eden, yönlendiren ve devamını sağlayan en önemli olgulardan biridir. Bu nedenle dinin toplumların hayatında olumlu ya da olumsuz, görünen ya da görünmeyen, açık ya da gizli pek çok rolü vardır (Okumuş, 2003). Dinin toplumların hayatında oynadığı rol, şöyle açıklanabilir:

a) Zihniyet Kazandırma: Dinin en temel fonksiyonlarından biri, bireylere çeşitli toplumsal sorunlar ve olaylar karşısında takip edecekleri tutum ve tavırları belirlemede bir *zihniyet* kazandırmasıdır. Mardin'e göre din, "kazandırdığı bu zihniyet sayesinde insanlara, çevrelerindeki dünyayı özel 'gözlük'lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânları sağlamaktadır" (Mardin, 1997: 65). Bu bağlamda, bir dine has zihniyetin, o dinin mensupları arasında paylaşılması ve içselleştirilmesi sonucunda insanlar, günlük işlerini görürken bile bu telakkinin etkisiyle hareket ederler. Onlar, dünyaya karşı takındıkları tavrın müntesipleri oldukları dinden kaynaklandığının bilincinde olsunlar veya olmasınlar kendileri dışındaki dünyayı daima sahip oldukları inançlarının ışığı altında görürler (Keskin, 2004: 10-11) .

b) Sosyalleştirme ve Sosyal Kontrol: Sosyalleşme ferдин içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus, duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması sürecidir. Her şeyden önce sosyalleşme bir kültür aktarma faaliyetidir. Bu bağlamda, toplumun dini inançları, değerleri, normları, duyguları, düşünceleri ve davranışlarını oluşturan manevi-dini kültür unsurları ancak eğitim ve öğretim sayesinde yaşlı kuşaklardan genç kuşaklara aktarılır. Bu açıdan din, yeni yetişmekte olan kuşakların kimlik ve kişiliklerinin oluşumunda çok önemli bir rol oynar (Günay, 2008: 339-340).

Din, sosyo-ekonomik, dinsel vb. sisteme uygun belli karakter tiplerini öne çıkararak toplumsal aktörlerin sosyal yapıya uygun rollerini öğrenip içselleştirmelerini, sosyal hayata ayak uydurmalarını, diğer bir ifadeyle

sosyalleşmelerini sağlar. Bunu da topluma uygun değer, tutum ve davranışları öğretmek, sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal statükoyu destekleyerek gerçekleştirir. Böylece dini sosyalizasyon, toplum bireyleri katında sistemi, sosyal yapıyı, sosyal düzenin norm ve değerlerini, toplumsal rolleri kabul edilebilir göstererek bireylerin söz konusu sisteme uyumunu sağlar (Okumuş, 2003: 73).

Din toplumda aynı zamanda bir sosyal kontrol aracıdır (Aydın, 2000). Sosyal kontrol ile din sosyal yapıyı ayakta tutar ve korur. Bunu toplum üyeleri ve aktörlerinin, sosyal ve siyasal düzenin kural ve düzenlemelerinin sınırları dâhilinde hareket etmelerini sağlar, o sınırların dışına çıkmalarını önler. Sosyal kontrol mekanizması suç işleyeni dışlama, ayıplama, utandırma gibi yaptırımları kapsar (Okumuş, 2003: 74-75).

c) Kimlik Kazandırma: Kimlik, “Bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen ve onların diğerlerinden ayrılmasını sağlayan karakteristik özelliklerdir. Gerek bireyin, gerekse grubun kimliği önemli ölçüde toplumsal faktörler tarafından belirlenir” (Kirman, 2004: 129). Bireyin kimliğini kazanmasında en temel toplumsal faktörlerden biri dindir. Din bireylere kazandırdığı kimlikle, bir topluma ya da gruba aidiyet bilinci kazandırır. Dinin bahsettiği kimlik, insanın hayatına anlam katar ve insanın bunalıma düşmesini önler. Din, insanın hem iç dünyasında barışık olmasında, hem de topluma adaptasyonunda yardımcı olur (Okumuş, 2003: 77).

d) Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeyi Sağlama: İnsanları bir araya getiren, bir arada tutan, toplum halinde birleştiren bir amaç ve bu amaç etrafında bir takım normlar, değerler, inançlar vb. bulunmaktadır. Bireyi bu anlamda topluma bağlayan sosyal bütünleşmedir. Sosyal bütünleşmeye katkıda bulunan en önemli fenomenlerden biri dindir (Okumuş, 2003: 70).

Din, toplumda cereyan eden fiillerden bir kısmına kutsallık atfederek yapılmasını teşvik eder, bazı fiilleri ise günah sayarak yasaklar. Böylece bireylerin tutum ve davranışlarını toplumun değer yargılarına uygun hale getirir. Ayrıca toplumun tüm bireyleri tarafından ortaklaşa yapılan dinsel ayin ve törenler grup

ruhunu geliştirerek bireyler arasındaki kaynaşmayı sağlar. Bu itibarla din, toplumdaki dayanışmayı, istikrarı ve bütünleşmeyi temin eder. Nitekim Durkheim de dini, “Ayrılmış, yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki bu inanç ve eylemleri kabul eden ümmet denen tinsel bir kamu halinde birleştirir” (Keskin, 2004: 14) şeklinde yorumlamıştır.

e) Toplumsal Ayrışma ve Çatışmaya Sebep Olma: Din, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamanın yanı sıra ihtilaflara, çatışmalara ve ayrışmalara yol açabilir. Özellikle bir din, ilk ortaya çıktığı dönemde toplumu “inanananlar” ve “inanmayanlar” şeklinde ikiye ayırmış olması, toplumsal çatışmaların zeminini hazırlayabilmektedir. Bazen aynı dinin müntesipleri farklı algılamalardan dolayı mezhep, tarikat ve cemaat şeklinde yapılanarak birbirleriyle çatışmaya girebilmektedir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 47). Dinin etkisiyle ortaya çıkan çatışmalara Haçlı Seferleri, Sünni-Şii ihtilafı, Protestan-Katolik savaşları, Lübnan’daki çatışmalar, İsrail-Filistin ve Hindistan-Keşmir çatışmaları örnek olarak verilebilir (Okumuş, 2003: 72). Bununla birlikte Wach’ın da belirttiği gibi dinin toplumdaki bütünleştirici rolü ayrışmacı ve çatışmacı rolünden daha yaygın ve belirgindir (Akyüz ve Çapçioğlu, 2008: 47).

f) Birey ve Toplum Hayatında Meşrulaştırma Aracı Olma: Din, yapılan davranışı bireyin meşru olarak görmesini sağlar. Diğer bir ifadeyle, bireyin yaptığı davranışı kendi zihin, bilinç ve vicdanında meşru olarak görmesini temin eder. Toplumsal düzlemde, kurumsal ve grupsal ilişkilerde ortaya çıkan davranışların, sosyal eylemlerin, ilişki içindekiler tarafından ve toplum tarafından geçerli ve haklı kılınmasını temin eder. Siyasal düzlemde ise din, yönetimin, yönetenlerin veya iktidarın yönetilenler tarafından kabul edilmesinde işlev görür (Okumuş, 2003: 80). Bu bağlamda din, bireylerin hayatında evlenme, mülk edinme, adam öldürme gibi konularda meşruiyet dayanağı sağlarken, toplumsal ve siyasal konularda da özellikle güç ve iktidar ilişkilerini düzenlerken meşruiyet dayanağı sağlamaktadır.

g) Normlar ve Değerler Sistemi İnşa Etme ve Toplumunu Değiştirme: Dinin en önemli fonksiyonlarından biri de toplumu “düzenlemek” ve “yapılandırmak”

amacıyla belirli normlar ihdas etmesidir. Bu itibarla her din, müntesiplerine olay ve hadiseler karşısında ne şekilde hareket edeceklerine ilişkin belirli davranış modellerini kazandırır. Nitekim Wach'a göre, teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, uygulamada ise toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu değiştirerek yeniden düzenler (Keskin, 2004: 16).

h) Devlet ile Toplum Arasında Aracılık Yapma: Dinin diğer bir işlevi de devletle toplum aktörleri arasında aracılık yapmaktır. Din, özellikle devletle birey arasında bir tampon kurum olarak vazife görerek, bireylerin devlet tarafından muhatap alınmasını sağlayabilmektedir. Bu çerçevede, dini yardım kuruluşları, cemaatler gibi sivil toplum örgütleri, bireylerin devletle temasını sağlamada önemli bir rol üstlenmektedirler. Zira bu tür yapılar, sığınılacak, kuvvet alınacak koruyucu bir zırh ve denge unsuru olarak da önemli bir muhalefet gücüdür (Okumuş, 2003: 79).

1.3. TERÖR VE TERÖRİZM

Terörizm tarih boyunca pek çok toplumda değişik şekillerde görülmüştür. Ancak Çakmak, terörün ne zaman, nerede ve hangi terör olayı ile başladığı konusunda fikir birliği olmadığı tespitini yapmaktadır. Bununla birlikte genel kabul edilen zamanlarda Filistin'de Yahudi Zealotslar ile başlamıştır. Zealotslar bugünkü Filistin topraklarında ortaya çıkmış ve bölgedeki Roma, Yunan ve Yahudilere karşı mücadele vermişlerdir. Zealots mensupları halkın en alt tabakasından oluşmaktaydı. Bu örgütü yönetenler ise aşırı dini mezhep mensubu din adamlarıydı. Genel olarak merasim günlerinde kalabalıklara saldırı yaparak izlerini kaybettirirlerdi. Bu eylemleri ile birlikte suyollarını tahrip etmek ve tahıl depolarını yakmak gibi faaliyetlerde yapmışlardır. Onlar Kudüs'ü alabilmek için ölmenin kutsallığına inanmış ve böylece ölmeyi kutsal bir hale getirmişlerdir. İkinci önemli terör hareketi ise Hindistan'da ortaya çıkan dini kaynaklı "Thug" grubu olmuştur. 7-17. Yüzyıllarda Hindistan'da çok büyük çaplı eylemler yapmışlardır. Thugculuk örgütü Hint Tanrıçası Kali adına hareket ettiğini ve öldürdükleri insanları Kali'ye kurban

ettiklerini söylemişlerdir (Çakmak, 2008: 17-18). Terör olayları daha sonra kendini 11. ve 13. yüzyıllar arasında Hasan Sabbah'ın Haşhaşileri ile göstermiştir. Selçuklu döneminde terörü sistemli bir araç haline getiren ve Bâtını tarikatının kurucusu olan Hasan Sabbah (1049-1134) ve Haşhaşiler, dinin siyasi amaçlar için istismar edilmesine en iyi örneklerden biridir (Taşgın, 2007: 3).

Terör, kavram olarak ilk kez Fransız Devriminden sonra iktidarı ele geçiren jakobenlerin 1793-1794 yılları arasındaki uygulamalarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu dönem, “terör dönemi” olarak adlandırılmaktadır. (Çağlar, 2009: 5). Bu dönemde iktidarda olan yönetimden mülhem, yılgınlık oluşturan baskıcı uygulamalara ve şiddet olaylarına terörizm denmiştir (Dilipak, 1985: 14). Bizim günlük kullanımımızın aksine, burada Jakobencilere terör kavramına pozitif bir anlam yüklenmiştir. Çünkü terör diye isimlendirdikleri şiddet içeren eylemlerin, kendilerini barış ortamına ulaştıracaklarına inanıyorlardı. Ancak günümüzde terör kavramı, herkesçe bilinen negatif bir anlam içermektedir (Taslaman ve Kapitan, 2007: 12). Mevcut siyasi sisteme karşı eylem olarak kullanılan terörizm kavramı ise ilk kez 1866 yılında İrlanda ve 1883'te Rusya'da kullanılmıştır (Taşgın, 2007: 3).

Terör ve terörizm kavramları, modern anlamda ise, 19. yüzyıl işçi hareketleri, 20. yüzyıl bağımsızlık mücadeleleri ve soğuk savaş dönemi stratejilerinde karşımıza çıkmıştır. Bu yönüyle terör, uzun yıllar pek çok toplumu meşgul eden en önemli sorunlardan biri olmuştur (Özeren ve Sever, 2011). Özellikle Rus devrimcileri, Rus Narodnik Hareketi (1877-1881) ile (1904-1908)'de; yine farklı tarihlerde olmakla birlikte bu dönemde İrlanda, Ermenistan, Sırbistan, Arnavut, Makedon, Bulgar radikal milliyetçi unsurları ile Fransız, İspanyol, İtalyan ve ABD anarşistleri, günümüzde siyasi şiddet ve terör kapsamında değerlendirilen ve özellikle ulus devletlerin inşa sürecinde ortaya çıkan eylemleri bir mücadele ve savaş aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin, 1894'te Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, 1897'de İspanya Başbakanı Antonio Canovas, 1898'de Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth, 1900'de İtalya Kralı I. Umberto, 1901'de ABD Başkanı Mc Kinley terör eylemleriyle öldürülmüşlerdir (Güzel, 2002: 10; Çağlar, 2009: 6).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında terör, daha çok faşizmin yükselişine paralel olarak, devletler tarafından bir yöntem olarak kullanılmıştır. Örneğin Almanya’da Hitler, İtalya’da Mussoli’ni daha sonraları İspanya’da Franco, Portekiz’de Salazar ve Sovyetler Birliğinde Stalin başta olmak üzere birçok devlet adamı, rejime karşı tehdit olarak gördükleri pek çok grubu ve vatandaşı “devlet terörü” uygulayarak ortadan kaldırmışlardır (Çağlar, 2009: 6).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise terör “soğuk savaş dönemi”nin bir stratejisi olarak devletler tarafından, özellikle de Doğu Bloku temsil eden Varşova Paktı ile Batı Bloku temsil eden NATO arasında amansız bir rekabetin silahı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde irili ufaklı birçok örgüt kurulmuştur. Bu örgütlere, ASALA, Aydınlık Yol, Baader-Meinhof (RAF/ Kızıl Ordu Fraksiyonu), Bask Bağımsızlık Hareketi (ETA), Eelam Tamil Kurtuluş Kaplanları, İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), Japon Kızıl Ordusu, 17 Kasım, Kara Eylül, Kızıl Ordu Fraksiyonu (RAF), Kızıl Tugaylar, Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri (FARC), THKP/C, THKO, PKK, Tupamaros (Güzel, 2002: 10-11) örnek olarak verilebilir.

Acar, günümüze kadar yaşanan terör sürecini Fransız Devrimi’nden öncekileri bir dönem kabul ederek, Fransız Devrimi sonrasında beş döneme ayırmıştır:

Bu dönemlerde yaşanan farklı şiddet eylemleri terörü kullanan güçlerin her dönemde şiddeti haklı gösterebilecek nedenler bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

- 1- Fransız Devrimi- Devlet Terörü Dönemi (1789-1850)
- 2- Anarşizm Dönemi (1850-1914)
- 3- I. ve II. Dünya Savaşları- Rus Devrimi Dönemi (1914-1945)
- 4- Soğuk Savaş- Marksist- Leninist Terör Dönemi (1945-1990)
- 5- Dini Motifli ve Etnik Terör Dönemi (1990 ve sonrası). (Acar, 2012: 100)

20. Yüzyılda dünyanın birçok yerinde kanlı terör hareketlerine şahit olunmuştur. Terörü destekleyen dış güçlerin varlığı, teknoloji ve iletişimin gelişmesi, özgürlüklerin genişlemesi, ulusalcılık ve bağımsızlığın yükselen değerler haline gelmesi ve bu fikirleri gerçekleştirebilmek için gerekirse şiddete başvurulması terör olaylarının önemli oranda artmasına da sebep olmuştur (Çakmak, 2008: 21).

Ülkeler terör hareketlerinden desteklerini çekmedikçe terörün bitmesi söz konusu değildir. Maalesef günümüzde ülkeler, diğer ülkeleri istikrarsızlaştırmak, iç

kargaşa ve iç savaşı meydan vermek, siyasi ve ekonomik gelişmesini önlemek için terörü politik bir argüman olarak yaygın bir şekilde kullanmaktadırlar.

1.3.1. Terör ve Terörizmin Tanımı

Bugüne kadar terör sözcüğünün yüzlerce tanımı yapılmıştır. Terörü tanımlamaya çalışan pek çok araştırmacı ve bilim adamı genellikle kendi perspektifinden tanımlar ortaya koymuşlardır. Terör sözcüğünün hukuki veya politik olarak tanımını yapmak özellikle günümüzde çok kolay bir şey değildir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki pozitif hukukta terörün tanımını yapamamak entelektüel bir problem değildir. Zira uluslararası hukuk doktrini terörizm kavramını genel kabul görecektir şekilde temellendirmeye çalışmıştır. Terörizmin tanımlanamaması asıl olarak politik bir problemdir (Çağırın, 2008: 41). Savaşın gerek ekonomik gerekse insan kaybı açısından maliyetinin oldukça yüksek olması özellikle güçlü devletlerin, hedef aldıkları ülkelerde ekonomik ve politik baskı kurabilmek için terörün her çeşidini kullandıkları bilinen bir gerçektir (Acar, 2012: 71). Bu durumun bir sonucu olarak her ülke kendi ulusal çıkarlarını gözetererek, kendince uygun gördüğü bir tanım yapmaktadır. Kısaca terörizm kavramının içeriğini her devlet kendi subjektif değerlendirmeleriyle doldurmaktadır. Dolayısıyla, terör eylemlerini nitelik olarak tanımlama konusunda ulusal veya uluslararası bir anlaşmazlık söz konusu değilken, terörizmin içerdiği politik değerlendirmeler ortak bir tanım etrafında birleşmeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Devletlerin terörizmi politik argüman olarak kullanması veya uluslararası ilişkilerde bir araç haline getirmesi bu durumu daha da karmaşık hale getirmektedir (Erol, 2008: 82).

Çağırın, hukuk ve politika arasındaki tanımlanamayan terörizm tartışmasını şu şekilde anlatmaktadır:

Pozitif hukukta tanım yapılamamasının temel sebebinin siyasi olduğu doğrudur, fakat terörizm kavramı da muğlaklıktan uzak değildir. Zira sebepleri, yapılış tarzı ve sonuçları bakımından birbirinden değişik özellikler gösteren birçok olay, eylem ve faaliyet bu kavramla ifade edilmektedir. Hatta kavramın son dönemlerde kazandığı “popülarite” yüzünden medya organlarında her türlü şiddet eylemi yerli yersiz terörizm olarak

nitelendirilmekte, devletin resmi görevlileri de çoğu kez aynı nitelemeyi kullanarak kavramın “ağırlığından” yaralanarak pozisyonlarını haklı çıkarmak istemektedir. Neredeyse her toplumun ve her dönemin kendine has bir terörizm anlayışı oluşmaktadır. Sonuçta, terörizm kavramı bilerek veya bilmeyerek sınırları belirsiz hale getirilmiş, kavramı kullananın görüşü doğrultusunda değişen farklı anlamlar yüklenmiştir. Bütün bu karışıklıktan meseleyi net bir şekilde ortaya koyacak, tartışmalara yol açmayacak bir tanım çıkarmak kolay değildir. (Çağırın, 2008: 45)

Bu değerlendirmeler çerçevesinde kavramsal olarak bilimsel özelliklere uygun bir tanım yapmak mümkündür. Kısaca “hukuk dışı güç kullanarak amaca ulaşma eylemidir”. Tedhiş, korku ve yıldırma yöntem ve usullerini kullanır. İkiriklidir, dürüst ve adil değildir, hep kaçak savaşmayı tercih eder (Çakmak, 2008: 29). Latince “terrere”den gelen terör sözcüğünün “korkutmak, dehşete düşürmek, korkup kaçırmak, caydırmak” (Güzel, 2002: 15) anlamları vardır. Türkçede ise terör, “Korkutma, yıldırma ve tedhiş” (TDK, 1988: 1459) olarak tanımlanmaktadır.

Bozdemir’e göre terör, “İnsanları yıldırma, sindirme yoluyla onlara belli düşünce ve davranışları benimsetmek için zor kullanma ya da tehdit etme eylemidir” (Bozdemir, 1981: 523). İlhan’a göre ise terör, “Örgütlü ve kuralsız şiddet hareketidir” (Bozdemir, 1998: 8). Higgins, eylemin niteliğinin terörizmi tanımlamada yeterli olamayacağını kaydederek; sadece eylemin türüne veya niteliğine bakarak tanım yapılamaz. Terörizmin ayırt edici unsuru olan eylemlerin hedefi, hedeflerin hukuki statüsü, uluslararası hukuka dâhil olup olmadığı gibi verilere bakarak bir sonuca varmak mümkün olmadığını söylemektedir. Higgins, terörizmin asıl ana unsurunun amaç veya motif olduğu kanaatine ulaşmıştır. Bununla birlikte genel kabul gören bir terörizm tanımı yapmanın imkânsızlığını da dolaylı bir şekilde belirtmiştir (Çağırın, 2008: 49-50).

Terörizm ise Alkan tarafından, “İnsanlara korku ve dehşet salarak siyasi amaçları gerçekleştirme yöntemi” (Alkan, 1983: 144) olarak tanımlanmaktadır. Ergil de terörizmi, “Kaçırmadan cinayete kadar uzanan ve amacı sindirme olan şiddet eylemlerine verilen ad olarak” (Ergil, 1980: 1) tanımlamaktadır. Çakmak ise terörizmi, terör eylemlerinin stratejisi ve söylemi olarak ifade etmektedir. Yani terörizm eylemi değil eylemin felsefesini, politik, sosyolojik ve hukuki yönünü

içerdiğini söyleyerek devamla, bu algının doğru ve tercih edilmesi gereken algı olduğunu ileri sürmektedir (Çakmak, 2008: 29).

Meydan Larousse Ansiklopedisinde terörizm, “İhtilalci grupların giriştiği şiddet eylemlerinin tümü, tedhişçilik, bir hükümet tarafından uygulanan şiddet rejimi” (Meydan Larousse, 1973: 83) olarak tanımlanırken, Ana Britannica’da ise, “Siyasal bir hedefe ulaşmak amacıyla devlete, halka ya da bireylere karşı sistemli şiddet eylemlerine başvurma” (Ana Britannica, 1999: 549) şeklinde tanımlanmaktadır.

Terör ve terörizm kavramları kelime olarak birçok anlamlar içermekle birlikte belirli unsurlar üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Schmid ve Jorgman, 190 terör tanımı üzerinden yaptıkları incelemede tanımlarda geçen önemli vurguları, *olay ve güç, siyasi içerik, endişe ve sindirme, korkutma ve psikolojik etki bırakma* (Örgün, 2001: 14) şeklinde sıralamışlardır.

Bununla birlikte terör ve terörizm kavramları arasında bazı farklar vardır. Terör çoğu zaman gayri iradi olarak meydana gelebilir. Bu itibarla tek başına ele alındığında her türlü şiddet hareketi terör olarak tanımlanabilir. Terörizm ise bir ideolojisi bulunan ve mevcut sistemi şiddet yolu ile tahribe yönelmiş olan durumları kastetmektedir (Alkan, 2002: 13). Terörizmi diğer eylemlerden ayıran, masumların ya da suçsuzların isteyerek ve hesap ederek hedef seçilmesidir. Bir pazar yerinde bombanın patlaması ya da yoldan geçen bir insanın silahla öldürülmesi kaza değil, bilakis teröristin çok inceleyerek seçtiği hedefi vurmasıdır (Örgün, 2001: 16).

Bu itibarla terörizmin değişmeyen dört niteliği vardır:

- *“Terörizmin hedefi politiktir. Bu hedef mevcut politik yönetimin değişmesinden, ekonomik, sosyal yapının değişimine kadar çeşitli şekillerde olabilir.*
- *Terör, devlet dışında kalan güçler tarafından yapılır. Diğer bir deyişle devletler terör faaliyetlerinde bulunmazlar. Devlet gücünün uluslararası boyutta kullanılması savaş hali, devlet gücünün yurt içinde kullanılması ise kanuni düzenin sağlanması halidir.*

- *Devlet, güçlerini uluslararası hukuk, antlaşmalar ve iç hukuk kuralları içerisinde kullanılırken, teröristlerin hareketini kısıtlayan hiçbir şey yoktur.*
- *Terörizmin hedefi sivillerdir. Böyle ifade edilmekle birlikte, terör örgütlerinin yalnız sivillere karşı değil, güvenlik güçlerine, asker ve kolluk güçlerine karşı da eylemlerde bulunduğu görülür” (Başbuğ, 2012: 71).*

Ülkemizde 12.04.1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu çıkarılmıştır. 19.07.2003 tarihinde de bu kanunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunda terör şöyle tanımlanmaktadır:

“Terör, cebir ve şiddet kullanarak baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.”

Burada yapılan tanımlama, her ne kadar terör tanımı olarak verilmiş olsa da asıl vurgulanan terörizmdir. Çünkü terörizm kavramına bakıldığında, genellikle şiddet olgularının birleştiği siyasal içerikli ve kurulu düzene/sisteme yönelik amaçlı eyleme verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkan, 2012: 34).

Terör ve terörizm çoğunlukla karıştırılmakta ve kavram kargaşası yaşanmaktadır. Genel eğilim, terörün stratejik eylemi, terörizmin ise stratejik söylemi kapsadığı şeklindedir. Terör kavramı dehşet ve korkuyu ifade ederken, terörizm süreklilik ve politik içerik özelliği taşımaktadır. Terörizmin tanımının zorlanılmasında ki önemli sebeplerden biri de her ülke terörizmi kendi yaşadığı şekli ile yorumlamasından kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda bir eylemin terör eylemi olarak kabul edilebilmesi için, ideoloji, örgüt ve eylem unsurlarının bir arada olması gerekir. Dini motifli terör örgütlerinin

ideoloji olarak dini argümanları, örgütlenme olarak illegal örgütlenmeyi, eylemler olarak ise her türlü şiddet hareketini kullandıkları görülmektedir. Taslamanda bu tanımlamaya paralel olarak “terör, kullanıcılarının kimliklerinden değil, metotlarının ve kurbanlarının doğasından doğan ahlaki bir sorundur.” demektedir (Taslaman ve Kapitan, 2007: 14). Kısacası terörizm, “Bir ideoloji etrafında örgütlenen, birden fazla insanın siyasal amaçlar için güvenlik güçlerine ve sivillere yönelik gerçekleştirdiği kuralsız şiddet hareketleri” (Alkan, 2012: 35) olarak tanımlanabilir.

Terör ve şiddet eylemlerinin uzun vadede toplum üzerindeki olumsuz etkileri ile sonuçları da göz önüne alınmak zorundadır. Bu tür terör eylemlerinin sosyal sonuçları ve maliyetleri oldukça büyük olmaktadır. Zaten terörün öncelikli amacı da terör eyleminin toplumda ki uyarıcı etkisinin büyüklüğüdür. Her şiddet içerikli eylem çatışmayı artırıp, diyalog kurulmasının da önüne geçmektedir. Her sivil veya masum bir insanın ölümü, ulusların ya da kurbanın mensup olduğu kabilenin üyelerinde intikam duygularını kabartıp, körüklemekte ve böylece reaksiyoner intikamcı bir şiddet dalgası meydana gelmektedir. Sonuçta nefret duygusu, toplumlar/medeniyetler arası iletişimi tahrip etmekte ve şiddet eylemleri gerçekleştiren kesimler tarafından bu hissiyat kullanılmaktadır (Taslaman ve Kapitan, 2007: 48).

Toplumsal stres hali, kitlelerin harekete geçirilmesinde ve terörize edilmesinde önemli bir etkidir. Din, etnik mensubiyet, sosyal eşitsizlikler, iktidar hesaplaşmaları, tarihi arka planı olan kavgalar, jeopolitik konum gibi faktörler bu durumda ön plana çıkmaktadırlar. Bu konuda araştırmalar yapan birçok sosyolog, toplumların teröre kaymasında, çağı okuyamama, olayları doğru yorumlayamama, ekonomik, sosyo-kültürel ve politik gelişmelerden güven duyamayıp; insanların korku ve yıkıma yöneldikleri, basit çözümlere ve belirsizliklere sığınma eğiliminde oldukları tespitini yapmışlardır. Toplumun ideolojik kamplaşması, bireylerin birbirlerine yabancılaşması, bölgesel ve uluslararası güven ve istikrarın bozulması, yerel doku, geleneksel yapıda silah ve kaba kuvvetin olması, bireylerin profilleri terörün ortaya çıkmasında büyük öneme sahiptir (Dilipak, 1985: 41).

Gülen, insanoğlunun çeşit çeşit ihtiraslara açık ve başka hiçbir canlıda olmayacak ölçüde boşlukları olan bir varlık olduğunu ifade ederek; insanın hırs, kin, nefret, öfke, şiddet gibi her boşluğunda değişik dalga boylarında ayrı tahrip duyguları, anarşi hisleri ve kargaşa anaförlerinin potansiyel olarak mevcudiyetinin tespitini yapmıştır (fgulen. com, 2013).

Terör örgütlerinin en büyük avantajlarından birisi, genellikle toplum içerisindeki ayrışma ve çelişkiler ile potansiyel çatışma noktalarını amaçlarına uygun olacak şekilde kullanabilmeleridir. Böylece toplumdaki çatışma noktalarından kendilerine kitlesel destek sağlamaları mümkün olabilmektedir. Örgütler yerine göre etnik, dini veya sosyal problemleri kullanarak amaç ve hedeflerini belirlemektedirler (Erol, 2008: 85).

Acar, ulusal ve uluslararası belgeler ile uzmanların yaptığı terörizm tanımlarının analizi sonucunda herhangi bir olayın terörizm kapsamına girebilmesi için şu niteliklerin olması gerektiğini ileri sürmüştür:

- 1- Eylemin cebir ve şiddet kullanarak, baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle işlenmesi,
- 2- Kullanılan bu yöntemlerle hedeflenen amacın, ülkenin siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik düzenini değiştirmeyi amaçlaması,
- 3- Devletin bütünlüğünü bozmaya yönelik olması,

Yapılan bu tanımlara baktığımızda da bazı ortak unsurlar dikkat çekmektedir. Bunlar;

- 1- İdeoloji,
- 2- Eylemlerin sistemli olması,
- 3- Toplumun büyük bir çoğunluğunu etkilemesi,
- 4- Acımasız ve insanlık dışı yöntemler uygulaması,
- 5- Reklam ve propagandaya önem vermesi,
- 6- Düzenli ve hiyerarşik yapıya sahip bir örgütün bulunması,
- 7- Sivil insanların hedef alınması, şeklinde belirtebiliriz. (Acar, 2012: 119)

Nitekim bütün terör örgütleri bu gerçeklerden hareketle yukarıda ifade edilen argümanların tamamını imkânları dâhilinde kullanmaktadırlar. Terörizmin ortaya çıkış nedeni olarak çok şey söylenebilir. Özellikle günümüzde bu nedenler daha da artmış durumdadır. Teknolojik gelişmeler ise terörizmin hızla gelişip çok daha etkin olabileceği imkânlar sunmaktadır. Zira günümüzde terör örgütleri teknolojik

imkânları yakından takip edip, amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde kullanmaktadırlar.

1.3.2. Terörizmin Amacı

Terörizm, her şeyden önce toplumda huzursuzluk, güvensizlik ve belli bir korku iklimi oluşturmayı amaçlar. Birbirinden çok farklı ideolojik güdülerle gerçekleştirilen terör eylemlerinin ortak hedefi, yaratacağı kaos ve güvensizlik ortamı sonucunda halkın iktidara yönelik bakış açısını değiştirmek, ona yönelik muhalif seslerin artmasını sağlamaktır (Gökulu, 2005). Zira korku, insanları düşmanlarını yok etmeye şartlandırıp, yönlendirmekte ve saldırganlaştırmaktadır. Terörist stratejide şiddet içerikli eylemlerde, eylemcinin ve örgütün moralini yükseltmek, eylemcinin kendisini ispatlamak gibi amaçlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda örgütün gücünü dışa göstermek, mesaj vermek, düşmana veya belli çevrelere korku salmak, kitleleri harekete geçirip hedef çevrelerde korku ve yılgınlık uyandırmakta amaçlanmaktadır.

Keleş ve Ünsal'ın ifadeleriyle, “Terör örgütlerinin eylemlerinin öncelikli amacı, halkın gözünde siyasal iktidarı yıpratmak ve zaman içerisinde devletin manevi otoritesinin zayıflamasını sağlamaktır. Öyle ki bu ‘otorite bunalımı’ yöneticilerin yeteneksizliklerinin bir kanıtı olarak ileri sürülecek ve yığınlar mevcut iktidara karşı başkaldırıya itilecektir. Kısacası, siyasal terörün kısa dönemdeki birincil amacı, merkezi iktidarı felce uğratmak ve kamuoyunu yıldırmaı gerçekleştirmektir (1996: 96). Dilipak da “*terörizm, ne tek başına şiddet, ne zor kullanma ne de kargaşa çıkarmaya yönelik bir harekettir. Kurulu düzene karşı zor kullanmak yolu ile başka bir düzen oluşturmaktır.*”demektedir (Dilipak, 1985: 13).

Terörizmin amacını, hedef alınan rejimi, sistemi, şiddet yolu ile yıkarak yerine kendi ideolojileri doğrultusunda yeni bir yönetim tesis etmek olarak söylenebilir. Ancak terör örgütlerinin son yıllarda yaptıkları saldırılar bu yorumu her geçen günle birlikte değiştirmektedir. Çünkü terör örgütleri ellerindeki bütün

silahları kullanarak mevcut sistemleri ve düzenleri yıkmak istiyorlar, ama yerine koyacakları bir alternatifleri bulunmuyor. Bu nedenle de terörizmin vahşet boyutu giderek büyümektedir (Örgün, 2001: 12).

Devletler açısından ise terörizm, mevcut rejimi korumak ve muhafaza etmek amacıyla kullanılabilir. Nitekim buna *devlet terörü* denmektedir. Şiddeti yöntem olarak tercih edip, benimseyen rejimlere de *şiddet ve terör rejimleri* denilmektedir. Bu bağlamda tarihsel olarak terör kavramı, ilk defa Fransız Devriminde iktidar olan jakobenlerin devlet aygıtını kullanarak uyguladıkları devlet terörünü ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir (Taslaman ve Kapitan, 2007: 13).

Devletin, kendi ülkesinde vatandaşlarına özellikle de muhalefeti temsil eden kişi ve gruplara uyguladığı baskı, yıldırma ve şiddete *devlet terörü* denir. Genellikle dikta rejimlerinde bu yöntem benimsenmektedir. Grupların özgürlük, hak ve hukuk aramak için yaptığı eylemler devlet baskısıyla önlenir ve devlet, şiddet uygulamaktan kaçınmaz (Çakmak, 2008: 36-37).

1.4. DİN, ŞİDDET VE TERÖR İLİŞKİSİ

Tarih boyunca din, hem bir bütünleşme hem de bir çatışma aracı olarak kullanılmıştır (Aksın, 2000). Zira dinlerin sosyal ve sembolik sınırları vardır. Bu sınırların hem grup içinde, hem de diğer gruplarla ilişkilerde çatışma sürecini hızlandırma potansiyelini taşıdığı görülmektedir. Duygu, düşünce ve davranışlara dayanak teşkil eden özgün enerji kaynağı olarak dinler, uygun şartlar oluştuğunda gerilim, şiddet ve çatışmaya dönüşen muazzam bir sinerji oluşturmaktadır. Dini gelenekler, güçlü politik yapılar gibi daima siyasi, sosyal ve ahlaki meşrulaştırma sağlamaktadır (Aydınlı, 2011: 104). Çünkü insanlık tarihinin büyük bölümünde insan yaşamına etki edip onu yönlendiren en önemli faktör din unsuru olmuştur. Bu sebeptendir ki gerçek amaç ne olursa olsun kitleleri harekete geçirebilmek için her

zaman dini retorik kullanılmıştır. Rapoport da, dinlerin şiddeti hem önleyici hem de üretici yönleri olduğu tespitini yapmıştır (Taslaman ve Kapitan, 2007: 43).

Bazı marjinal inanışlar dışındaki bütün dini inanışlar ise iki temel öğretiyi içermektedir. Bunlar, hakikat ve kurtuluştur. Bu doğrultuda özellikle evrensel dinler kaos ve kargaşaya, fitneye, zulme, ahlaksızlığa ve her türlü kötülüğe karşı barışı, hoşgörüyü, adaleti, iyiliği ve benzeri pozitif değerleri ön plana çıkarmaktadırlar. İnsanları, kötülükten ve sapkınlıktan uzak durmaya davet etmektedirler (Gündüz, 2010: 14).

Bununla birlikte dinsel inanışların ve değerlerin şu ya da bu şekilde şiddete referans olarak kullanıldığı da bir gerçektir. Bireyin değerlere yönelik ilgisinin gerçekte gizli iç çatışmaları için bir kamuflaj olduğu durumların varlığı bir gerçektir. Bu durumlarda gerçekte sahte değerlerle mücadele edilip ortaya çıkarılması gerekmektedir (Frankl, 2013: 114). Siyasal, sosyal, kültürel, tarihsel, ekonomik ve psikolojik, kısaca temel motivasyonu ne olursa olsun başvuru şiddeti meşrulaştırmada dinsel inanışlar ile tutumlar ve dinsel farklılıklar önemli bir işlev görmüştür. Bu nedendir ki günümüzde Ortadoğu'dan Uzakdoğu'ya ve Afrika'dan Amerika'ya dünya genelinde yaşanan şiddet ve terör olaylarında dini argümanlar hala ön plandadır (Gündüz, 2010: 14). Özellikle Ortadoğu'da İslami meşrulaştırmalar kullanılmadan bir savaşın başlatılması, bir mücadelenin verilmesi mümkün görülmemektedir. Bu duruma sebep olan olgu ise İslam'ın bölge kültürünün kesintisiz en etkili unsuru olmasıdır. Savaşın söz konusu edildiği her durumda, en seküler olanlar bile kamuoyu desteğini alabilmek için İslami kavramları kullanmışlardır (Taslaman ve Kapitan, 2007: 21).

Birçok dini öğretinin temelinde, haksızlıklara karşı koyma ve gerektiğinde başkaldırı esasları yer almaktadır. İnsanların her şeylerinden vaz geçerek ve başkalarının da canlarına mal olabilecek eylemlere girişmelerinin sebeplerine ve ahlaki temellerine bakıldığında, çok üst seviyede inanç ve felsefenin, aynı zamanda da yüce hedeflerin var olduğu görülecektir. Teröre başvuranlar, bu referanslar aralığında kendilerine mantıklı bir gerekçe bulabilmekte ya da vicdanlarında

meşrulaştırıcı bir yorum yapabilmektedirler. Terörizm, kendi içinde terör felsefesi geliştirerek farklı bir ahlaki değerler manzumesi oluşturmaktadır. İnançları için mücadele etmek, halkı için mücadele etmek, halkı ve inançları için risk almak, ideale sadakat ve sır tutmak gibi yüce değerler oluşturulmuştur. İşte terör eylemini güçlü kılanda, eylemin adanmış olduğu bu yüksek değerlerdir (Dilipak, 1985: 14). Bu bağlamda Frankl da, insanın kendi idealleri ve değerleri için yaşayabilme hatta ölme yetisine sahip olduğunu ifade etmektedir (Frankl, 2013: 113).

Şiddet ve terörü, siyasi amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak kullanan örgütler; kutsal metinleri “parçacı yaklaşımı” esas alarak bir referans ve meşruiyet dayanağı olarak kullanmaktadırlar. Dini metinleri şiddet ve teröre referans olarak kullanan örgütler, din ile şiddet arasında bir ilişki kurmaktadırlar. Zira bütün dinsel metinlerde şiddetle irtibatlı olabilecek çeşitli ifadeler rastlanmaktadır (Gündüz, 2010: 16). Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, dinin şiddet eylemlerinde *kaynak unsur mu yoksa mobilize edici unsur mu* olduğu konusudur. Bu konunun da iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Zira kişi veya gruplar kendi amaçlarına giden yolda, dini argümanları çok elverişli bir şekilde kullanmakta ve asıl hedeflerini perdeleyebilmektedirler.

Eski Ahit’te İsrailoğulları, düşmanlarını yer yer öldürmeye, mallarını yağmalamaya, yıkıp yakmaya davet edilmektedir. “Onları ve her şeylerini tamamen yok et ve onları esirgeme ve erkekten kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür” (I. Samuel, Bab 15: 3).

Benzer şekilde çeşitli Yeni Ahit metinlerinde de şiddete vurgu yapılmakta; kılıç ve kandan bahsedilmekte; Mesih düşmanlarının yok edilmesi ve onlara yönelik öfke ve nefret temaları işlenmektedir. “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasına ayrılık sokmaya geldim” (Matta, 10: 34-35).

Kur’an’da da yer yer bazı şiddet çağrıştıran ifadeler bulunmaktadır. Allah yolunda yapılacak olan kıtalin önemi vurgulanmakta; düşmanların nerede bulunurlarsa öldürülmeleri belirtilmektedir. “Onları nerede yakalarsanız öldürün,

onların sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın” (Bakara, 2/191). “Fitne kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın” (Enfal, 8/39).

Genelde semavi dinler, özelde ise İslam dini şiddet ve terör eylemlerine cevaz vermemektedir. Bu itibarla Müslümanların kahir ekseriyeti şiddet ve terör olgusunu desteklememektedir. Ancak, tarihte ve günümüzde terör eylemlerine bulaşanların çoğunluğu dini kimliğine sahip kişiler olduğu görülmektedir. Terör eylemlerine katılan bireyler, özellikle dini kimliklerini ön plana çıkarmaktadırlar ve yaptıklarını dini bir kaygıyla gerçekleştirdiklerini ileri sürmektedirler (Biçer ve Dalkılıç, 2010: 92). Bu duruşları ile toplumda bir yanılsama meydana getirmeyi amaçlamaktadırlar. Yani asıl amaçlarını ve şiddetin olumsuzluklarını dini kimlikleri ile perdelemek istemektedirler.

Dini motifli terör örgütleri, elemanlarını daha çok ölüm ötesi olan ahiret hayatına dair vaatlerle motive etmektedirler. Vaat edilen cennete ancak ölümden sonra girilebileceği için terör örgütleri ölümü kutsamıştır. Bu ölümü kutsama semavi dinlerde ki şehadet kavramı ile de örtüştürülerek pekiştirilmiştir. Dini istismar eden örgütler, insanların dinlerini yaşayarak mutlu olmalarını sağlamak yerine, gerçekleştirdikleri şiddet eylemlerine meşruiyet kaynağı olarak dini kullanma yoluna gitmişlerdir (Acar, 2012: 154).

Bütün bunlarla birlikte cihat retorığının oluşması, siyasi meselelerin gelişimiyle doğrudan irtibatlıdır. Bu retorik sadece kâfirlere karşı kullanılmamış, birçok durumda Müslümanlar birbirlerini de kâfirlikle itham edip, cihat retorüğinden faydalanarak hasımlarına karşı mücadele verebilmek için halk desteği almayı amaçlamışlardır. Hâlbuki halkın savaşa kışkırtıldığı birçok durumda hep çıkara dayalı rasyonel sebepler, dini retorikle perdelenmiş ve savaşın meşru gerekçeleri olduğu tezi savunulmuştur (Taslaman ve Kapitan, 2007: 27).

İslam, dünyevi çıkarları amaçlayan bütün hedeflerin üstesinden gelecek aşkın idealleri, ontolojisinde ve eskatolojisinde bulundurmaktadır. Mesela İslami inanca göre şehadet, dünya hayatından feragat ederek eşsiz bir ebedi hayata ulaşmanın

yoludur. Bunun doğal bir sonucu olarak şehadet kavramı, bir ikna ve motivasyon unsuru olarak kullanılmıştır (Taslaman ve Kapitan, 2007: 37-38). Buna tarihte Hariciler ve Haşhaşinler örgütlerinde faaliyet yürütenler ile günümüzde 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide mensupları, Pakistan, Endonezya, Suudi Arabistan, Yemen, Irak ve Türkiye gibi ülkelerde faaliyet gösteren dini motifli terör örgütlerindeki militanlar örnek olarak gösterilebilir.

Hangi dine mensup olursa olsun, bir dinin veya bir inanç grubunun mensuplarının tamamını potansiyel terörist olarak görmek büyük yanlışlık olacaktır. Terörün dini olmaz tezini savunanların temel retoriği şu şekildedir:

Kendisini Müslüman olarak tanımlayanlar arasında, teröre ve şiddete başvuranlar dünde vardı, bugün de var ve büyük ihtimalle yarında olacak. Ancak bu, İslamiyet'in terör ile birlikte anılmasını haklı çıkarmaz. Çünkü bu, yalnızca İslamiyet'e özgü bir durum değildir. Hiçbir din kendini şiddet veya terör merkezli olarak tanımlamaz. Ama her dine mensup insanların içinde, kendi inancı ile şiddet veya terör arasında doğrudan bir ilişki kuran ve buna dayanarak terörist faaliyetlere girişenler olmuştur. Ama bu tür kişilerin/grupların varlığı, onların bağlı olduğu dini inancın, terör ile mahkûm edilmesini gerekli kılmaz. Şiddetin kaynağı iyi analiz edilmeli: Hıristiyan/Yahudi bir kişinin/grubun, teröre başvurusu halinde 'Hıristiyan/Yahudi terörizmi' ifadesini kullanmak ne kadar yanlış ise Müslüman bir kişinin/grubun terör eylemleri nedeniyle 'İslami terör' kavramını kullanmak da o denli yanlıştır. (Bayramoğlu, 2003)

Dini istismar eden kişi veya grupların farklı yorumları, terörü kullanan aktörlerin gizli emellerini perdeleyen bir örtü işlevi görmektedir. Tek doğru benim inancım anlayışından vazgeçilmediği sürece, bu tehdit olma durumu devam edecektir. Geçmiş, siyasi hedeflere ulaşabilmek için dini değerlerin istismar edildiği birçok örneklerle doludur. Dinin siyasi hayattaki rolü günümüzde de önemini korumaktadır (Acar, 2012: 122).

Bu bağlamda şunu da belirtmek gerekir ki dini değerleri istismar edenler sadece dini gruplar olmayıp dini motiflerle fikri planda hiçbir ortak değeri olmayan farklı terör örgütlerde vardır. Marksist olduğu bilinen örgüt lideri Öcalan'ın desteğini almak amacıyla Papa'ya yazdığı ve 23 Kasım 1988 tarihinde La Republica'da yayınlanan mektup bu durumu açık bir şekilde anlatmaktadır: "Aziz Peder, Hıristiyanlığa çok yakınım. Sizin şahsınıza ve dininize duyduğum saygı benim savaşımın ve düşüncelerimin merkezindedir..." (Acar, 2012: 125).

Özet olarak dini referans alan terör örgütlerinin, kutsal metinlerdeki ayetleri; a) Tarihsel koşullarında değerlendirmedikleri, b) Ayetlerin indiği dönemdeki toplumsal koşulları göz önünde bulundurmadıkları, c) Kutsal metinlere ve ayetlerin geçtiği surelere bütüncül olarak bakmadıkları, d) Kutsal metnin dilsel özelliklerini dikkate almadıkları söylenebilir. Bunun aksine kutsal metinleri “parçacı yaklaşım” çerçevesinde yorumlayarak hüküm verdikleri, şiddet ve terör eylemlerini de bu hükümler doğrultusunda meşrulaştırdıkları ifade edilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

SAPMA DAVRANIŞI VE DİN: HARİCİLER VE HİZBULLAH ÖRNEĞİ

Bu bölümde önce Hariciler ve Hizbullah'ın ortaya çıktığı toplumsal koşullar, din algılamaları, bireylerin profili ve sapma davranışları açıklanmış, ardından da Hariciler ve Hizbullah'ın karşılaştırmalı analizi yapılarak, geçmişten günümüze dinde sapma hareketlerinin seyri incelenmiştir. Dini bilgi olmadan dini metinlerin yorumlanması, yüzeysel okuma ve parçacı yaklaşımın hangi yanlışlıklara neden olduğu ve toplumsal kırılmalara ne şekilde sebep olduğu araştırılmıştır.

2.1. HARİCİLİK

Bu başlık altında Hariciliğin kavramsal tanımı, tarihsel gelişimi, ortaya çıkışı ve ortaya çıktığı toplumsal koşullar, bireylerin profili, müntesiplerinin din algılamaları ve sapkın davranışları anlatılmaktadır. Hariciler kendilerinin dindar olduklarına ve din için mücadele ettiklerine inanıyorlardı. Ne var ki gerçek niyetlerini bilmemiz mümkün değil fakat İslam toplumunda ilk kırılma bu dönemde ki eylemler ile yaşanmıştır. Doğurduğu siyasi ve sosyal sonuçlar İslam toplumunda derin izler açmıştır.

2.1.1. Kavram Olarak Haricilik

Harici, “çıkılmak, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki huruç kökünden “ayrılan, isyan eden” manasında bir sıfat olan hariç kelimesine nispet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terimdir. Topluluk ismi için ise hariciyye ve havariç terimleri kullanılmaktadır (DİA, 1989: 169).

Harici kavramı terim olarak, “Ümmetin ittifak ettiği meşru bir halifeye başkaldıran herhangi bir kimse”yi adlandırmak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Harici, meşru yönetime başkaldıran her isyankâra Müslümanların çoğunluğu tarafından verilen özel bir isimdir (Yıldız, 1999: 21). Şehristani’ye göre yönetime yönelik bu başkaldırı hareketi ister sahabenin yaşadığı dönemde Râşit halifelere karşı, isterse herhangi bir devirdeki devlet başkanlarına karşı olsun hiçbir fark bulunmamaktadır (Şehristani, 2008: 109).

Havariç isminin verilmesi ise temelde iki görüşe dayandırılmaktadır. *Birincisi*, Haricilerin kendilerine karşı isyan ettikleri yöneticilerle, bu fırkanın muhalifleri, Havariç ismini “insanlardan, dinden, haktan veya Hz. Ali’den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar” anlamında kullanılmıştır. *İkincisi*, Kendileri ise Havariç ismini, “kâfirler arasından çıkarak Allah’a ve peygambere hicret edenler” veya “kâfirler ile her tür bağı koparanlar” anlamında, Allah yolunda hakikati aramaya çıktıkları gerekçesiyle bu “çıkış”tan dolayı Nisa Süresinin 100. Ayetine dayandırmışlardır (Kubat, 2006: 120).

Hariciler, Hz. Ali’den ayrılıp Harura denilen mevkiden toplanmışlardı. Konakladıkları bu mevkie nispetle “*Haruriyye*” de denilmiştir (Hasan, 1987: 54). Hariciler için kullanılan farklı bir isimde “*Muhakkime*”dir. Hakem olayında “*Allah’tan başka hakem olmaz*” dediklerinden dolayı bu isim ile anılmışlardır (BİT, 1992: 506).

Bütün bunlardan farklı olarak Hariciler ise kendilerine “*Şurat*” ismini veriyorlardı. Şurat kavramını, “*dünyaları karşılığında, ahiretlerini satın alanlar*” anlamında kullanmışlardır (BİT, 1992: 506).

2.1.2. Hariciliğin Tarihsel Gelişimi

Haricilerin doğuşu, fikir ve düşünce olarak Hz. Osman dönemindeki bir kısım tartışmalı uygulamaların oluşturduğu zemine dayandırılmakla birlikte, hemen hemen bütün tarihçiler tarafından Sıffin Savaşı’nda hakem meselesinin ortaya çıkışına

bağlanmıştır. Bu bağlamda Hariciler, hakem tayinini kabul etmemesinden dolayı Ali b. Ebu Talip'ten ayrılanların meydana getirdiği bir fırka olarak kabul edilmektedir (DİA, 1989:169).

Sıffin savaşına giden süreç ise Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasında başlamıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halife olan Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerinin bulunup hemen cezalandırılması yönünde bir baskıyla karşılaşmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinin meşru görülüp görülemeyeceği ve bu saldırıyı gerçekleştiren grupların cezalandırılıp cezalandırılmayacağı noktasında Müslümanlar iki gruba bölünmüşlerdir. Hz. Ali'nin karşısında bir tarafta Hz. Ayşe, Hz. Zübeyir ve Hz. Talha, diğer tarafta ise Şam Valisi Muaviye yer almıştır. Hz. Ali önce kendisini Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasında yavaş davranmakla itham eden aralarında Hz. Ayşe, Hz. Talha, Hz. Zübeyir ve Hz. Ubeyd gibi sahabelerin bulunduğu grupla Cemel Savaşında (M.S. 656) mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hz. Ali taraftarlarının galip geldiği savaşta Hz. Talha ve Hz. Zübeyir ölürken, Hz. Ayşe evine gönderilmiştir (Aydınalp, 2011: 112).

İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiye göre Cemel Savaşı yedi gün sürmüş, savaş sonrasında yaşamını kaybeden on bin kişinin namazları kılınarak defnedilmiştir. Her iki taraftan beşer bin insan yaşamını yitirmiştir. Cemel Savaşı binlerce kadını dul bırakmış, on binlerce çocuk yetim kalmıştır. Bu savaşın galibi de mağlubu da “pişman” olmuş ve İslam âlemi mateme bürünmüştür. Analar her iki ordunun birbirini kırıp geçirmesine ağlamış, kardeşler bir hiç uğruna can verenler için gözyaşı dökmüşlerdir. Hz. Ayşe yaşamı boyunca bugünü hatırladığında “Vallahi yirmi yıl önce ölmüş olmayı ve böyle bir işe girişmemeyi arzu ederdim” (Kazancı, 2011: 224) demiştir.

Cemel Harbi sonrası Hz. Ali, Muaviye ile ciddi bir şekilde ilgilenmek amacıyla Kufe'ye yerleşmiştir. Hz. Ali yıllar boyu ölçüye sığmayan emeklerle kurulan İslam Devleti'nin ikiye bölünmesine asla izin vermek istemiyordu. Bu nedenle bir kez daha Muaviye'yi itaate davet etmek, hayır dediği takdirde ise ordusuyla Şam üzerine yürümeyi planlıyordu. Bunun için Cerir b. Abdullah el-

Beceli'yi elçi olarak Şam'a Muaviye'ye göndermiştir. Muaviye uzun süre elçiyi oyalamış ve Hz. Ali'ye net bir cevap göndermemiştir. Cerir b. Abdullah el-Beceli Şamdan dönmüş ve Hz. Ali'ye, “Şam halkı seninle muhabere etmek üzere Muaviye ile anlaşmış durumdadır. Osman'ı senin öldürdüğünü ve katiller için bir sığınak olduğunu iddia ediyorlar. Bu iş ya senin ölümünle bitecek ya da Muaviye'yi ortadan kaldıracaktır” (Kazancı, 2011: 305) demiştir.

Muaviye'nin kendisine itaat etmeyeceğini iyiden iyiye anlayan Hz. Ali, doksan bin kişilik orduyla Şam'a doğru hareket etmiş, bunu öğrenen Muaviye'de seksen bin kişilik orduyla Hz. Ali'yi karşılamak üzere Şam'dan hareket etmiştir. İki ordu Siffin bölgesinde karşı karşıya gelmiştir. Gerçekleştirilen uzun muharebeler sonunda savaşın Hz. Ali'nin ordusu tarafından kazanılacağı anlaşılmıştır. Savaşın aleyhine döndüğünü gören Muaviye'nin imdadına ise siyasetin dâhisi olarak bilinen Amr bin As yetişmiştir. Amr bin As, yenilgiden kurtulmak için farklı bir taktiğe başvurmuştur. Kur'an sayfalarını mızrağın ucuna takarak sembolik anlamda Hz. Ali taraftarlarına Kur'an'ın hakem olmasını teklif etmiştir. Hz. Ali taraftarlarına bunun bir aldatmaca olduğunu ve savaşa devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak, daha sonraları Hariciler olarak anılacak grup, Kur'an'ı Kerim'de ihtilafların hakem yoluyla halledilmesinin tavsiye edildiğini söyleyerek hakemi kabul etmesi için Hz. Ali'ye baskı yapmış, hatta onu ölümle tehdit etmişlerdir. O kadar ki Harici grup, “Ey Ali davet olunduğun Allah'ın kitabına uy, aksi halde seni düşmanlarına teslim eder veya Osman'a yaptığımızı sana da yaparız” ifadesini kullanmışlardır (Kubat, 2006: 124).

Bu durum karşısında Hz. Ali zorunlu olarak Hakemi kabule razı olmuş, bir bakıma buna mecbur kalmıştır. Zira olaylar öylesine kontrol edilemez bir hale gelmişti ki artık inisiyatif Hz. Ali'nin elinden çıkmıştır. Böylece, İslam devletinin Başkanı buyruğu altında olduğu halde ona boyun eğmeyen birisiyle kendisi arasında hakemlerin hakemliğini kabul etmiştir (Yıldız, 1999: 72).

Bunun üzerine Muaviye, Amr bin As'ı hakem seçmiştir. Hz. Ali ise Abdullah bin Abbas'ı hakem olarak seçmek istemiş, ancak ona karşı gelen grup, onu Ebu Musa

el-Eş'ari'yi seçmek zorunda bırakmışlardır. Olay, Hz. Ali'nin azli, Muaviye'nin ise yerinde bırakılması kararı ile sonuçlanmıştır. Hakem olayı ile Muaviye'nin başını çektiği bağılık daha da güçlenmiştir (Ebu Zehra, 2011: 71).

Hakem olayı sonucunda, Muaviye ve Amr, "Harp hiledir" prensibiyle Kur'an'ı kullanarak, kesin bir yenilgiyi bertaraf ettikleri gibi meselenin çözümünü hakemlere havale ederek diplomatik yönden de çok büyük bir başarı sağlamışlardır. Hz. Ali ise dine bağlılığı ve ordusundaki dindar, fakat diplomasiye nüfuzu olmayan ve sığ düşünen kimselerden dolayı hedefe ulaşamamıştır (Yıldız, 1999: 73). Farklı rivayetlerin olmasına rağmen çoğunluğun ortak kanaati Tahkimin neticesinde her ikisinin de azledilip; Müslümanların dilediğine biat edebileceği hükmünün verilmiş olmasıdır. Böylece Hakem olayının sonucu olarak, Hz. Ali ile Muaviye siyaseten eşit hale gelmiş ancak psikolojik üstünlük Muaviye'ye geçmiştir. İşte bu durum Muaviye ve taraftarlarının elini güçlendirip, meşruiyet yolunu açarken; Hz. Ali'nin hilafetinin meşruiyeti sorgulanıp tartışılır hale gelmiştir. Hariciler ise her iki gruptan da ayrılarak üçüncü bir siyasi grup olarak ortaya çıkmışlardır.

Hz. Ali'ye karşı gelerek onu hakeme gitmesi için zorlayan ve hakemi dahi zorla ona seçtiren grup, daha sonra "hakeme gitmeyi" büyük bir günah olarak ilan etmiş ve Hz. Ali'den, işlediği günahtan dolayı tövbe etmesini istemiştir. İddialarınca Hz. Ali hakeme gitmeyi kabul etmekle küfre girmiştir. Kendilerinin de aynı şekilde küfre girdiğini, ancak tövbe ederek yeniden İslam'a döndüklerini iddia etmişlerdir (Ebu Zehra, 2011: 71). Sıffin'de Hz. Ali'yi tahkime mecbur bırakan grup bu defa Urve b. Ediyye'nin ifadeleri ile şöyle demişlerdir: "*Allah'ın emri hususunda insanları mı tayin ediyorsunuz? Allah'tan başkasının hükmetme hakkı yoktur*". Daha sonra Urve kılıcını çekerek oradan uzaklaşmış ve bazı bedevi Araplar da onlara katılarak sayıları bütün Arap yarımadasında hızla çoğalmıştır. (BİT, 1992: 248). "*Hüküm ancak Allah'a aittir*" ayetini slogan haline getiren Hariciler, Hz. Ali'nin tövbe teklifini kabul etmemesi üzerine ona karşı savaş açmışlardır.

Hakem Olayından sonra Hz. Ali'yi İslam'dan çıkmakla itham eden 12 bin kişiden oluşan Hariciler, Urve'nin komutasında Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak

Harura’da toplanmışlardır. Daha sonra Abdullah bin Vehb er Rasibi ve Hurkus bin Züheyr’i kendilerine halife seçerek biat etmişlerdir. Hz. Ali Haricilerin halktan bazı kişileri öldürdüklerini öğrenmiş ve Haricilerin üzerine bir ordu göndermiştir. Hariciler ile Hz. Ali taraftarları arasında yaşanan şiddetli çatışmalarda Haricilerin başkanı İbn Vehb ve beraberinde bulunan yaklaşık on iki bin kişi yaşamını yitirmiştir (Kubat, 2006: 125-126).

Nehrevan bölgesinde yaşanan bu savaşta hezimete uğranılması Haricilerin ruhunda silinmez izler bırakmıştır. Şia için Kerbela’nın anlamı ne ise, Hariciler için de Nehrevan aynı anlamı ifade etmektedir. Nehrevan’da saygı duydukları pek çok kişinin öldürülmesi Hariciler için isyana teşvik edici unsurlardan biri olmuştur. Bu savaşta öldürülenlerin intikamını alma isteği onları Hz. Ali’ye karşı suikast düzenleyip O’nu öldürme eylemine kadar götürmüştür (Demircan, 1996: 115).

2.1.3. Ortaya Çıktığı Toplumsal Koşullar

Fikirler ve inanç haline gelen düşüncelerin oluşumunda sosyo-kültürel çevrenin büyük bir etkisi vardır. Bu yüzden sosyal ve dini hareketler içlerinde doğdukları toplumlardan ve bu hareketi savunan insanların psikolojik yapısından ayrı ele alınıp değerlendirilemez (Yıldız, 1999: 29). Adler, insanı doğa karşısında yetersiz bir yaratık olarak niteler. Bunun sonucu olarak insan bir arayışa başlar. Yaşama uyum sağlama ve güvenliği temin etmek için farklı arayışlar içerisine girer. Bu arayışlar onu topluluk halinde yaşamaya ve ortak dil geliştirmeye sevk eder (Adler, 2012: 50). Aynı şey İslam öncesi ve sonrası Arap toplumu için de geçerlidir.

İslam öncesi Arap toplumu şehirlerde yaşayan “hadari”lerle çölde yaşayan “bedevi”lerden oluşmaktadır. Bu iki toplum tipinde yaşayan insanların sosyal yaşamı, aynı atadan geldikleri kabul edilen ve aralarında kan bağı bulunan insan topluluklarının oluşturduğu “kabile sistemi” (Utku, 2013) üzerine inşa edilmiştir. Toplum hayatında kabile sistemi merkezi öneme sahiptir. Kabileler arasında yaşanan ihtilaf ve çatışmaların temeli de bu sisteme dayanmaktadır. Kabile esasına dayalı

toplumsal yaşamın bir sonucu olarak İslam öncesi dönemde Araplar, genel olarak toplumsal, idari ve siyasi birlik kuramadıkları gibi, derli toplu bir sosyal hayata da sahip olamamışlardır (Yıldız, 1999: 32).

M. Hamidullah'ın tespitleri çerçevesinde İslam öncesi Arap kabile toplumunun özellikleri şöyle ifade edilebilir (akt. Akyol, 2000: 126-127):

- Hükümet kurma geleneği bulunmadığından, ihtilafların çoğunluğu siyasi sebeplerden kaynaklanmıştır.
- Kabileler başına buyruktur ve kendi başlarına hâkimiyet iddiası taşımalarından dolayı, siyasi ve toplumsal birlik kuramamışlardır.
- Kabile mensupları, sert, savaşçı ve haşin olmasından dolayı sürekli birbirleriyle çatışma içerisinde olmuşlardır. Kabile hayatı bireylerin bütün yaşamını belirlemiştir. Bireyler kabileleriyle kimlik kazanmışlardır. Kazanılan kimlikte *birey* yoktur, bunun yerine *kabile* vardır. Araplardaki soy düşkünlüğünün temeli de buna dayanmaktadır.
- Kabile yalnızca bir “ruh” veya “zihniyet” değildir. Bunları da oluşturan bir sosyal yapıdır. Bu nedenle insanlar kabileler halinde teşkilatlanmışlardır. Sosyal güç, sosyal hiyerarşi, sosyal değerler hep kabile kavramına bağlı gelişmiştir (Akyol, 2000: 24).

İşte Allah'ın mesajı olan İslam dini böyle bir toplum yapısına gönderilmiştir. Hz. Muhammed peygamberlik geldikten sonra bu kabileleri tek tek ziyaret ederek İslamiyet'e davet etmiştir. O dönemde Müslümanlığı kabul eden müminler cahiliyeye ait yaşam tarzlarını, alışkanlıklarını, örf ve adetlerini İslam potasında eriterek yeni bir kimlik kazanmışlardır. Mekke'nin fethine kadar birebir tebliğ metoduyla Müslümanlığı kabul eden Araplar, Mekke'nin fethinden sonra kitle psikolojisinin de etkisiyle kabileler halinde İslam'ı kabul etmişlerdir. Bu dönemde İslam'ı kabul eden özellikle bedevi kabileler cahiliyeye ait gelenek, görenek ve alışkanlıkları terk etmekte zorlanmışlardır.

Akyol'un ifadesiyle, yeni Müslüman olanların çoğunun dini bilgisi yetersizdir. Bizim tarihimizdeki "heterodoks" göçebe kabileler gibi eski kültürlerin ve inançların izlerini kuvvetle sürdüren kitleler, İslam'ı kendi anlayışlarına göre yorumlamışlardır. Yorum farklarının yanında, kabile zihniyetini de devam ettirmişlerdir (Akyol, 2000: 28).

Hız. Peygamber hayattayken onun manevi atmosferi bu kabileleri bir arada tutmuş ve itaat etmelerini sağlamıştır. Hız. Peygamberin vefatından sonra bu kabilelerin bazıları İslam'dan irtidat etmiş, bazıları da sapkın davranışlar içerisine girmişlerdir. Nitekim Hariciler de İslam tarihindeki ilk sapkın topluluklardan biri olarak kabul edilmektedir. Hariciler öncelikle *kabile asabiyetine* önem veren kabilelerden meydana gelmekteydi. Bekir, Mudar ve Temim kabileleri bunların önde gelenleriydi (Kubat, 2006).

Kaynaklarda Hariciliğin Mudar kabileleri arasında değil de Rabia kabileleri arasında yayılmasındaki en büyük etkenin kabilecilik unsuru olduğu ifade edilmektedir. Zira Rabia kabileleri ile Mudar kabileleri arasındaki ihtilafların, İslam öncesi cahiliye devrinde çok meşhur olduğu ve İslam'ın bu ihtilafları ortadan kaldırdığı, fakat Hız. Peygamber'in vefatını müteakip *kabilecilik asabiyetinin* tekrar su yüzüne çıktığı söylenmektedir (Kubat, 2006: 129).

Nitekim bazı araştırmacılar tarafından, kabilecilik asabiyetinin bir tezahürü olarak Haricilerin fikirlerinin arka planında, Kureyş'e isyan etme düşüncesinin olduğu ileri sürülmektedir. Hariciler'e göre imamet, yalnızca Kureyş'e ait bir hak değildir. Halife Kureyş'ten olabileceği gibi başka bir kabilede veya Arap olmayanlardan da seçilebilir (Demircan, 1996). Hariciler, "Hüküm sadece Allah'ındır" (Yusuf, 12/40) ayetini sıkça dile getirirken de Kureyş'e bir karşı duruş sergilemeye çalışıyorlardı ve bu tavırlarıyla aslında Allah'ın ayetlerini kendi siyasi hareketlerinin bir meşruiyet dayanağı olarak kullanıyorlardı (Kubat, 2006).

Birçok araştırmacı tarafından Haricilik hareketi, bedevilikten kaynaklanan veya bedeviliğin bir devamı olarak değerlendirilmiştir. İlk Haricilerin genellikle bedevi asıllılar arasından çıkması ve daha sonraları da hareketin Kuzey Afrika'da

Berberiler arasında itibar görmesi ister istemez hareket ile göçebe hayatı arasında bir bağlantı olduğunu düşündürmektedir (Ebu Zehra, 2011, Demircan, 1996). Bu itibarla Haricilik düşüncesinin şehirli toplumlarda taban bulamadığı söylenebilir.

Haricilik hareketinin doğuşundaki en önemli amil bedevi yaşamdan hadariliğe geçen Arap toplumunun geçirdiği değişim ve şehir hayatına verdiği tepkidir. Fığlalı'nın da belirttiği gibi, "Çölde aşına oldukları eski kabile hayatının serazat alışkanlıklarını hepsi de birer eski bedevi reisi olan reislerinin önderliğinde sürdürmekten ve dolayısıyla İslam cemiyetinin geçmekte olduğu şehir medeniyetine tepkiden başka bir şey değildir. Nasıl İslam öncesinde bir kabile arada bir anlaşma yoksa öteki kabilelerin tamamını düşman olarak mütalaa ediyor idiyse, Hariciler de, kendilerinden olmayan bütün Müslümanları "kâfir" ve dolayısıyla "kanı dökülebilecek düşmanlar" olarak görüyorlardı (Fığlalı, 1999: 95).

Benzer sosyolojik tahlili Akyol da yapmaktadır. Ona göre de sorun bedevilikten hadariliğe geçişte yaşanmıştır:

"Haricilik İslam'ın yönlendirdiği "sosyal değişme", yani İbn Haldun'un deyimiyle "bedevi" toplum yapısından "hadari" toplum yapısına (İslam medeniyetine) geçerken, kabile ruhunun başkaldırmasını, reaksiyonunu, şiddetli karşı koymasını ifade eder. Harici şiddeti böyle bir gerilimin manasını anlamadıkları bazı İslami şiarlarla, sloganlarla İslam'ın tarihi misyonuna yerleşik medeniyete karşı bir "iç savaş" eylemine dönüştürülmesidir"(Akyol, 2000: 57).

Hariciler, bedevi bir hayat tarzını benimsemelerinden dolayı Hz. Peygamberin ders halkasında bulunarak onun manevi ikliminden yeterli derecede yararlanamamışlardır. Bu durum onların İslam'ı anlama ve yaşamaları noktasında sünneti dışlamalarına ve Kur'an ayetlerini yüzeysel olarak yorumlamalarına neden olmuştur (Kubat, 2006).

Haricilerin büyük çoğunluğu badiye (çöl) Araplarından oluşmaktadır. Aralarında şehirde yaşamış olanlar yok denecek kadar azdır. Asırlarca çölün sert ve sade şartlarında göçebe olarak yaşamış olan Hariciler, İslam'ın kentleşme ve medeniyetleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçları, kurumları, Kur'an ve

hadislerin fıkıh gibi, din felsefesi gibi, sosyal bilimler gibi bilgilerle anlaşılabilir derinlikli manalarını bilmiyorlardı. Şehir hayatının zengin karmaşıklığını, devlet kurumlarının işlevlerini anlayamamışlar, bunları “İslam’dan uzaklaşma” sanmışlar ve çöl hayatının şiddetini yine çöl hayatının basitliği içinde sınırlandıkları bir din anlayışı uğruna harekete geçirmişlerdir. Nitekim Haricilerin âlimleri yoktur. Hariciliğin bir kolu olan İbadiye’nin bazı fıkıh âlimleri ve müçtehitleri olmuştur ama İbadiye mezhebi artık bizim incelediğimiz Haricilik olmaktan da çıkmıştır (Akyol, 2000: 59).

2.1.4. Bireylerin Profili

Yaşadıkları devirden günümüze intikal eden kaynaklar çerçevesinde, haricilerin profili incelendiğinde, eğitim ve ekonomik düzeylerinin düşük olduğu, kabile asabiyetiyle ve kolektif hareket ettikleri, toplumu Müslüman ve kâfirler olarak ikiye ayıran bir zihinsel yapıya sahip oldukları görülmektedir.

Hariciler, eğitim düzeylerinin düşük olmasından dolayı dini bilgileri yetersiz, dar ufuklu, muhakeme yeteneği gelişmemiş kişilerden oluşan bir topluluktur. Onların “siyaset”, “din”, “hukuk”, “ahlak”, “günah”, “sevap”, “iman”, “küfür” gibi kavramların arasındaki farkları ve ilişkileri kavrayacak seviyede “ilim”leri yoktu. Ayrıca, çöl hayatının, göçebeliliğin yarattığı dar görüşlülük de böyle “ince” konularda muhakeme yapmalarına engeldi (Akyol, 2000). Şehbenderzade, Haricileri anlatırken: “Ruh hali, cidden psikologları şaşırtacak şekildedir.” demektedir. Harici mezhebini, dini görüşler bakımından tamamen manasız olup siyasi görüşler bakımından ise fetret devresinin doğal bir neticesi olduğu şeklinde nitelendirmektedir (Şehbenderzade, 2009: 373-374). Bediüzzaman da Haricilerin Hz. Ali’ye yaptıkları hücumların tamamını haksızlık olarak nitelendirmiştir (Nursi,2012: 52).

Haricilerin içinde ashabın eskilerinden ve ilk dönemde İslam’a girenlerden kimse görülmez. Bunlar, Ebu Bekir zamanında dinden dönen çöl Arapları ile onların evlatlarından ibaretti (Şehbenderzade, 2009: 373). Dolayısıyla Haricilerin liderleri

arasında Hz. Peygamberin yanında ve yöresinde uzun süre kalarak dini ondan öğrenen kimseler de olmamıştır. Nitekim Haricilerin hadis bilgileri de çok zayıftı ve Arap dilinin mantığını ve inceliklerini yeterince bilmiyorlardı. Bu özelliklerinden dolayı Kur'an ve Sünneti kendi bütünlükleri içerisinde değerlendirememiş, böylece kendi cehaletlerine paralel kısır ve yanlış bir mantık örgüsü geliştirmişlerdir. Bu düşünce onları Nehrevan'da Hz. Ali ve Müslümanların çoğunluğunu temsil eden toplulukla savaşmaya kadar götürmüştür. Cehaletleri nedeniyle onlar Nehrevan'da niçin ve ne adına savaşmalarının farkına dahi varamamışlardır. O kadar ki onlar, "Vallahi Ali'ye niçin karşı çıktığımıza dair delilimiz yoktur" demişlerdir (Kubat, 2006: 127-128).

Haricilerin *ekonomik düzeyleri* de eğitim düzeyleri gibi çok düşüktü. Onlar Müslüman olmadan önce ve sonra büyük bir fakirlik içerisindeydiler. Geçimlerini çoğunlukla çobanlık, yağmacılık ve ticaret kervanlarından elde ettikleri mallarla karşılıyorlardı. Watt'ın ifadesiyle, "Bu insanların ataları ve bizzat kendileri daha önceki yıllarda develeri güderek, şimdi ve sonraları ise diğer kabilelere ve komşu topraklara akınlar yaparak yaşamışlardır" (Watt, 2001: 13). İslam medeniyeti şehirleştikçe ve ticari hayat geliştikçe bu sert ve kaba kabile insanların ekonomik durumları daha da bozulmuştur. Çünkü onlar, "ziraat, sanat ve ticaretin her çeşidini insan asaletine yakışmayan aşağılık işler olarak görüyorlardı"(Akyol, 2000).

Haricilerin fakir ve yoksul insanlar olması, onların kişiliklerini, huy ve mizaçlarını da derinden etkilemiştir. Nitekim Ebu Zehra konuyla ilgili olarak, "Eğer onlar müreffeh ve bolca nimetler içerisinde bir hayat yaşamış olsalardı veya bir yönüyle rahat etmiş olsalardı, sertlikleri hafifleyecek, kötülükleri gidecek ve şiddetleri yumuşayacaktı" (Ebu Zehra, 2011: 75) demektedir. Yıldız (1999)'ın da belirttiği gibi, Haricilerin fakir ve yoksullukla yoğrulmuş bedevi yaşam tarzı onları sert, kaba ve dar ufuklu insanlar haline getirmiş ve bağınaz bir İslam yorumuna sahip olmalarına neden olmuştur. Bu insanlar cesaret ve kahramanlık gibi özelliklerini de terör için harekete geçirmişlerdir.

Hariciler, toplumsal yaşamlarını ise *kapalı bir örgütsel yapı* içerisinde sürdürmüşlerdir. Zira Hoffer'in ifadesiyle, "Bir kitle hareketinin başarılı olması için daha ilk anlardan itibaren kapalı bir teşkilat kurması ve bütün taraftarlarını bu teşkilat içerisinde eriterek teşkilatın ayrılmaz bir parçası haline getirebilecek bir güce sahip olması gerekmektedir" (Hoffer, 1980: 65). Nitekim kabile asabiyetiyle hareket eden bu insanlar, kendi topluluklarının içerisinde dışarıdan herhangi bir kimseyi kabul etmedikleri gibi, bir kimsenin kendi iradesiyle gruplarından ayrılmasına da izin vermemişlerdir. Ayrılmak isteyen insanları "kâfirlikle" itham ederek öldürmüşlerdir. Hz. Ali'nin Medain Valisi Abdullah ibn Habbab Vakası buna en iyi örneklerden biridir (Bkz. Akyol, 2000; Kazancı, 2011).

Haricilerde bütün yaşam, *kolektif bir hareket tarzının* üzerine inşa edilmiştir. Hariciler kolektif yaşamı sürekli kılabilmek için, mensuplarına *kolektif bir örgütsel kimlik* kazandırmışlardır. Çünkü Hoffer'in de belirttiği gibi, "Bir şahsı nefisinden fedakârlık yolunda geliştirmek için, ferdi kimliğinden ve şahsına özel başkalıklarından ayırmak gerekir. O kadar ki, "Kişisel başkalıkların yok edilmesi tam olmalıdır. Bunu sağlamak için yapılacak törenlerdeki bir takım anlamlı veya anlamsız hareketler yardımıyla o kimse, bağlanacağı cemaat, kabile, siyasi parti vesaire ile yeni yakınlıklar kurmalıdır. Bu kimsenin mutluluğu ve mutsuzluğu, öğünmesi ve güvenmesi, kendi görüş ve yeteneklerinden değil, fakat bağlı olduğu grubun kaderinden doğmalıdır" (Hoffer, 1980: 86-87).

Nitekim kolektif bir Harici kimliğine sahip olan bireyler, kendi aklıyla düşünüp hareket edememişler, istediği kabilelerle görüşmemişler ve istediği zaman da bulunduğu topluluktan ayrılamamışlardır. Çünkü bireylerin yaşamını yönlendiren, onlar adına düşünen ve onlar adına karar veren mekanizma, bu örgütlenmenin kolektif aklı, tutum ve davranış şekli olmuştur (Alkan, 2002: 177). Bireyden ziyade kabileciliğin ön plana çıktığı Haricilikte, "Mükemmelliğin kabileye ait olduğu inancı gelişmiştir. Onlar, sıkıntı ve gerginlik zamanlarında bilinçaltılarında bulunan eşitlikçi geleneğin etkisiyle tepkilerini göstermiş ve mensup oldukları cemaatin karizmatik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başka bir deyişle bir insanın hayatı kabileye

mensubiyetle anlam kazanmaktaydı. Kabile ise anlamlılığı temsil eden değerlerin taşıyıcısı olup o bu anlamlılığı mensuplarına aktarırdı” (Yıldız, 1999: 112). Kişi, hizmet edeceği bir dava veya düşünceye kendini adayarak ne kadar çok kendini unuttur ve benliğinden vaz geçerse, o kadar çok insan olur, kendini de o kadar çok gerçekleştirmiş olur. Kendini gerçekleştirme, ulaşılabilir bir şey değildir. Ancak kendini aşabilmenin yan bir ürünüdür. Bireyler bir eser yaparak veya bir iş yaparak hayatı anlamlı kılmaya çalışır (Frankl, 2013: 125). İşte bu iç duygular, kendini ispatlama, adanmışlık ve kabile için var olma ortamı Harici kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur.

Kolektif bir Harici kimliği kazanan bireylerin düşünce dünyası “siyah” ya da “beyaz”, “dost” ve “düşman” konsepti üzerine inşa edilmiştir (Alkan, 2002). Nitekim “siyah” ya da “beyaz” düşünme tarzı kazanan Hariciler, kendilerinden olanları “Müslüman” kendilerinden olmayanları da “kâfir” olarak suçlamışlardır. Kendilerini gerçek Müslüman topluluğu olarak gören Hariciler, kurtuluşu da kendi cemaatlerine mensubiyette görüyorlardı. Onlara göre bir insan, ancak böyle bir topluluğun üyesi olduğunda kurtuluşa erebilirdi. Bundan dolayı onlar, kendi cemaatlerini “cennet ehli” olarak görüyorlar ve kendilerine katılan herkesin cennete gideceğini söylüyorlardı (Watt, 2001).

Kolektif bir hareket tarzının gereği olan diğer bir konu, Hariciler arasında çok miktarda kadınında bulunuyor olmasıdır. Bu kadınlar cesaretle, erkeklerden geri kalmamış ve onlarla birlikte savaflara iştirak etmişlerdir (BİT, 1992: 529).

2.1.5. Din Algılamaları ve Sapma Davranışları

Hariciler geceleri saatlerce Kur’an okuyan, azap ayetlerini içi titreyerek okuyan, rahmetten, cennetten bahseden ayetler geldiğinde cennete duydukları özlemlerle gözyaşı döken, uzun uzadıya secdede kalışları nedeniyle alınları nasırlaşan, muharebede göğsüne mızrak saplanınca “Ey Rabbim hoşnutluğunu kazanayım diye tez elden sana koşup geldim” ayetini okuyarak gül bahçesine girercesine heyecanla

ölümü kucaklayan insanlardı (Kazancı, 2011: 492). Hz. Ali Nehrevan'da Haricilerle savaş başlamadan önce ordusuna yaptığı konuşmada onların durumunu Hz. Peygamberin tarifiyle şöyle anlatmıştır:

Ey insanlar, Peygamber Efendimizi şöyle söylerken dinledim: Ümmetimden bir topluluk çıkar, Kur'an okurlar ki, onların bol bol okuyuşlarına göre sizin okumanız bir şey sayılmaz. Uzun uzadıya kıldıkları namaza göre sizin namazınız da çok şey sayılmaz. Onların arda tuttıkları oruca göre yine sizin oruçlarınız bir şey sayılmaz. Kur'an okurlar ama okudukları ayetlerin kendilerine delil olduğunu zannederler, hâlbuki onların aleyhinedir. Namazda okudukları Kur'an, boğazlarından öteye geçmez (okuduklarının manasını düşünüp anlamazlar). Ok nasıl hedefi delip geçerse, onlar da İslam'dan öyle çıkarlar. (Kazancı, 2011: 504)

Gerçekten de Hariciler eğitim düzeylerinin düşük olması, yoksullukları, kapalı ve kolektif bir örgütsel yaşam ile sahip oldukları kolektif kimlik nedeniyle koyu bir taassup ve saplantı içerisine sürüklenmişlerdi. Din *bu cahil insanların elinde adeta bir taassuba dönüşmüş ve fanatizm doğurmuştu*. Bu anlayışın bir sonucu olarak kendilerine tabi olan Müslümanları, “müminler” ve kendilerine tabi olmayan Müslümanları ise “kâfir” olarak ikiye ayırmışlardı. Onların, kendi anlayışları doğrultusunda yorumladıkları nasların tatbikinde hiçbir teville cevazları yoktu. Öyle ki, Mutezilenin öncülerinden kabul edilen Vasıl b. Ata, Hariciler tarafından yakalandığı zaman, onlarla yaptığı görüşmeler bu durumu açık bir şekilde göstermektedir. (Kubat, 2006:132).

Mutezilenin imamlarından Vasıl b. Ata, bir gün Haricilerin bulunduğu topraklardan geçmek zorunda kalmıştır. Hariciler kendisini durdurmuşlar ve kendisinin hangi taraftan olduğunu öğrenebilmek için sorgulamaya başlamışlardır. Vasıl, ellerinden kurtulabilmek için kendisini muhalif bir Müslüman olarak değil de, müşrik bir tacir şeklinde tanıtmak zorunda kalmıştır. Vasıl kendi arkadaşlarına, “siz onlarla konuşmayın, beni onlarla baş başa bırakın” diyerek arkadaşlarının temsilcisi olur. Haricilerin düz mantığını ve yüzeyselliklerini çok iyi bilen Vasıl, böylece onlarla muhatap olur.

A. Lütfi Kazancının anlatımıyla vaka şöyledir:

Hariciler: Dur bakalım arkadaş. Kimsin bize kendini tanı.

Vasıl b. Ata: Hıristiyan'ım. Bir Müslüman bulup emniyet isteyeceğim, daha sonra aileme kavuşmak üzere yoluma devam etmek istiyorum.

Hariciler: Sen aradığını buldun. Sana emniyet tanıyoruz. Ama önce Rabbimizin bize emrettiği görevi yerine getirmemiz lazım. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur. 'Eğer müşriklerden biri senden emniyet isterse ona emniyet tanı ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu, emin olduğu yere kadar ulaştır. Çünkü onlar, gerçekleri bilmeyen bir topluluktur' (Tevbe Süresi, 9/6).

Daha sonra Hariciler Vasıl b. Atayı oturtular ve yemek ikram ettiler. Kur'an okudular. Sonra 'Haydi arkadaş yolcu yolunda gerek dediler'. Vasıl b. Atayı belli bir noktaya kadar getirdiklerinde Ata onlara, 'Ben artık buradan itibaren yoluma devam edebilirim' dedi. Onlar da 'Haydi sana uğurlar ola' dediler. Vasıl b. Ata da teşekkür ederek onlardan ayrıldı ve böylece canını kurtarmış oldu". (Kazancı, 2011: 500)

Hariciler, namaz ve oruca çok bağlı, ibadete aşırı düşkün kimselerdi. Öyle ki sürekli ibadet yapıp, çok namaz kılmaktan dizleri nasırlaşmıştı. Bu yüzden de "düz alınlı ve gece ibadet edenler" diye anılıyorlardı. Zahit insanlar olup dünyevi nimetlerden uzak durmaya çalışıyorlardı (Yıldız, 1999: 88).

Harici liderlerinden Ebu Hamza, Mekke'de okuduğu hutbede taraftarlarını etraflı bir şekilde şöyle anlatır:

Ey Mekkeliler! Beni, taraftarlarım yüzünden ayıplıyor, onları genç ve toy olmakla suçluyorsunuz. Rasullullah'ın ashabı genç değil miydi? Benim taraftarım olan gençler, vallahi gençliklerinde olgunlaşmış, gözleri şerre kapalı, ayakları batıla yürümez, kendilerini ibadete vermiş, uykusuzluktan zayıflamış, gece boyunca Kur'an okumaktan belleri bükülmüş olarak Allah'ın kendilerine nazar ettiği, içinde cennet zikredilen her ayette onu istemeleri yüzünden gözyaşı döken cehennem zikredilince de cehennemim sesi kulaklarındaymış gibi hıçkıran, gece gündüz istirahat etmeden ibadet ede ede diz, el burun ve alınlarını toprağın aşındırdığı gençlerdir. Üzerlerine okların ve mızrakların yöneldiğini, kılıçların çekildiğini ve düşmanın ölüm yıldırımlarıyla gürleyip çaktığını görünce Allah'ın tehdidini düşünerek düşman tehdidiyle alay ederler. Gençlerim iki ayağını atının boynuna dolaşincaya kadar dövüşür, yüz güzellikleri böylece kana bulanır da yeryüzündeki vahşiler, gökyüzündeki yırtıcılar üşüşür üstlerine... Sahibinin Allah korkusundan gece yarılari ağladığı nice gözler vardır kuş gagalarında... Sahibinin gece yarılari üzerine dayanarak secde ettiği bileğinden kopmuş nice eller vardır...". (BİT, 1992: 525-526)

Bu derece dini hassasiyetleri olan bir topluluk, eğitimsizlikleri, sathi bilgileri ve kapalı bir ufukla dini yorumlamaya kalkışınca maalesef dine zarar vermenin dışında bir şey çıkmamıştır. Hariciler, kendilerince İslam'ın iyiliği ve şerefi için çalışmışlar fakat bu yolda sapıttıklarının farkına bile varamamışlardır. Davalarını dalalet üzere sürdürmüşler, hatta dalalette ifrata gitmişlerdir. İbn Abdul Hakem,

Ömer b. Abdülaziz'in onlar için “*Ahireti istediniz ama yolunu şaşırdınız*” şeklinde ifadelerini rivayet etmiştir (BİT, 1992: 526).

Hariciler, İslam cemaatinin şahsi çıkarlar ve ihtiraslar nedeniyle tehlikeye düştüğünü, Müslümanların umumi menfaatlerinin bazı grupların menfaatlerine boyun eğdiğini, bu grupların da umumi menfaatlerle diledikleri gibi oynadıklarını düşünüyorlardı. İçlerinde kurra hafızların da yer aldığı Hariciler, büyük-küçük günah işleyen herkesi “kâfir” olarak görüyorlardı (Hasan, 1987).

Yıldız Hariciler 'in düşünce olarak hareket noktalarını şöyle ifade etmektedir:

Hariciler, (...) Müslüman toplumun temiz olmadığına ve saf olmayan unsurlar taşıdığına inanıyorlardı. Dolayısıyla bu bağnaz topluluğun cihadı da kâfirlere karşı değil, Müslümanlara yönelikti. Çünkü onların problemi Müslüman olanlar ile Müslüman olmayanlar arasında değil, İslam toplumu içindeki sahteler ve sahte olmayanlar, yani ‘saf müminler’ ile ‘saf olmayanlar’ arasındaki çelişkiydi. Böylece, küfür misyonunu Müslüman toplum içine getirmiş oldular ve toplumla hesaplaşma yoluna gittiler.

Tüm bu görüş ve yorumların altında isyan ve siyasi kanaatlerini meşrulaştırma çabası yatmaktaydı. Kendilerinden olmayan Müslümanları potansiyel birer düşman olarak görüyorlardı. Dini kavramlara da farklı anlamlar vererek korkunç uygulamalarda bulunuyorlardı. Bu yüzden kılıçlarıyla çarşı ve pazarlara dalıp ‘Hüküm ancak Allah’ındır’ diyerek hiçbir şeyden habersiz masum insanları kılıçtan geçiriyorlardı. (Yıldız, 1999: 117)

Hariciler ‘in bu kadar radikal bir düşünce yapısına sahip olmalarının en önemli nedenlerinden biri de nasları *lafızcı* ya da *literal* olarak tanımlanan bir okuma biçimine sahip olmalarından kaynaklanıyordu. Tamamen kendilerine özgü bu okuma biçimi yoluyla Hariciler, kendi yorumları ile Allah’ın kastının aynı olduğu konusunda zerre bir şüphelerinin olmadığına inanıyorlardı. Onlar, dini değer, sembol ve kavramları kendi din algılamaları çerçevesinde yorumluyor ve bu yorumu Allah’ın muradı olduğunu savunuyorlardı. Onlar, “Hüküm ancak Allah’a aittir” ayetini de bu bakış açısıyla yorumlamış, bu yorumdan hareketle önce Hz. Osman, ardından Hz. Ali’ye başkaldırmışlardır (Kubat, 2006:134). Daha sonraları sapkınlığı ve taassubu bütün Müslümanları tekfir etmeye kadar götürmüşler ve İslam tarihinde yakma, yıkma, şiddet, öldürme ve terörle anılmışlardır.

Hariciler de ki Müslüman topluluğun saf olmadığı inancı onları Hz. Ali’yi şehit etme noktasına kadar götürmüştür. Müslümanların içinde buldukları

kargaşanın sebebi olarak Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As'ı görmüşlerdir. Bu duruma son vermek için üçünün de öldürülmesi gerektiği kanaatine varmışlardır. Ancak Hz. Ali şehit edilirken diğer ikisi bu suikasttan kurtulmuşlardır. Hariciler, Hz. Ali'nin katili İbn Mülcem'i kahraman bir mücahit addedip, işlediği bu cinayetin onu Allah'a yaklaştıracak ve cennete götürecek bir vesile olarak kabul etmişlerdir. Harici şair İbn Hittan, İbn Mülcem için söylediği bir beytinde:

“Ey tövbekârdan gelen darbe! Seni vuran, arşılâda rızadan başka bir şey istemedi.

Onu bugün anıyorum ve Allah nezdinde sözünü tutanların en vefakarı olarak zikrediyorum” demiştir (Şehristani, 2008: 109).

İslam tarihçisi Hasan'da, Haricilerin kendileri dışındaki Müslümanları düşman görek gerçekleştirdikleri şiddet ve terör olaylarını özet olarak şöyle dile getirmiştir:

Hariciler, mezheplerinden olmayan Müslümanlara karşı çok şiddetli ve acımasız muamelede bulunmuşlardır. Hatta onlardan birçoğu kadınlara, çocuklara, emzikteki bebeklere ve yaşlılara dahi hiç merhamet etmemiştir. İşte bunlar, küçük günah ve hataları işlemekten son derece sakınmak, dünya malına değer vermemek, züht ve ibadet ehli olarak tanınmalarına rağmen, bu şekilde şiddetli ve ağır muameleleri uygulamaktan çekinmiyorlardı. (...) Sanki onlar, bir ilaha inanmıyor, şefkat ve merhamet nedir bilmiyorlardı. Bununla beraber fiillerinin doğruluğunu göstermek için Kur'an-ı Kerim'den açıklayıcı ayetler ve hadisler getirmekten geri kalmıyorlardı. (Hasan, 1987: 71)

Haricilerin kendi görüşlerine olan aşırı bağlılıkları onların isyan etmelerinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Öyle ki Hariciler bir görüşe bağlandıklarında o görüş bir akide, bir inanç haline geliyor ve ondan asla dönmüyorlardı. Bu görüşün sonucunun tehlikeli olup olmaması da onları pek ilgilendirmiyordu. Bunun yanı sıra kendi dışındaki fikirlere hiç değer vermiyor ve kendi fikirleri uğrunda canlarını feda etme konusunda da hiçbir tereddüt göstermiyorlardı. Birçok İslam tarihçisinin anlattığı Hz. Ali'nin Medain Valisi Abdullah b. Habbab'ın başına gelenler Haricilerin işledikleri vahşi şiddet eylemlerine ve içinde buldukları sapkın duruma en iyi örneklerden biridir. Abdullah b. Habbab ve hamile eşi Hariciler tarafından

Nehrevan köprüsünü geçmek üzereyken durdurulmuş ve hangi taraftan olduğunu anlayabilmek için önce sorgulanmıştır.

Vaka A. Lütfi Kazancı'nın anlatımıyla şöyle özetlenebilir:

Hariciler: 'Ey Abdullah, Ebu Bekir ve Ömer hakkında görüşün nedir', dediler.

Abdullah: 'Her ikisi de Rasulullah efendimizin pek sevgili ve samimi dostu idi. Onun halifesi olarak insanlara gereği gibi hizmet ettiler. Ben onların iyi insanlar olduklarını biliyorum' dedi.

Hariciler: 'Peki Osman hakkında ne dersin? Hilafetinin ilk ve son devreleri nasıldı?'

Abdullah: 'O ilk devrede ve son devrede haklı idi, hak üzere idi'.

Hariciler: 'Ali b. Ebu Talip'in, hakem olayını kabul etmeden önceki ve sonraki durumu hakkında bir açıklama yapabilecek misin?'

Abdullah: 'Ali, Yüce Allah'ı ve onun ahkâmını bizden iyi bilir. Allah'ın dinine karşı sizden daha duygulu ve saygılıdır. Dinin hükümlerine bizden de daha iyi nüfuz eden bir kişidir'.

Abdullah'ın özellikle Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki sözleriyle hayatının defterini kapattığını, ölüm fermanını imzaladığını bilmiyordu. Ama adamların yüzlerindeki çizgilerin derinleştiğini, sertleştiğini, bakışlarının alev alev yandığını gördü.

Hariciler: 'Sen nefsinin arzusuna uyuyorsun. İnsanları yaptıklarıyla değil, isimlerine bakarak değerlendiriyorsun. Vallahi seni, hiç kimsenin tatmadığı bir ölümle öldüreceğiz' dediler.

(...) Abdullah'ı ve hamile eşini bir hurma ağacına bağladılar. O arada Abdullah'ın bağlı olduğu ağaçtan bir hurma düşmüştü. Abdullah'ı bağlayanlardan biri eğildi, hurmayı aldı ve ağzına attı, çiğnemeye başladı. Arkadaşlarından biri ona hatırlatma ihtiyacı duydu.

Arkadaş: 'Sahibinin rızasını almadan onu yiyorsun haaa! Allah'a karşı saygılı olmalısın!...

Bu söz tesirini göstermiş adam hemen hurmayı çıkarıp atmıştı.

Hurmayı yiyen Harici: 'Sana teşekkür borçluyum. Yoksa mideme haram lokma girecekti. Belki de adam hakkını helal etmezdi' dedi.

İş bu kadarla da bitmiş olmadı. Abdullah bunu, ikinci bir olayın şahidi olduktan sonra anladı. O anda yanlarından bir domuz geçmekteydi. İçlerinden biri domuzun üzerine yürüdü, kılıcını domuzun boynuna indirdi. Bunu, şiddetle indirilen iki kılıç darbesi izledi. Ve domuz çarpına çarpına can verdi. İçlerinden biri yine bir hatırlatmada bulundu.

Harici: 'Sen bu domuzun sahibi misin de onu kimseye sormadan öldürdün?...

Domuzu öldüren Harici: 'Ama bu, murdar bir hayvandır, pistir.

Harici: 'Anladık ama o bizim dinimize göre murdardır. Hemen sahibini bulman ve değerini ödemen gerekiyor. Kim bilir adam onu kesmek istemiyordu'.

Bir başka Harici: 'Kesecek olsa onu kendi haline bırakır mıydı? Hem domuz beslediğine göre adam Müslüman değildir. Onun hakkını ahirette ancak cehennemde yanarak ödeyebilirsiniz'.

Adamın alınına terler yürümüşü. Hâlbuki o bu işi yaparken yenilmesini Allah'ın haram kıldığı bir pisliği ortadan kaldırmanın sevabını elde edeceği ümidindeydi. Ama arkadaşları doğru ve haklı olanı söylüyorlardı.

Harici: 'Ben hata ettim, hatamı tamir etmeli ve sahibi ile görüşüp helalleşmeliyim' dedi.

Bu arada domuzun ardından gelen sahibi de oraya ulaşmıştı. Adam yaptığı kusuru itiraf etti. Ödemesi lazım geleni en kısa zamanda teslim edeceğini bildirdi.

Bu manzarayı gören Abdullah b. Habbab: 'Şu gördüğüm olaylarda eğer samimi iseniz o zaman bana sizden zarar gelmemesi gerekiyor. Çünkü ben Müslümanım. Din ve imanına

zarar getirecek bir hata işlemedim. Ayrıca siz de bana emniyet vermiş bulunuyorsunuz. Korkma dediniz.

Abdullah daha fazla devam edemedi. Onu ağaçtan çözdüler yere yatırarak öldürdüler. Ardından da hamile eşini karnını yararak öldürdüler. (Kazancı, 2011: 494-499).

Özet olarak Haricilerin, eğitim ve ekonomik düzeyleri, içinde yaşadıkları kapalı kolektif örgütsel yapı ve kolektif kimlikleri kişilik özelliklerini, huy ve mizaçlarını ve de din algılamalarını doğrudan etkilediği söylenebilir. Bu çerçevede, Hariciler, İslam tarihinde ilk şiddet ve terör uygulayan ilk sapkın gruplardan biri olarak kabul edilmektedir.

2.2. HİZBULLAH

Bu başlık altında Hizbullah'ın kavramsal tanımı, tarihsel gelişimi, ortaya çıkışı ve ortaya çıktığı toplumsal koşullar, bireylerin profili, müntesiplerinin din algılamaları ve sapkın davranışları anlatılmaktadır. Tanık olduğumuz dönemde ortaya çıkan Hizbullah'ın kendi perspektifinden din algısı ve uygulamalarına da analitik olarak bakılmıştır.

2.2.1. Kavram Olarak Hizbullah

Hizb; aynı görüşte, kalpleri ve yaptıklarıyla bir olan, grup, küme, insan topluluğu demektir. Her şeyin bir bölümüdür. Yoğun bir birikme ve bir araya gelme, görüş birliği; kendilerini gruplandırın ya da gruplandırılacak işlere karşı direniş, karşı koyuş anlamında kullanılmaktadır. Bu kelimenin anlamı daha çok kullanılan siyasi ortama göre değişmektedir (Korani, 1995: 29).

Hizbullah kavramı, genel olarak “Allah'ın partisi, Allah'ın taraftarı, Allah yolunda şariat düzeninin tesisi için Hizbüşşeytana karşı mücadele edenler” anlamında kullanılmaktadır. Hizbullahi düşünceye göre Hizbullah'a karşı olan, Hizbullah davasına sahip çıkmayan ve Hizbullah dışında kalan herkes, kitap ehli olsun ya da olmasın Hizbüşşeytandır. Hizbüşşeytan, bütün Müslümanların uzak

durması gereken bir sıfatı, şeytanın taraftarlarını, Hizbullah'a düşman olanları ifade etmektedir. Çatışmanın taraflarından biri olan Hizbullahi kesim, bu mücadeleyi Hizbullah ile Hizbüşşeytan arasındaki savaş olarak değerlendirmekte ve eylemlerini bu fikri yapı üzerine inşa etmektedir. Örgüt mensuplarınca Hizbullah ve Hizbüşşeytan arasındaki mücadelenin Kur'an tarafından belirlendiği ve bu mücadelenin yeryüzünde Hizbüşşeytan kalmayıncaya kadar devam edeceğine inanılmaktadır (Kılıç, 2004: 80).

Nitekim Türkiye'de Hizbullahi oluşumu gerçekleştirenlerin de etkilendiği Ali Korani, "İslami Mücadelede Hizbullahi Yol" adlı kitabında Hizbullah'ı şöyle değerlendiriyor: "Hizbullah Allah için kıyam eden, onun için gruplaşan, küfür, nifak ve şeytan hiziplerinden olan düşmanlara karşı mücadele edenlerdir" (Demirel, 2001: 18).

Hizbullah terör örgütü, İ. Bagasi imzasıyla yayınlanan "Kendi dilinden Hizbullah ve Mücadele Tarihinden Önemli Kesitler" adlı kitabı yayımlayana kadar kendisini "Hizbullah" olarak değil, Çakır'ın da ifade ettiği gibi "Cemaat" olarak isimlendirmiştir (Çakır, 2011). Örgüt, lideri Hüseyin Velioğlu'nun 24 Ocak 2000 tarihinde İstanbul Beykoz'da bir villada öldürülmesinden sonra strateji değişikliğine gitmiş, uzun yıllar ismini kamuoyuna deklare etmemesine rağmen, bu tarihten sonra çıkardığı ilk kitabıyla ismini Hizbullah olarak açıklamıştır.

2.2.2. Hizbullah'ın Tarihsel Gelişimi

Hizbullah terör örgütünün temelleri 1979-1980 yıllarında Diyarbakır ilinde çeşitli dini yayınların satıldığı Vahdet kitapevinin etrafında bir araya gelen Hüseyin Velioğlu, Molla Mansur Güzelsoy, Fidan Güngör, Ubeydullah Dalar, İhsan Yeşilirmak, Abdullah Yiğit tarafından atılmıştır (Çakır, 2011: 58). Hüseyin Velioğlu, Edip Gümüş, Fidan Güngör, Molla Mansur Güzelsoy, Abdullah Vahap Ekinci ve Ubeydullah Dalar Vahdet kitabevinde yaptıkları toplantıda, "Silah zoruyla mevcut

rejime direnmek veya iktidarı devirip, yerine İslami bir devlet düzeni kurmak” fikrinin teoriden pratiğe geçirilmesi kararını almışlardır (Kılıç, 2004: 134).

Zaman içerisinde fikir ayrılıkları ve liderlik konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle “Vahdet Kitabevi”nden ayrılarak Fidan Güngör “Menzil Kitabevi”ni, Hüseyin Velioğlu’da “İlim Kitabevi”ni açarak kendi gruplarını oluşturmuşlardır. Böylece Hizbullah “Menzil” ve “İlim” grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Başlangıçta iki grup arasında herhangi bir sıkıntı yaşanmamakla birlikte, ilerleyen zaman içerisinde Hizbullah/İlim grubunun giderek insanlar arasında yayılması ve güçlenmesiyle birlikte 1987 yılından itibaren iki grup arasında fikri ayrılıklar ve çekişme başlamıştır (Arslan, 2010: 7). İki grup arasında yaşanan fikri ayrılıklar ve çekişmenin nedenleri şöyle sıralanabilir (Bulut ve Faraç, 1999; Çitlioğlu, 2001; Demirel, 2001; Gürtekin, 2008; Çakır, 2012):

Hizbullah/ilim grubu İran ve Humeyni devrimini takip edilecek stratejide bir model olarak benimsemiş, fikri temelde ise Mısır’daki Müslüman Kardeşler örgütünden de etkilenmiştir. Hizbullah/Menzil grubu ise İran devrimini bütün yönleriyle kendisine model olarak benimsemiştir.

Hizbullah/Menzil grubu İran’a olan bakış açılarında mezhep farkının önemli olmadığını, en azından belirli bir ortak noktada birleşebileceğini savunur. Hizbullah/İlim grubu ise İran devrim ve metodunu kendisine rehber edinmekle birlikte mezhep farklılığını önemsemiş, İran’dan gelen direktiflere mesafeli yaklaşmıştır. Ancak her iki grubun üzerinde de İran’ın belli bir etkinliği olmuştur.

Hizbullah/İlim grubu, PKK terör örgütü ile yaşanan çatışma sürecinde, PKK’ya karşı silahlı eyleme girilmesini ve pasif tebliğ anlayışına geçilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Hizbullah/Menzil gurubu ise, Hizbullahi yolun son aşaması olan cihat aşamasına henüz gelinmediğini, bu nedenle silahlı faaliyetlere başlamalarının Hizbullahi düşünceye zarar vereceğini ileri sürerek PKK’yla çatışmaya girmeyi reddetmişlerdir.

Hizbullah/İlim ve Hizbullah/Menzil grupları çıkış noktasında Ümmetçi bir fikre sahip olmalarına rağmen her iki grup da Kürt kökenli toplumsal kesimleri kendilerine taban olarak görmüş ve Kürt milliyetçiliğini kullanmışlardır.

Hizbullah “İlim” ve “Menzil” grupları arasında yaşanan yukarıdaki fikri ayrılıklar ve çekişme yerini zaman içerisinde gerginliklere ve silahlı çatışmalara bırakmıştır. Hizbullah/Menzil grubu ve Hizbullah/İlim grubu arasında yaşanan çatışmalarda iki yüze yakın kişi yaşamını yitirmiştir. 1994 yılında Hizbullah/İlim grubu Menzil grubunun lideri Fidan Güngör’ü kaçıırarak öldürmesi üzerine, Menzil grubu mensuplarının çoğunluğu ilim grubuna dâhil olmuş, bazı mensupları da İlim grubunun etkin olduğu Batman ve Diyarbakır gibi illeri terk etmişler, böylece Menzil grubunun faaliyetleri bitme noktasına gelmiştir (Çakır, 2012).

1987 yılından itibaren bölgede ağırlığını hissettirmeye başlayan Hizbullah/İlim grubu, 1990’lı yıllara gelindiğinde PKK’nın bölgede eylemlerini artırması, istediği zaman esnafa kepenkleri kapattırması, istediği zaman insanları sokağa dökebilmesi, herhangi bir ayırım gözetmeksizin bölge haklarına şiddet uygulaması üzerine ilk zamanlar taraftarlarını örgütün bu eylemlerine karşı koruma çabası içerisinde olmuştur. Sürecin nasıl geliştiğini İ. Bagasi “Kendi Dilinden Hizbullah” kitabında şöyle anlatmaktadır:

1991 yılına gelindiğinde cemaatin faaliyetleri Kürdistan’ın birçok il, ilçe ve köylerini kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılmıştı. Bu faaliyetler, işçi, esnaf, memur ve toplumun her kesimini kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede yürütülüyordu. Şehir merkezlerinde, üniversitelerde, orta dereceli okullarda ve camilerde yürütülen bu yoğun faaliyetler, çok belirgin bir şekilde kendini hissettiriyordu. Çünkü sürdürülen bu İslami faaliyetlerin gizli olmayan davet ve tebliğ kısmı herkesin göreceği ve hissedeceği kadar açıktı. O dönemde Kürdistan’da örgütlü ve etkin bir güç düzeyine ulaşan ve yıllardır silahlı mücadelede veren PKK’nın cemaatin bu faaliyetlerinden haberdar olmaması düşünülemezdi. Nitekim cemaatin değişik alanlardaki bu faaliyetleri ve çalışmaları PKK’nın da dikkatini çekiyor ve rahatsız ediyordu. Bölgenin değişik yerlerinde özellikle kırsal alanda PKK’lılar propaganda, yiyecek ve yardım toplama gibi değişik amaçlarla gittikleri yerleşim alanlarında cemaat mensuplarıyla karşılaşıyorlardı. Bu karşılaşmalarda cemaat mensuplarıyla PKK’lılar arasında ideolojik ve siyasi sohbet veya tartışmalar yaşıyordu. PKK bu gerçeği görünce bir yandan cemaatin varlığına inanmak ve kabullenmek istemiyor, diğer yandan da bu durumu hazmedemiyordu. PKK o güne kadar Kürdistan’da kendisi dışında örgütlü bir gücün varlık göstermesine ve gelişmesine izin vermemişti. Sadece ayrı örgütlenmelere değil, bireysel olarak dahi kendisiyle görüş ayrılığı içerisinde olan kendisine bağlanmayan veya kontrolüne girmeyen hiç kimsenin varlık göstermesine tahammül etmiyordu. Kendisine karşı çıkan ve boyun eğmeyen herkesi

işbirlikçi, ajan, hain vb. yalan ve iftira ithamlarıyla karalıyordu. Böylece ileride bu insanlara karşı yapacağı eylemlere gerekçe ve zemin hazırlıyordu. (Bagasi, 2012: 86-87)

Bütün bu yaşananların üzerine Hizbullah'ın bölgede ayrı bir güç merkezi olmaya başladığını gören PKK, 1991 yılında Hizbullah'ın önde gelenlerinden ve Nusaybin sorumlusu M. Şerif Karaaslan'ın annesi Hayriye ve babası Sabri Karaaslan'ın evlerini basarak öldürmüştür. Bunun üzerine Hizbullah terör örgütü de PKK yanlısı Mihail Bayro'yu öldürerek cevap vermiştir. Karşılıklı gerçekleştirilen bu eylemler üzerine PKK-Hizbullah çatışması alevlenmiştir. 1995 yılının sonlarına kadar süren çatışmalarda 200 Hizbullah örgüt mensubu, 500 de PKK örgüt mensubu yaşamını yitirmiştir (Arslan, 2010; Çakır, 2012).

Bu döneme tanıklık etmiş olan terör ve istihbarat uzmanı Erkan, bu dönemde çatışmaların nasıl başladığını ve Hizbullah'ın PKK'nın kendilerine yönelik gerçekleştirdiği eylemlere nasıl cevap verdiğini şöyle dile getirmiştir:

“Güneydoğu'da ve Diyarbakır'da ve diğer bazı illerde bir şeyler olmaya başladı o dönemlerde. Bazı kıpırdanmalar vardı. Biz bunları PKK'nın yaptığını düşünürken tam o sıralarda PKK'lılara yönelik eylemler artmaya başladı. Halk kesiminin ileri gelenlerinden bazılarına faili meçhul cinayetler olmaya başladı. Tabii bu durumu incelemeye aldık ve neler olduğunu tespit etmeye çalıştık. Bu işi çözebilmek için 5-6 ayımızı harcadık. PKK'lılar vurulduğunda, şimdiki DEP ve HADEP mensubu çizgisinde olanlardan birileri öldürüldüğünde, onların yayınlarında, gazete ve dergilerinde kontra gerilla tabiri kullanıldı ilk defa. PKK Hizbulkontra tabirini kullanmaya başladı. Hizbullah için de PKK, işte bunları devlet kurdu diye propaganda yapıyordu. Bu olayların üzerine yoğunlaştık o dönemlerde. Bin gün Mardin'in İdil İlçesinde Mihail Bayro adında bir adam öldürüldü. Süryani asıllı bir adam. Söylenenlere göre bu adam, PKK kesiminin İdil İlçesinde önde gelen hatırı sayılır kişilerden biriymiş. PKK bu kişiyi öldürenlerin Hizbulkontra olduğunu yazmaya çizmeye başladı. Bu olayı hakikaten Hizbullah'ın yaptığı daha sonra doğrulandı.” (Alkan, 2009: 186)

Hizbullah terör örgütü daha sonraları PKK'ya yönelik gerçekleştirdiği eylemlerin “nefsi müdafaa” olduğunu iddia etse de örgütün bu eylemleri yalnızca kendini savunmak için gerçekleştirmediği anlaşılmaktadır. Örgüt, bu silahlı çatışma ortamı ile bir taraftan PKK'nın silahlı eylemlerine cevap vermiş, diğer taraftan da halka PKK'ya karşı kendilerini koruduğu propagandası yaparak tabanını genişletmeyi hedeflemiştir. Nitekim Hüseyin Velioğlu; “Allah PKK'yı bizim için

gönderdi. PKK olmasaydı, bizim sayımız hızla artmaz ve silahlı tecrübe sahibi olamazdık” (Çakır, 2011: 69) ifadesini kullanmıştır.

Bu itibarla Hizbullah’ın iki taraflı bir politika izlediği söylenebilir. Hizbullah bu çalışmalarla bir taraftan PKK’nın taban olarak ağırlıkta olduğu bölgelerde etkisini azaltmış, diğer yandan bölge insanına otoritesini göstermiş ve böylece PKK’nın taban bulduğu bölgelerde insanları kendine çekmeye çalışmıştır (Gürtekin, 2008). Örgütün dönem itibariyle PKK’yla girdiği çatışmalarda bir yandan toplumsal tabanını genişlettiği, diğer yanda da çatışmalar sonucunda bıraktığı maddi delil, iz ve emareler nedeniyle güvenlik güçlerinin dikkatini daha fazla üzerine çektiği müşahede edilmektedir.

Her iki örgüt de yaşanan çatışmaların kendilerine zarar verdiğini görerek ateşkes ilan etmişlerdir. Bu süreçlerde, Hizbullah terör örgütüyle ilgili çok az bilgiye sahip olan güvenlik güçleri örgütle ilgili daha detay bilgi toplamış ve örgüte yönelik operasyonlarını artırmıştır. Bunun üzerine mensupları deşifre olan Hizbullah terör örgütü batı illerine hicret kararı almıştır. Ruşen Çakır, örgütün hicret kararı olarak batıya yönelmesini dört nedene bağlamaktadır. “1) Tüm Türkiye’ye şeriat düzenini getirmek isteyen örgüt, Güneydoğu’yu ‘kurtarılmış’ bölge olarak görüyor ve oradan bütün ülkeyi kuşatmayı planlıyordu. 2) Polisin örgüt arşivini ele geçirmesiyle militanlar deşifre olmuştu, Güneydoğu’dan başka bölgelere kaydırılması gerekiyordu. 3) Bölgede herkesi sindirerek belli bir aşamaya gelen Hizbullah’a yönelik eleştiriler ve iç çatışmalar giderek artıyordu. Özellikle devlete yönelik eylemler içine girmesi gerektiği dile getiriliyordu. 4) İmralı sonrası yaşanan gelişmelerle boşalmış gibi gözükten Kürt hareketinin liderliğini ele geçirebilirdi ve böylesi bir strateji ancak Batı’dan yürütülebilirdi” (Çakır, 2001).

Hicret kararı çerçevesinde örgüt, Hüseyin Velioğlu örgütün karargâhını önce Tarsus’a, ardından Konya ve İstanbul illerine taşımıştır. Örgütün, İstanbul ilinde Nurcu bir grup olan Med-Zehra Vakfı Başkanı İzzet Yıldırım ve bu gruba mensup bazı iş adamlarını kaçırmaları üzerine, güvenlik güçleri bu örgüte yönelik çalışmalarını derinleştirmiştir. 17 Ocak 2000 tarihinde İstanbul Beykoz’da Hüseyin Velioğlu, Edip

Gümüş ve Cemal Tutar'ın kaldığı eve yönelik operasyon gerçekleştiren güvenlik birimleri Hüseyin Velioğlu'nu ölü, Edip Gümüş ve Cemal Tutar'ı sağ olarak yakalamışlardır. Gerçekleştirilen bu operasyon sonrasında örgütün arşivini ele geçiren güvenlik birimleri örgüte yönelik 61 ayrı ilde eş zamanlı operasyonlar gerçekleştirmiş ve altı bine yakın örgüt mensubunu yakalayarak adalete teslim etmiştir.

Örgüt, 17 Ocak 2000 tarihinde gerçekleştirilen operasyonun travmasını üzerinden atmak ve Hüseyin Velioğlu'nun intikamını almak amacıyla 24 Ocak 2001 tarihinde Diyarbakır İl Emniyet Müdürü Gaffar OKKAN ve korumalarına yönelik Diyarbakır il merkezinde silahlı eylem gerçekleştirmiş, saldırıda Emniyet Müdürü Gaffar OKKAN ve (5) polis memuru şehit olmuş, (2) polis memuru da yaralanmıştır (Gürtekin, 2008).

Gaffar OKKAN suikastından sonra güvenlik güçleri operasyonlarını daha da artırmış ve örgüt bu operasyonlar sonucunda büyük darbeler almıştır. Örgüt bu dönemde; örgüt içerisinde bir özeleştirme süreci başlatmış ve örgütsel yapısının aksayan yönlerini irdelenmiştir. Diğer yandan bazı örgüt mensupları da güvenlik güçlerinin gerçekleştirdiği operasyonları bir ilahi ikaz olarak adlandırmışlar ve operasyonlara sebep olan şahıslara yönelik örgüt içi araştırma ve tespit çalışmaları yapmışlardır (Çakır, 2007). Kısacası örgüt, 11 Eylül saldırılarından sonra dünyada değişen konjonktüre de paralel olarak ve yeniden toparlanabilmek için 2003 yılından sonra silahlı eylemleri bırakmış, klasik bir cemaat görünümünde ancak illegal yönü de olan örgütsel çalışmalarına devam etmiş/etmektedir. Son yıllarda örgüt, yayınevi, haber ajansı ve televizyon kanalı kurmuş ve gazete çıkarmaya başlamıştır. Aynı zamanda siyasi bir parti de kuran örgüt toplumsal her alanda örgütlenme çalışmalarını sürdürmekte ve bölgede tabanını genişletmeye çalışmaktadır.

2003 sonrasında dikkati çeken diğer bir husus da örgütün yurtdışı yapılanmasının önem kazanmasıdır. Türkiye genelinde sıkça gerçekleştirilen operasyonlarda yakalanmamak için Avrupa ülkelerine kaçan üst düzey örgüt mensupları, temelleri 1990'lı yıllarda atılan yurtdışı yapılanmasını güçlendirmiş ve

örgütün yurtdışı faaliyetlerini artırmıştır. Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yoğun olarak bulunduğu; Almanya, İtalya, Hollanda, Fransa, Avusturya, İsviçre gibi ülkelerde örgüt rahatça faaliyet göstermekte ve ülkemizdeki örgüt faaliyetlerine finansman sağlamaktadır (Sözer ve Eski, 2011: 193).

2.2.3. Ortaya Çıktığı Toplumsal Koşullar

Hizbullah terör örgütü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, özellikle Batman, Diyarbakır, Mardin, Şırnak, Bingöl, Van, Muş ve Şanlıurfa illerinde toplumsal taban bulmuştur. Nitekim örgüt, kendi yayını olan “Kendi Dilinden Hizbullah” adlı kitabında kendisini, “Hizbullahi cemaat, Kürdistan çıkışlı, Kürdistan merkezli ve mensuplarının büyük çoğunluğunu Kürtlerin teşkil ettiği İslami bir hareket” (Bagasi, 2005: 55) olarak tanımlamaktadır.

1970-1980’li yıllar arasında örgütün çıktığı toplumsal yapıya baktığımızda, dikkati çeken en önemli özelliklerinin başında feodal yapının varlığı gelmektedir. Bu yapı şehir merkezlerinden kırsal alanlara doğru gittikçe varlığını daha da hissettirmektedir (Küçükşahin, 2013: 67). Toplumsal örgütlenme, göçebe, yarı göçebe veya yerleşik de olabilen “aşiret” yapılanmasına dayanmaktadır. Ağalar ve ulemeden olan şeyhler, ekonomik üstünlükleri ile bu topluluklara hâkim kişilerdir (Kazgan, 2013: 120).

Bölge toplam nüfusunun % 86’sının tarımda çalışıyor olmasından anlaşılacağı gibi, hâkim ekonomik faaliyet tarımdır. Tarımın hâkim ekonomik faaliyet olmasından dolayı bölgenin alt yapısını tarım düzeni belirlemektedir (Kazgan, 2013: 121). Nitekim DPT bünyesinde yabancı uzman olarak incelemeler yürüten Frey (1961), Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri için hazırladığı raporda bölgenin kapalı toplumsal yapısını aşağıdaki beş temel unsurla açıklamıştır. Bunlar;

- Yoksulluk,
- Köylülerin dış dünyayla kısmen alakasının kesilmesi ve yalnız içine itilmiş olmaları,

- Hareketsizlik,
- Okur-yazarlık oranının düşük olması,
- Tevekküle dayalı kaderci bir dünya görüşünün hâkim bulunmasıdır (Küçükşahin, 2013: 71).

Hizbullah terör örgütü yoksulluğun, cehaletin, işsizliğin ve geri kalmışlığın bütün unsurlarının yaşandığı bölgede ortaya çıkmıştır. Ancak örgütün ortaya çıkışının en önemli etkenlerinden biri de aynı tarihlerde faaliyetlere başlayan PKK terör örgütünün varlığıdır. PKK terör örgütü, Marksist-Leninist bir ideolojiyle ortaya çıkmış, bölgede dine ve dindarlara savaş açmıştır. Örgüt yayınlarında, “İslamiyet’i Kürt’ün beyninde ve yüreğinde milli inkârı hazırlayan ve kaleyi içten fethetme rolünü oynayan bir Truva atına” (Özcan, 1999) benzetmiştir. Bölge insanının ise genel olarak dindar bir kimliğe sahip olduğu bilinmektedir. 1980’li yıllarda devlet ve PKK’nın baskısı altında kalan bölge insanı kitabevleri etrafında örgütlenme çabası içerisinde olan Hizbullah’ı adeta bir kurtarıcı gibi görmüştür. Zira Hizbullah terör örgütü, devletin formel mekanizmalar kurarak bölge insanın güvenlik, ekonomik, sosyal ve dini sorunlarına çözüm bulamadığı bir dönemde, bölge insanının bu sorunlarına çözüm yolları üreterek onların içerisinde taban bulmayı başarmıştır.

Hizbullah terör örgütü, özellikle cami merkezli örgütlenmiştir. Nitekim 1995 yılında TBMM tarafından hazırlanan “Faili Meçhul Cinayetler Araştırma Raporunda” Hizbullah terör örgütünün örgütlenmesinde camilerin ve fahri imamlık kurumunun rolü açıkça belirtilmektedir. Raporda, Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesinin 22 ilinde yapılan araştırmada, 4167 imam hatip mezunu imam olduğu, bölgede kadrosuzluk nedeniyle atama yapılamadığından 577 caminin açılmadığı belirtilmektedir. İmamsızlık yüzünden açılmayan camilerde ise Arapça-Kürtçe bilen fahri imamların vatandaşlara namaz kıldırıldığı belirtilmektedir (Kılıç, 2004: 207). Bu imamların çoğunluğunun ise Hizbullah terör örgütü mensubu olduğu 17 Ocak 2000 yılında örgüte yönelik gerçekleştirilen kapsamlı operasyonlar sonucunda anlaşılmıştır.

Örgütün toplumsal taban bulduğu Doğu ve güneydoğu bölgelerinde yarı feodal yapıya dayanan “aşiret” sisteminden dolayı “akrabalık ilişkileri” çok yaygındır. Hizbullah terör örgütünün “aşiret” sistemine dayalı “akrabalık ilişkilerinden” en iyi şekilde yararlandığı yapılan araştırmalardan görülmektedir. Bu itibarla örgütün tam bir “aşiret” ve “akraba” örgütü olduğu söylenebilir. Örgüt eleman kazanma ve örgütlenme faaliyetlerinde de “akrabalık ilişkilerini” en iyi şekilde kullanmıştır (Bkz. Çitlioğlu, 2001; Faraç, 2002; Çakır, 2012).

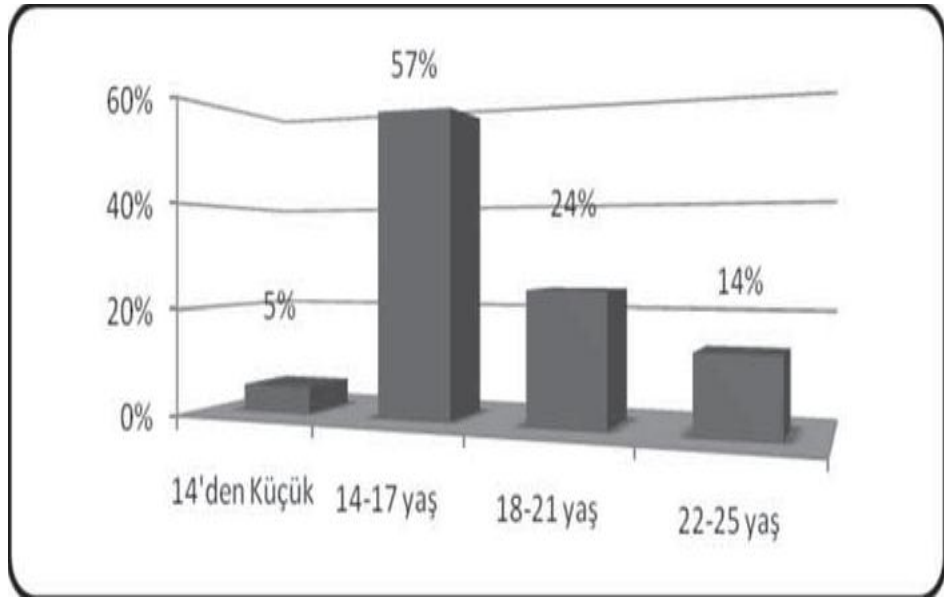
Şu ana kadar yapılan araştırmalar, örgüt mensuplarının kendilerine ait bir gündelik yaşamlarının olmadığını, kendilerini tümüyle “Hizbullah” a adayıp, her şeylerini onun gereklerine göre ayarladıklarını göstermektedir. Özellikle “Cemaatin oğulları” diye bilinen askeri kanat üyeleri her türlü akrabalık bağlarından ve sosyal çevreden koparılmışlardır (Çakır, 2012). Kişi, hizmet edeceği bir dava veya düşünceye kendini adayarak ne kadar çok kendini unuttur ve benliğinden vaz geçerse, o kadar çok insan olur, kendini de o kadar çok gerçekleştirmiş olur. Bireyler bir eser yaparak veya bir iş yaparak hayatı anlamlı kılmaya çalışır. Birey, cesurca acı çekmeyi kabul edince; hayat son ana kadar bir anlam kazanmış olur ve bu anlam hayatın sonuna kadar korunur (Frankl, 2013: 125). İşte bu iç duygular, kendini ispatlama, adanmışlık ve davası için yaşama düşüncesi Hizbullah örgütü tarafından çok etkin olarak kullanılmıştır. Örgüt, bu argümanları kullanarak elemanlarını çok iyi motive edebilmiş ve eylemlerini sorgusuz bir şekilde yaptırabilmiştir.

Kısacası, Hizbullah terör örgütünün içinden çıktığı toplumsal koşullardan hareketle kapalı/illegal bir örgütlenme oluşturmuş, bu örgütlenmenin içerisinde bireylerine yeni bir kimlik ve kişilik kazandırarak silahlı faaliyetlere sokmuştur.

2.2.4. Bireylerin Kişisel Özellikleri ve Profili

Hizbullah terör örgütü ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, örgüt mensuplarının genelde gençlerden oluştuğu görülmektedir. Nitekim güvenlik birimleri tarafından yakalanan 200 Hizbullah örgüt mensubu üzerinde yapılan bir

araştırmaya göre büyük çoğunluğunun 15-24 yaş grubunda gençlerden oluştuğu bulgusu elde edilmiştir (Faraç, 2002: 38). Bu bulguyu Özeren, Sözer ve Demirci (2001)'nin yaptığı araştırma desteklemektedir. Özeren, Sözer ve Demirci (2001), Hizbullah örgüt mensuplarına ait 475 özgeçmiş raporunu incelemişler ve örgütün silahlı kanadında faaliyet yürütmüş olan örgüt mensuplarının % 95'nin 14-25 yaş grubunda olduğu bulgusunu elde etmişlerdir (Bkz. Grafik 1).

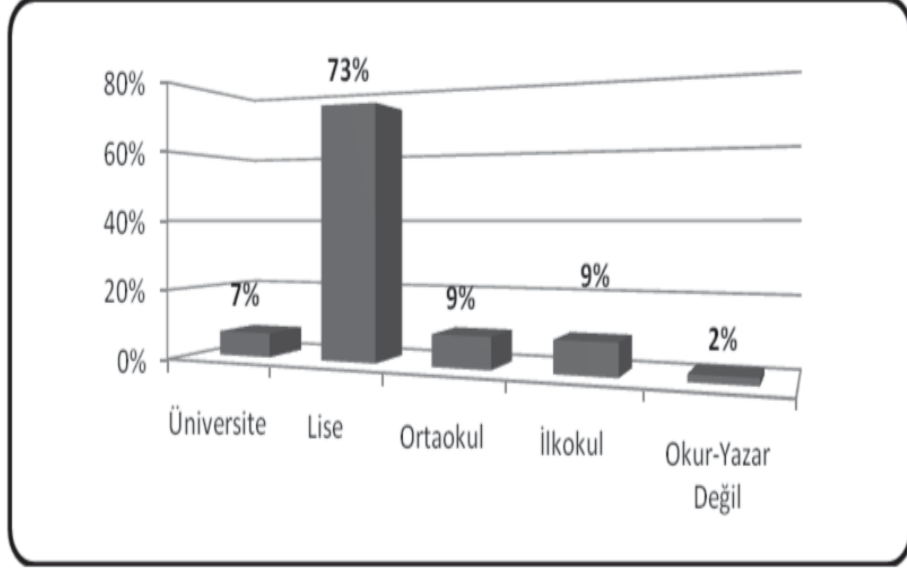
Grafik 1: Silahlı Kanadın Örgüte Katılım Yaşı

Kaynak: Özeren, Sözer ve Demirci (2001).

Bilindiği gibi gençlik, bir toplumun en dinamik, en hareketli, en hassas ve iyi yönlendirildiğinde de en fedakâr grubudur. Cesaretin çekingenliğe, macera isteğinin rahata, duyguların mantığa üstün geldiği, arama, öğrenme ve dinamizm çağındaki bu dönemde en etkin duygu, otoriteden kurtulma duygusudur (Alkan, 2002: 107). Tüm terör örgütlerinde olduğu gibi Hizbullah terör örgütü de gençliğin bu dönemde gösterdiği özelliklerden yararlanmaktadır.

Örgüt mensuplarının eğitim düzeylerine bakıldığında, yapılan bir araştırmaya göre, % 40,5'nin lise mezunu, % 22'sinin yüksekokul mezunu, % 19'nun ilkokul mezunu, % 14'nün ortaokul mezunu, % 1,5'nin de cahil olduğu görülmektedir

(Faraç, 2002: 39). Özeren, Sözer ve Demirci (2001)'nin yaptığı araştırmaya göre ise silahlı kanatta faaliyet yürüten örgüt mensuplarının eğitim düzeyleri, % 73'nün lise, % 7'sinin üniversite, % 9'nun ortaokul, % 9'nun ilkokul ve % 2'sinin de cahil olduğu görülmektedir (bkz. Grafik 2).

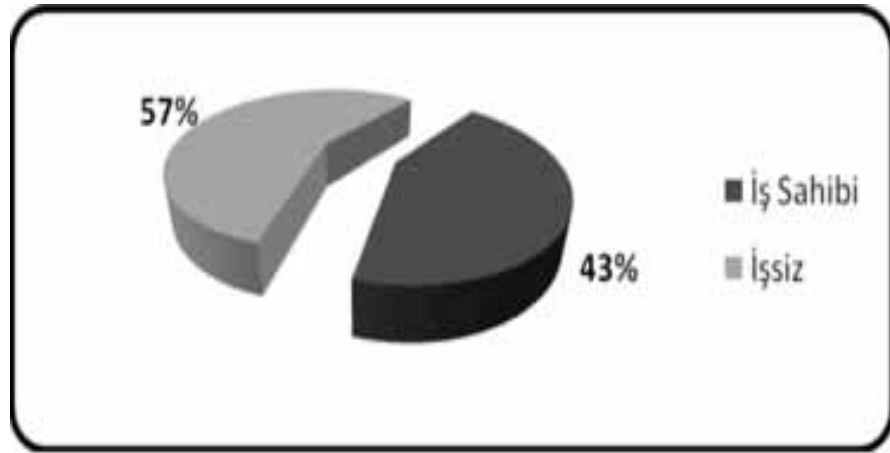

Grafik 2: Silahlı Kanadın Eğitim Durumu

Kaynak: Özeren, Sözer ve Demirci (2001).

Her iki araştırmada da Hizbullah örgüt mensuplarının eğitim düzeylerinin çok da düşük olmadığı, genelde lise eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte örgütün, üniversiteyi kazanamamış, kendini ispatlama psikolojisi yaşayan, ailesi tarafından değer verilmeyen gençlerin istihdam edildiği bir işçi bulma kurumu gibi sosyal işlev gördüğü söylenebilir.

Hizbullah örgüt mensuplarının iş durumlarına bakıldığında ise, Faraç'ın aktardığı araştırma sonuçlarına göre, % 27'sinin öğrenci, % 28,5'nin serbest meslek sahibi, % 14'ünün işçi, % 1,1'inin çiftçi ve % 1'inin memur olduğu görülmektedir (Faraç, 2002: 39). Özeren, Sözer ve Demirci (2001)'nin yaptığı araştırmada da örgüt mensuplarının çoğunluğunun işsiz olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Grafik 3).

Grafik 3: Silahlı Kanadın İş Durumu

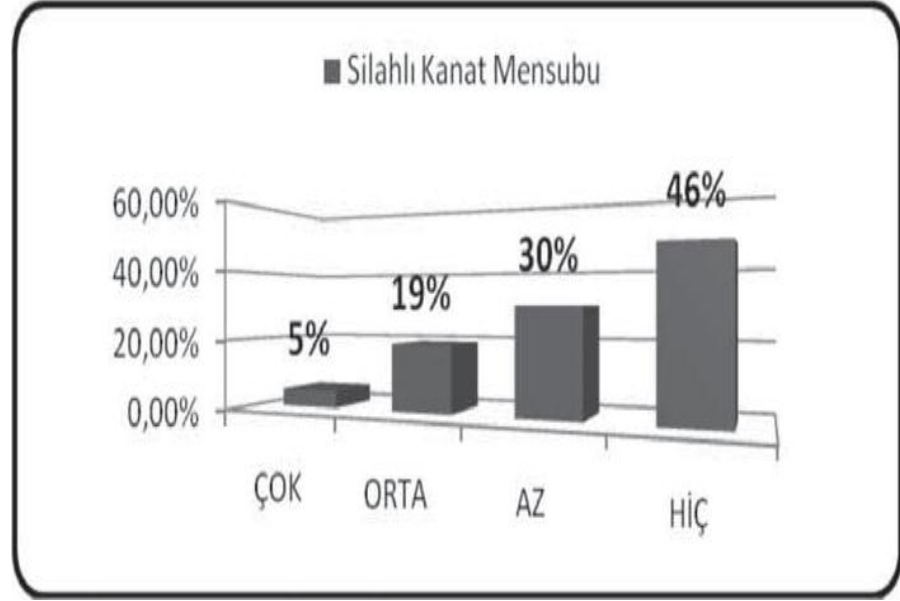
Kaynak: Özeren, Sözer ve Demirci (2001).

Çakır (2011: 105)'in aktardığı bir araştırmaya göre, 17 Ocak 2000 tarihinden itibaren bir yıl içinde yapılan operasyonlarda yakalanan yaklaşık üç bin şahıstan % 42'sinin düşük gelirlili, % 55'inin orta gelirlili olduğu görülmektedir. Yapılan araştırmalardan da görüldüğü gibi Hizbullah, ekonomik düzeyi düşük, işi gücü olmayan, her ne kadar çoğunluğu lise mezunu olmakla birlikte lise diplomasıyla bir gelecek planlayamayan gençleri insan kaynağı olarak kullanmaktadır. Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde örgüt üyesi olmaktan yargılanan Hüseyin Güney, Hizbullah'a kendisine iş verileceği vaadiyle katıldığını anlatmıştır. İfadesinde Batman'da camide bir Hizbullahçının kendisiyle yan yana ve aynı safta Cuma namazı kıldığını söyleyen Güney şunları anlatmıştır:

“Namaz bittiğinde bu kişi bana dışarıda görüşmek ve konuşmak istediğini söyledi. Camiden dışarı çıkarak kendisini bir süre bekledim. Cami avlusunda bir süre sohbet ettik. Bana adının Hasan olduğunu, Batman'daki bütün camileri sürekli dolaşarak namaz kıldığını söyledi. Hasan bana ‘sen Müslüman bir arkadaşsın bundan sonra seninle yakından ilgileneceğim’ dedi. Diyarbakırlı olduğunu söyledi. Daha sonra bana ne iş yaptığımı sordu. Ben de kendisine kalorifer tesisatçılığı yaptığımı, fakat şu anda iş bulamadığımı anlattım. Bunun üzerine Hasan, ‘eğer sen benimle birlikte çalışmalarda bulunursan ben sana Diyarbakır'da iş ayarlarım’ dedi”. (Faraç, 2002: 40)

Özeren, Sözer ve Demirci (2001)'nin araştırmasında en çok dikkat çeken konulardan biri de örgütün silahlı kanadında faaliyet yürüten militanların dindarlık

düzeyleridir. Örgüt mensupları örgüte katılmadan önce dindarlık düzeylerinin oldukça düşük olduğunu belirtmişlerdir (bkz. Grafik 4).

Grafik 4: Silahlı Kanadın Örgüte Katılmadan Önceki Dindarlık Durumu

Kaynak: Özeren, Sözer ve Demirci (2001).

Hizbullah'ta faaliyet yürüten örgüt mensuplarının, bölgenin özelliklerini yansıttıkları söylenebilir. Zira bölge insanı görünüşte dindar olmakla birlikte, bu dindarlığın bilgi temelli değil, daha çok geleneksel olduğu ifade edilmektedir. Gençler arasında geleneksel dindarlığın bile her geçen günle birlikte azaldığı yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır (Bilgiç ve Akyürek, 2012). Örgütün dini bilgisi az gençleri silahlı kanat faaliyetlerinde kullanmasının nedeni, dinin *meşrulaştırma ve motive etme* özelliğinden yararlanma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Diyarbakır DGM tarafından açılan Hizbullah ana davasının iddianamesinde de ifade edildiği gibi örgüt mensuplarının profili, "*Hizbullah'ın ideolojisi son derece sıradan ve basit olduğundan kasabalar ve kent varoşlarındaki yoksul ve cahil kesimler tarafından kolayca benimsenmektedir. Örgütün özellikle hedef seçtiği kitle yirmi yaş altı, eğitimsiz, yoksul ve bekâr gençlerdir. Örgütün tamamına yakını köy*

kökenlidir. Ele geçen özgeçmiş raporlarından anlaşıldığı kadarıyla örgütün bir kısmının hırsızlıktan ve diğeri adi suçlardan hükümlü lümpen tabir edilen sosyal sınıftan şahıslar, diğeri bir kısmını da büyük bir çoğunlukla seyyar satıcı ve işportacı gibi alt gelir grubuna mensup şahıslar oluşturmaktadır. Örgütçe henüz muhakeme kabiliyeti gelişmemiş küçük yaştaki çocuklar ile cahil vatandaşlar Kur'an-ı Kerim öğrenme bahanesiyle camilere çekilmektedir” (Çakır, 2011: 106).

2.2.5. Din Algılamaları ve Sapma Davranışları

Hizbullah örgütünün din algılaması, Ortadoğu kökenli örgütler ile Şiilik felsefesi ve buna bağlı siyasal İslam kavramlarından önemli ölçüde etkilenmiştir. Hizbullah örgütü Sünni olmasına rağmen, Sünni anlayışa çok ters olan Şiiliğin İslam anlayışını benimseyip bu anlayışı devlet otoritesine bir başkaldırı olarak kullanmıştır (Yurtseven, 2006: 67).

Hizbullah örgütünün eğitimlerinde kullandığı kaynak kitaplara bakıldığında, çoğunluğunun Ortadoğu kökenli yazarların eserleri olduğu görülmektedir. Bu kitapların çoğunluğu işgal altında olan bir ülkenin koşullarında kaleme alınmış olan kitaplardır. Örgütün eğitim çalışmalarında kullandığı kitaplara bazı örnekler verilebilir (Aksın, 2000). İranlı yazar *Ali Şeriatî*'nin; Dine Karşı Din, Ne Yapmalı, Öze Dönüş, Aşk ve Tevhit, Umut Çağrısı, Hür Düşünce Mektebi, Ebuzer Giffari, Dinler Tarihi. *Seyyit Kutup*' un; İstikbal İslam'ındır, Yoldaki İşaretler, İslami Hareket Metodu, Şehit, Filistin Davamız, Din Budur, İslam Toplumuna Doğru, Yahudi ile Savaşınız, Bela ve İmtihan. *Murtaza Mutahhari*'nin; Cihat, Son Yüzyılda İslami Hareketler, İslam'ın Dünya Görüşü İmamet ve Rehberiyet, Fıtrat Üzerine Şehit, İslami Düşüncenin İhyası, Materyalizme Eğilim Nedenleri, İslam Devrimi. *İmam Humeyni*'nin; Kırk Hadis Şerhi, Cihad-ı Ekber İslam'da Davet, Piri Aşk, Nefis Tezkiyesi, İslam Fıkında Devlet, Vasiyetname, Sırrı Salat, Hatt-ı İmam. *M. Hüseyin Fadlullah*'ın; İslami Direniş, Kur'an ve Eylem, İslami Hareket İlkeleri ve Sorunlar. *Abdullah Azzam*'ın; Cihat Dünya Gündeminde, Cihat Adap ve Ahkâmı, Cihad Kervanı, İslam ve İnsanın Geleceği, İslam Akidesinin Özellikleri, Cihat Dersleri.

Mevdudi'nin; İslam'da İhya Hareketleri, Cihad, İslam'da Hükümet, Hilafet ve Saltanat, İslam İnkılabının Yolu. *Ali Korani*'nin; Hizbullahi Yol.

Nitekim Ayetullah *Sadık Halhali*, “Öldürmek istemeyenin İslam'da yeri yoktur. Peygamberimiz kendi mübarek eliyle öldürdü. İmam Ali bir günde yedi yüzden fazlasını katletti. Hakkın varlığı kan dökmeyi gerektiriyorsa, görevimizi yerine getirmeye hazırız” (Taheri, 1990: 55) demektedir. *Muhammed Nevab-Safavi*, “Tespihlerinizi atın ve silah alın. Tespih sizi sakinleştirir, silah ise düşman susturur” (Taheri, 1990: 71) ifadesini kullanmaktadır. *Şeyh Murtaza Matahari* ise, “İslamiyet, Hristiyanlığa benzemez. İslamiyet, bir heyecan, ihtilal, kan, özgürlük ve şehitlik dinidir” (Taheri, 1990: 101) sözlerini söylemektedir.

Yukarıda bazı sözlerinizi verdiğimiz ideologlardan etkilenen Hizbullah da İslam'ı bağınazca ve radikal bir şekilde yorumlamıştır. İdeolojisi küfür-iman, cahiliye-İslam anlayışı üzerine oturtulmuştur. Yani örgüt mensuplarının zihinsel alt yapısı bu dikotomiler üzerinden çalışmaktadır. Onlara göre Allah bu dünyayı yaratmış, ardından da bu dünyada geçerli şer'i kuralları koymuştur. Hâkimiyet, kural ve kaide koyma ve bunları yürütme, yargılama ve cezalandırma tamamen Allah'ın elinde olup bu kudret ve güce başkaları tarafından az da olsa müdahale edilmesi Allah'a şirk koşmaktır. Tüm Müslümanların görevi ise bu durumu ortadan kaldırıncaya kadar mücadele etmek, gerekirse cihat etmektir. Aksi halde bu cahili düzenle ortak iş yapılyordur ve cezası ölümdür. Tek bir şerait vardır. O da İslam şeriatıdır. İnsanlar Allah yandaşları (Hizbullah) ve şeytan yandaşları (Hizbuşşeytan) olmak üzere iki sınıftır (Yurtseven, 2006: 67).

Hizbullahi düşüncede Hizbullah, Allah için kıyam eden, onun için gruplaşan, küfür, nifak ve şeytan hiziplerinden olan düşmanlara karşı mücadele edenler olarak tanımlanır. Hizb-ul şeytan ise mücadelenin yönetileceği grup ya da devleti temsil eder. İki taraf arasındaki amansız mücadele Allah yandaşlarının zaferine kadar devam etmelidir. İlahi toplumun kurulabilmesi için, şeytanın her yönü ile gerektiğinde zor kullanılarak ortadan kaldırılması esastır. Nitekim Hizbullahi düşünceye göre beşeri sistemler ve düzenler bozguncu ve yozlaştırıcıdır. Bu nedenle

örgüt sistemini illegalitenin üzerine inşa ederek, militanlarını dış dünyadan soyutlamış ve onlara bu cahili sistemle mücadele edilmesi gerektiğini sürekli telkin etmiştir (Çitlioğlu, 2001).

Hizbullahi felsefeye göre cahili toplumlar İslam'ın egemen olmadığı Dar-ül Harp olarak nitelenen toplumlardır. Müslüman toplumlar ise Dar-ül İslam yani İslam'ın egemen olduğu, İslami esaslar ve şeriat nizamına göre yönetilen, İslami yaşam biçimini benimseyerek uygulayan toplumlardır. Onlara göre İslamiyet tüm dünyaya egemen oluncaya kadar kutsal savaş (cihat) sürecektir (Çitlioğlu, 2001).

Burada örgüt, asrısadet döneminde yaşanan bütün safhaları referans olarak kullanmaktadır. Ancak örgütün bu dönemden ayrılan en önemli özelliği, Kur'an ayetlerini genel bütününden kopararak, ayetlerin nüzul nedenlerini de dikkate almadan yorumlaması ve hedefe giderken terörün bir yöntem olarak kullanılabileceğini uygulamalarıyla göstermesidir. Nitekim örgütün 17 Ocak 2000 tarihinde İstanbul'da yapılan operasyonda arşivi ele geçirilmiş, uzmanlar tarafından yapılan incelemelerde örgüt mensuplarına, yalnızca amacına hizmet eden cihat ayetlerini öğrettiği görülmüştür (Alkan, 2009: 129). Bu ayetlere bazı örnekler verilebilir:

“Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiçbir kavim bulamazsınız ki, onlar Allah ve Resulüne karşı başkaldıran kimselerle bir sevgi ve dostluk bağı kurmuş olsunlar. Bunlar ister babaları, ister çocukları, ister kardeşleri, isterse kendi aşiretleri olsa dahi, onlar öyle kimselerdir ki, Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ordu ile desteklemiştir, onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah (c.c) onlardan razı olmuştur. İşte onlar Hizbullah'tır. Dikkat edin, şüphesiz Hizbullah kurtuluşa erenlerin ta kendileridir” (Mücadele Süresi, 22. Ayet).

“İman edenler Allah yolunda savaşır, küfredenler ise tağutun yolunda savaşır. O halde şeytanın dostlarıyla savaşın. Şüphesiz ki şeytanın hilesi zayıftır” (Nisa Süresi 76. Ayet).

“Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle, boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın” (Tevbe Süresi 2. Ayet).

Yukarıdaki ayetlere mukabil örgütün, yeryüzünde insan öldürmenin ve bozgunculuk yapmanın lanetlenmesi gereken bir davranış olduğunu anlatan ayetleri mensuplarına öğretmediği görülmüştür. Buna aşağıdaki ayetler örnek olarak verilebilir:

“Kim bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış bir canı öldürürse, sanki bütün insanlığı öldürmüş gibidir. Kim de onu(n hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibidir” (Maide Süresi 32. Ayet).

“Allah’ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun kendisine yetki vermişizdir. Fakat o öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiştir” (Maide Süresi 32. Ayet).

“Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah bunu yapana gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için korkunç bir azap hazırlamıştır” (Nisa Süresi 93. Ayet).

Örgütün temel sloganı “şehadete kadar cihat”tır. Bu ideolojide başarı amaç değildir. Önemli olan kişinin hangi yolla can verdiği. Bu yüzden Hizbullah militanının akıttığı kan boşa gitmez. En yüce ideal sayılan şehadet, kurtuluşun tek yoludur. Sembol isim ise, Hz. Muhammed’in torunu Hz. Hüseyin’dir. O, Kerbela’da, sonucun ölüm olduğunu bile bile, Emevi Halifesi Yezid’e karşı savaşmış ve şehit olmuştur. Onun yolu bütün Hizbullah militanlarının yoludur (Kılıç, 2004: 182).

Bu anlayışla Hizbullah terör örgütü 2003 yılına kadar sayısız insanı öldürerek mezar evlere gömmüştür. Nitekim Abdullah bin Habbab örneğine benzer sayısız örnek Hizbullah terör örgütünün cinayetlerinde de görülebilir. Buna en iyi örneklerden biri Nurcu Med-Zehra Grubu lideri İzzetin Yıldırım’ın öldürülmesidir.

İzzetin Yıldırım, 1946 yılında Ağrı İlinin Patnos İlçesinde dünyaya gelmiştir. Çoğunluğu Kürt vatandaşlardan oluşan Med-Zehra Grubu, Kürt davasına yakın olmakla birlikte PKK ve Hizbullah'a daima mesafeli durmuştur. Fakat Yıldırım'ın, Hizbullah'ın önce PKK yanlılarına, sonra diğer İslami gruplara yönelik gerçekleştirdiği saldırılarına karşı çıktığı bilinmektedir. Tıpkı Said Nursi gibi hiç evlenmemiş olan İzzetin Yıldırım'ın özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki çalışmaları Hizbullah'ı kızdırmıştır. Güneydoğu'daki tüm radikal dini grupları şiddet kullanarak tasfiye eden örgüt, daha sonra kendine rakip ılımlı gruplara karşı da mücadele başlatmıştır. Bunun için de önce daha zayıf ve Kürt vatandaşlara hitap eden gruplara saldırarak işe girişmiştir (Çakır, 2011).

Nitekim İzzetin Yıldırım, 29 Aralık 1999 günü teravîh namazına hazırlanırken, Hizbullah'a mensup iki kişi tarafından kaçırılmıştır. 18 gün kendisinden haber alınamayan İzzetin Yıldırım, 17 Ocak 2000 tarihinde Hizbullah örgütüne yönelik İstanbul Beykoz'da gerçekleştirilen operasyon sonrasında 28 Ocak 2000 günü Kartal'da bir örgüt evinde ölü olarak bulunmuştur. Yapılan incelemede İzzetin Yıldırım'a işkence yapıldığı ve domuz bağıyla boğularak öldürüldüğü tespit edilmiştir (Şehidlerimiz.com, 2012). Hizbullah terör örgütü bu eylemi bölgede taban kaybetmemek için sürekli inkâr etmiştir. Ancak TRT tarafından yayınlanan İzzetin Yıldırım'ın sorgu kasetinde her şey ayan beyan görülmektedir. Yıldırım görüntülerde "MİT'e çalıştığını söylüyor. Fakat görüntülerde, Yıldırım'ın işkence neticesinde psikolojik olarak bitmiş halde, Hizbullah tarafından yazılan "itiraf metnini" defalarca tekrar ettiği görülüyor. Görüntülerin sağ alt köşesinde 5 Ocak 2000 tarihi görülüyor.

Örgütün amacı, bu kayıtları tabanına ve bölge halkına izlettirmek ve Zehra Vakfına olan sevgiyi kırmak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İzzetin Yıldırım'ın cesedinin Hizbullah terör örgütünün bir hücre evinde çıkması bölgede büyük bir infiale neden olmuştur. Hizbullah tarafından öldürüleceğini anlayan İzzetin Yıldırım kendi el yazısıyla bir vasiyetname bırakmış ve şunları söylemiştir:

"...Ben hayatım boyunca Müslüman yaşamak istedim gücüm nispetinde yaşamaya çalıştım. Ben dinime milletime ihanet etmedim. Müslümanlara ihanetim olmamıştır. Ben hayatım boyunca İslam'dan başka sistemin peşine düşmemişim. Ben devlete, devletin istihbaratı

olan MİT'e yanaşmamışım. Onlara muhbirlik yapmamışım. Onlarla irtibatım olmamış. Bütün derslerimde iman, ibadet ve ahkâmı beraber anlatmışım. Bu hususta Allah'ın huzuruna ak yüzle gideceğime inanıyorum. Beni öldürseniz de benden aldığınız 30 sene MİT'e çalıştı sözünü silin. Çünkü böyle bir şey yoktur. Benim diyeceklerim bundan ibarettir” (Aktifhaber, 2012).

Görüldüğü gibi bin dört yüz yıl önce Hariciler sapkın inanışlarının bir gereği olarak Abdullah b. Habbab'a zor ve şiddet kullanarak Hz. Ali'ye kâfir dedirtmeye çalışmışlar, demediği için de öldürmüşlerdir. Bu defa bin dört yüz yıl sonra ortaya çıkan Hizbullah terör örgütü de sapkın inanışlarının bir gereği olarak zor ve şiddet kullanarak Müslüman bir insanı devletin istihbarat birimi olan MİT'e çalıştığını söyleyerek kendi tabanı nezdinde karalamaya çalışmışlardır. Her ne kadar bunu işkence altında ve zorla söyletmiş olsalar da onu öldürmekten geri durmamışlardır.

2.3. HARİCİLER VE HİZBULLAH'IN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Hariciler ve Hizbullah'ın mukayeseli analizi şöyle yapılabilir:

1. Ortaya Çıktığı Toplumsal Koşullar: Haricilerin çoğunluğu çöllerde yaşayan “bedevi”lerden oluşuyordu. Haricilerin toplumsal yaşamı “kabile sistemi” üzerine inşa edilmiştir. Bu yapı o dönemde haricilerin ekonomik, sosyal ve siyasi yaşamlarını belirleyen bir sistem olmuştur. Nitekim birçok araştırmacı tarafından Haricilik hareketinin bedevilikten kaynaklandığı ve bedeviliğin bir devamı olduğu ifade edilmiştir. Çöl ve kabile hayatının bir sonucu olarak Hariciler katı, sert, haşin ve acımasız bir kişiliğe sahiptiler. İslam'ı aşırı bir şekilde yorumlayarak kendilerinden olmayanları öldürmelerinin altında neşet ettikleri toplumsal koşulların doğrudan etkisinin olduğu söylenebilir.

Hizbullah örgütünün ortaya çıktığı toplumsal koşullar incelendiğinde, Haricilere benzer bulguların varlığı dikkati çekmektedir. Hizbullah'ın ortaya çıktığı toplumsal koşullara baktığımızda en önemli özelliklerin başında “feodal yapı”nın varlığı gelmektedir. Bu yapıda toplumsal örgütlenme “aşiret” yapılanmasına dayanmaktadır. Ağalar ve ulemadan olan şeyhler, ekonomik üstünlükleri ile bu

topluluklara hâkim kişilerdir (Bruinessen, 2008). Örgüt içinden çıktığı toplumsal koşullardan hareketle kapalı/illegal bir örgütlenme oluşturmuş, bu örgütlenmenin içerisinde bireylere yeni bir kimlik ve kişilik kazandırarak silahlı faaliyetlere sokmuştur.

2. Bireylerin Profili: Haricilerin profili incelendiğinde, eğitim ve ekonomik düzeylerinin düşük olduğu, kabile asabiyetiyle, kapalı bir örgütsel yapı içerisinde kolektif hareket ettikleri, toplumu İslam üzere olduğu halde “Müslüman” ve “kâfirler” olarak ikiye ayıran bir zihinsel yapıya sahip oldukları görülmektedir. Haricilerin böyle bir profile sahip olmaları, onların kişiliklerini, huy ve mizaçlarını, dolayısıyla da din algılamalarını çok derinden etkilemiştir.

Hizbullah örgüt mensuplarının profili de Haricilere benzemektedir. Nitekim Hizbullah örgüt mensuplarının tamamına yakını kırsaldan gelmiş, kent varoşlarında yaşayan, yoksul ailelere mensup bireylerden oluşmaktadır. Örgütün özellikle hedef seçtiği kitle yirmi yaş altı, eğitimsiz, yoksul ve bekâr gençlerdir. Yine Haricilerde olduğu gibi örgütün silahlı kanadında faaliyet yürüten örgüt mensuplarının dini bilgileri çok zayıftır. Dolayısıyla örgüt, dini bilgisi yetersiz gençleri, dinin meşrulaştırma ve motive etme özelliğinden yararlanarak silahlı eylemlerde kullanmaktadır.

3. Din Algılamaları ve Sapma Davranışları: Hariciler ibadete düşkün insanlardı. Öyle ki gece-gündüz ibadet etmekten alınları nasır tutmuştur. Dini yaşama konusunda oldukça samimi davranmışlardır. Hatta bu özellikleri onların toplumsal kabulünde ve destek bulmalarında en önemli avantajları olmuştur.

Eğitim düzeylerinin düşük olması, yoksullukları, kolektif ve kapalı bir örgütsel yaşam ile sahip oldukları kolektif kimlik nedeniyle koyu bir taassup ve saplantı içerisine sürüklenmişlerdi. Din bu cahil insanların elinde adeta bir taassuba ve fanatizme dönüşmüştü. Bu anlayışın bir sonucu olarak kendilerinden olanları “müminler”, olmayanları da “kâfirler” olarak görüyorlardı. Haricilerin radikal bir düşünce yapısına sahip olmalarının en önemli nedenlerinden biri de nasları, *lafızcı* ve *literal* olarak tanımlanan bir okuma biçimine sahip olmalarından kaynaklanıyordu.

Nitekim Onlar, “Hüküm ancak Allah’a aittir” ayetini bu bakış açısıyla yorumlamış ve eylemlerinde bir slogan haline getirmişlerdir.

Hizbullah’ın din algılaması da Haricilerde olduğu gibi bağınazca ve radikaldir. Dini yaşantı konusunda Hizbullah ile Haricilerin mensupları arasında kıyaslanamayacak kadar fark vardır. Bu konuda Hizbullah pratiği zayıf, yüzeysel ve söylem ağırlıklı bir görüntü vermektedir.

Din algılamaları iman-küfür, cahiliye-İslam anlayışı üzerine oturtulmuştur. Onlara göre bir toplumda Allah yandaşları (Hizbullah) ve şeytan yandaşları (Hizbuşşeytan) olmak üzere iki sınıf vardır. Şimdilerde de “mustaz’af” ve “müstekbir” kavramlarını kullanmaktadırlar. Hizbullahi düşüncede mücadele Hizbuşşeytan yenilene kadar devam eder. Nitekim onlar Mücadele süresi 22. Ayeti kendilerine bir slogan haline getirmişlerdir.

4. Örgütlenme ve Faaliyet Alanları: Hariciler ’in profesyonel anlamda bir örgüt yapısından bahsetmek mümkün değildir. Ancak daha ilk dönemde Hz. Ali’den ayrılıp da Harura’ya çekildiklerinde ilk yaptıkları şey kendilerine bir imam seçmişler ve bundan ayrı olarak bir de namaz kıldırarak başka birisini tespit etmişlerdir. Daha sonrasında da bir liderin etrafında toplanma konusunda titizlik göstermişlerdir. Dikkat çeken bir konu liderlik konusunda adayların müstağni oluşudur. Öyle ki aralarından birisini lider yapmak konusunda başarılı olamamışlar. Sonuçta yine aralarından birisi kerhen ve muhtemel imamette adil olamamaktan dolayı ‘*cehenneme gitmeyi*’ göze alarak fedakârlık yapmış ve imameti kabul etmiştir. İlerleyen süreçte de salt bir liderlik kavgası yaşanmamakla birlikte uygulama ve içtihat farklılıklarından kaynaklanan gruplaşmalar ve firkalaşmalar görülmüştür.

Hariciler’de lider olgusunun dışında herhangi bir hiyerarşik örgütsel yapılanma görünmemektedir. Onlar, tabanda hiyerarşik olarak örgütlenmek gibi bir çaba içerisine girmemişlerdir. Temelde aşiret ortak paydası, Hz. Ali karşıtlığı ve nispeten Kureyş rekabeti onları bir arada tutan unsur olmuştur.

Hariciler, herhangi bir güç dengesi gözetmeksizin günün devlet otoritesine karşı mücadeleye girişmişlerdir. Hatta kaybedeceklerini ve öldürüleceklerini çok iyi

bildikleri halde yine de savaşmaktan kaçınmamışlardır. Hatta kaybetmiş oldukları birçok silahlı mücadeleye rağmen bu durum onları tavır değişikliğine götürmediği gibi aksine intikam alma motivasyonlarını artırmıştır.

Hizbullah ise hiyerarşik yapılanması ile profesyonel bir terör örgütüdür. Terör örgütlerinde olması gereken bütün unsurları Hizbullah'ın yapılanmasında görmek mümkündür. Liderlik, istihbarat, siyasi kanat ve silahlı kanat başta olmak üzere bütün yapılanmasını ile klasik bir örgüt şemasına sahiptir. Köy, mahalle ve cami sorumlularına kadar en küçük birimler dahi tespit edilmiştir. Topluma yayılma ve taban bulma adına siyasi kanat (tebliğ) öncülüğünde cami ve mahalle sohbetleri organize bir şekilde programlanarak takibi yapılmıştır. Ayrıca bölge halkının itibar ettiği medreseler büyük oranda kontrol altına alınmıştır. Bu medreseler günün teknolojik donanımı ve müfredatının güncellenmesi ile cazip hale getirilmiştir. Böylece örgüt halkla sıcak ve sempatik bir bağlantı sağlamıştır. Bu yapılanmaya paralel kadın örgütlenmesi de gerçekleştirilmiştir.

Hizbullah ortaya çıkışından kısa bir süre sonra düşünce, yöntem ve kişisel sebeplerden dolayı bölünmeler yaşamıştır. Ancak bu bölünmeler sonrasında gruplar arasında özellikle liderlerin rekabetinden kaynaklanan çatışmalar yaşanmıştır. Öyle ki Hizbullah ilk silahlı mücadelesini kendi içinde yapmıştır.

Hizbullah ilk başlarda belli bir güce sahip oluncaya kadar devletle mücadele etmekten özellikle kaçınmıştır. İlk dönemlerde ki bütün faaliyetleri istihbarat ve tebliğ içeriklidir. Ancak Velioğlu, tabanı ve örgütü kendi kontrolüne almak için çatışma stratejisini uygulamaya koymuştur. Velioğlu'nun stratejik konseptteki tercih değişikliği ilk bölünmeleri de beraberinde getirmiştir. Bundan sonra ki süreçte “*şehit olana kadar cihat*” sloganını benimsemişler ve Hz. Hüseyin'in Kербela'da bile bile ölüme gidişini referans almışlardır.

Bütün bunlardan ayrı olarak Hizbullah örgüt içerisindeki gizliliğe de büyük önem vermiştir. Özellikle *örgütün oğulları* denilen silahlı kanat tam bir tecrit anlayışı ile örgütün genel yapılanmasından tamamen ayrı tutulmuş; hatta silahlı kanattakiler bile kendi grubu dışındakileri tanımayacak şekilde hücre şeklinde örgütlenmişlerdir.

Bu gizlilik örgüt içerisinde çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Öyle ki silahlı kanattan haberi olmayıp siyasi kanatta görev yapanlar, Hizbullah'ın vahşice katlettiği insanları ve yaptığı silahlı eylemlerin devlet tarafından yapıp örgüte atılan birer iftira olduğuna inanmaktadırlar.

5. Kapalı Toplum Anlayışları: Hariciler, Hz. Ali'den ayrıldıklarında ilk yaptıkları icraat Harura denilen mevkie giderek kendilerine yaşam alanı oluşturmak olmuştur. Daha sonrada kendilerinden olan kimselerin bu bölgeye hicret etmelerini istemişler ve bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Hicret etmeyenleri ise *kuud ehli* (hicret etmeyip oturanlar) ilan edip, tekfirle itham etmiş ve bütün irtibatlarını kesmişlerdir. Aynı zamanda kendilerine bir halife ve bir de namaz kıldırarak imam tespit ederek kendilerini toplumdaki tamamen tecrit etmişlerdir.

Hizbullah'ta kendi yaşam alanlarını oluşturma, hicret etme, örgüt ilkelerine karşı gelenleri tekfir etme ve kendi imamlarını tayin etmek gibi refleksler göstermişlerdir. Sonuçta her iki grupta, izolasyona giderek kendi kapalı toplumlarını oluşturmuşlardır.

6. Dış Etkiler: Haricilerin dışardan etkilenmeleri veya etki altında kalmaları konusu açık değildir. Kaynaklarda bu konuya neredeyse hiç değinilmemiştir. Ancak Büyük İslam Tarihinin Hariciler bahsinde, konuyla ilgili net olmamakla beraber bir kısım muhtemel değerlendirmelerde bulunulmuş ve olay özetle şu şekilde aktarılmıştır; Sıffin Savaşı henüz başlamadan Muaviye, Hz. Ali'nin ordusunda yer alan bir kısım kişilerle görüşüp işbirliği yapmıştır. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak sonradan Harici olarak adlandırılacak bu grup Hz. Ali'ye baskı yaparak Hakem Olayına mecbur bırakmıştır. Muaviye ile Haricilerin bu işbirliği ilerleyen süreçte devam etmiştir. Hakem Olayı esnasında ve sonrasında da bir süre birlikte hareket etmişlerdir. Muaviye ve Haricilerin işbirliği sonucunda Hz. Ali zor durumda kalmış ve hilafeti tartışmalı bir hal almıştır. Muaviye ise bu durumdan faydalanarak hilafetini ilan etmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde asıl mücadele Emeviler ile Hariciler arasında yaşanmıştır. Çok kan dökülen bu mücadelelerin nihayetinde Hariciler hareketi siyasi olarak son bulmuştur.

Harici Emevi işbirliğinin dışında herhangi bir dış etkiden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Haricilerin Basra, Küfe ve Horasan gibi Fars kültürünün baskın olduğu bölgelerde destek bulup güçlenmiş olması henüz İslamiyet'e girmiş olan Sasani etkisini akıllara getirmektedir. Nitekim Şia düşüncesi de bu coğrafyada ortaya çıkmıştır.

Hizbullah'ın dış bağlantıları konusu tartışmasıdır. İran, rejim ihracı amacıyla 1979 devriminin hemen sonrasında komşu ülkelerde ki muhalif unsurların neredeyse tamamıyla bir şekilde bağlantılar kurma uğraşı içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'de de farklı oluşumlarla irtibata geçmiştir. Hizbullah bu ilişki ve işbirliğinin en somut örneğini teşkil etmektedir.

İran, Hizbullah militanlarından bazılarını siyasi ve silahlı eğitim vermek üzere İran'a götürdüğü bilinmektedir. İtirafçılar bu konuyu açık bir dille ifade etmişlerdir. Örgüt lideri Hüseyin Velioğlu da bu işbirliğini doğrulamakla beraber, mezhepsel olarak ayrılıklara dikkat çekmesine rağmen yakın işbirliğinden vazgeçmemiştir.

7. Kadınların Mücadeledeki Yeri: Hariciler içerisinde kadınların da olduğu görülmektedir. Özellikle yapılan savaşlarda erkekleri cesaretlendirip, yüreklendirmişlerdir. Söyledikleri şiirlerle motive edici bir unsur olmuşlardır. Bununla beraber bizzat savaş meydanında kılıcı ile mücadele eden kadınların mevcudiyeti de bilinmektedir.

Hizbullah'ta kadınların, örgüt yapılanması içinde hiyerarşik olarak organize oldukları görülmektedir. Kadınlar daha ziyade siyasi faaliyet olarak nitelendirilen *tebliğ* faaliyetlerinde görev almışlardır. Örgütün genel yapılanması içinde ama kadınlara özgü bir kol faaliyeti şeklinde yapılandırılmıştır. Böylece örgüt bir taraftan kadınları aktif olarak kullanırken diğer taraftan da kadınlar arasında taban bulmayı amaçlamıştır. Hatta örgüt, kadınlar ile kocalarını ve çocuklarını, kocaları ile de kadınları kontrol etme yoluna gitmiştir.

SONUÇ

Din insanla beraber var olmuş en önemli toplumsal kurumların başında gelmektedir. Din, bireylerin ve toplumların hayatını inşa eden, yönlendiren ve devamını sağlayan bir kurumdur. Bu nedenle dinin toplumların hayatında olumlu ya da olumsuz, görünen ya da görünmeyen, açık ya da gizli pek çok rolü bulunmaktadır. Bu çerçevede din; ilk olarak toplumlara zihniyet kazandırır; böylece bireyler toplumsal sorunlar ve olaylar karşısında takip edecekleri tutum ve tavırlarını belirginleştirirler. İkinci olarak sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevi görür; böylece toplumun/grubun kültür, medeniyet ve inanışları genç kuşaklara aktarılır. Dolayısıyla sosyalleşme bir kültür aktarma faaliyetidir. Aynı zamanda din, toplumda bir sosyal kontrol aracıdır. Böylece bireylerin ve aktörlerin sosyal ve siyasal düzenin sınırları dâhilinde hareket etmelerini sağlar. Üçüncü olarak kimlik kazandırır; din bireylere kazandırdığı kimlikle bir topluma ya da gruba aidiyet bilinci kazandırır ve insanın hayatına anlam katar. Dördüncü olarak toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlar; din toplumsal hayatta ki fiillerden bir kısmına kutsallık atfederken bir kısmını yasaklar. Böylece toplumu bir arada tutan değerler manzumesi oluşturur. Bunun bir sonucu olarak da din, toplumda ki dayanışmayı, istikrarı ve bütünleşmeyi sağlar. Beşinci olarak toplumsal ayrışma ve çatışmaya neden olur; dinin toplumda ki bütünleştirici rolü, ayrışmacı ve çatışmacı rolünden daha fazla olmasına rağmen yer yer ihtilaf ve çatışmalara da neden olabilmektedir. Özellikle bir dinin toplumu “inananlar ve inanmayanlar” olarak ayırmış olması, toplumsal çatışmaya zemin olabilmektedir. Altıncı olarak birey ve toplum hayatında meşrulaştırma aracı olur; din yapılan bir davranışın bireysel ve toplumsal vicdanda meşru görülmesini sağlar. Bu bağlamda din, evlenme, mülk edinme, adam öldürme gibi konularda bireylere meşruiyet dayanağı olurken, toplumsal ve siyasal konularda da güç ve iktidar ilişkilerini düzenleyerek meşruiyet kaynağı olmaktadır. Yedinci olarak normlar ve değerler sistemi inşa ederek toplumu değiştirir; dinin en önemli fonksiyonlarından birisi toplumu düzenlemek ve yapılandırmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için de belirli normlar ihdas etmektedir. Son olarak da devletle toplum arasında aracılık

yapar; din toplumu devlet arasında tampon kurum olarak görev yapmaktadır. Özellikle dini referanslı gönüllü kuruluşlar sınımlanacak, kuvvet alınacak bir zırh ve denge unsuru olarak da önemli bir muhalefet olabilmektedir.

Hariciler ve Hizbullah özelinde yapılan bu araştırmada, yaşanan sapma davranışlarında her iki hareketin de dinin yukarıda sayılan işlevlerini en iyi şekilde kullandıkları görülmektedir. Dinin, her iki harekette de yaşadıkları toplumsal koşullarda bir zihniyet ve kimlik kazandırdığı, müntesipleriyle dış dünya arasında sosyo-kontrol mekanizmalarıyla duvarlar ördüğü, örgütlenme içerisinde dayanışmayı ve bütünleşmeyi artırdığı, gerçekleştirilen şiddet eylemlerinde bir meşruiyet dayanağı sağladığı anlaşılmaktadır.

Örgütlerin dini motifleri amaçlarına uygun olarak kullanmaları da diğer bir konudur. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde din en etkili unsurlardan biri olmuştur. Bu sebeptendir ki gerçek sebep ne olursa olsun kitleleri harekete geçirebilmek için dini retorik her zaman kullanılmıştır. Dinlerin şiddeti hem önleyici hem de üretici yönünün olması onu bu anlamda daha elverişli hale getirmektedir. Bazı marjinal inanışlar dışında bütün dini inanışlar hakikat ve kurtuluş öğretisini temel almaktadırlar. Bu doğrultuda özellikle semavi dinler, kaos ve kargaşaya, fitneye, zulme, ahlaksızlığa ve her türlü kötülüğe karşı barışı, hoşgörüyü, adaleti, sevgiyi ve pozitif değerleri ön plana çıkarırken; insanları her türlü kötülük ve sapkınlıktan uzak tutarak korumayı amaçlamışlardır. Ancak dini inanışların ve değerlerin bir şekilde şiddete referans yapılarak kullanıldığı da bir gerçektir. Siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik, tarihsel ve psikolojik olarak temel motivasyonu ne olursa olsun uygulanan şiddeti meşrulaştırmada dinsel inanış ve değerler önemli birer faktör olmuşlardır.

Birçok dinin temel öğretisinde, haksızlığa karşı koyma ve gerektiğinde başkaldırma esası vardır. İnsanların her şeylerinden vazgeçerek ve bir kısım canlara da mal olabilecek eylemlere kalkışmalarının sebeplerine ve ahlaki temellerinde bakıldığında bu inanç ve felsefenin, aynı zamanda yüce hedeflerin varlığı görülmektedir. İşte teröre başvuranlar, bu referanslar aralığında kendilerine mantıklı

gerekçeler bulabilmekte ve vicdanlarında meşrulaştırıcı bir yorum yapabilmektedirler. Unutulmamalıdır ki terörizm, kendi içinde bir terör felsefesi geliştirerek farklı bir ahlaki değerler manzumesi oluşturmaktadır. Sonuçta insanlar inandıkları bu ahlaki manzumeler için yaşamakta hatta ölmektedirler. İşte terör eylemini güçlü kılanda, eylemin adanmış olduğu bu değerlerdir.

Özetle terör örgütleri, dini referansları kullanırken amaçlarına hizmet edecek şekilde maksatlı seçim yaparak kutsal metinlerdeki ayetleri; tarihsel koşullarında değerlendirmedikleri, ayetlerin indiği dönemdeki toplumsal koşulları göz önünde bulundurmadıkları, kutsal metinlere ve ayetlerin geçtiği surelere bütüncül olarak bakmadıkları, kutsal metnin dilsel özelliklerini dikkate almadıkları söylenebilir. Bunun aksine kutsal metinleri “parçacı yaklaşım” çerçevesinde yorumlayarak hüküm verdikleri, şiddet ve terör eylemlerini de bu hükümler doğrultusunda meşrulaştırdıkları görülmektedir. Aynı zamanda dini referansları asıl olarak mobilize edici unsur olarak kullanmakla beraber kamuoyuna kaynak unsur olarak takdim etmişlerdir. Böylece asıl hedeflerini perdelemekle beraber meşruiyet dayanağı oluşturmayı ve toplumsal desteği sağlamayı amaçlamışlardır.

Hariciler ve Hizbullah başta olmak üzere dini motifli terör örgütlerinin tamamı yukarıda anlatılan şekli ile dini referansları ve kutsal metinleri, hedeflerini gerçekleştirirde motive edici bir unsur olarak maksatlı seçim ve parçacı yaklaşımlarla beraber kendilerine özgü yorum farklılığını da yaparak kullanmışlardır.

Hariciler ve Hizbullah, İslam tarihinin en önemli sapma hareketlerinin başında gelmektedirler. Haricilik damarı yüzyıllar sonra da olsa uygun zemini bulunduğu tekrar su yüzüne çıkabileceği 17 Ocak 2000 tarihinde Hizbullah terör örgütüne yönelik İstanbul ilinde gerçekleştirilen operasyon sonucunda anlaşılmıştır. Bu operasyon sonucunda örgütün arşivi ele geçirilmiş ve örgütün kaçırdığı kişileri infaz etmeden önce sorguladığı kasetler de ortaya çıkmıştır. Hizbullah örgütü bugün hala geçmiş yıllarda Konca Kuriş, İzzetin Yıldırım başta olmak üzere öldürerek mezar evlere gömdüğü şahısları hangi İslami gerekçeyle öldürdüğünün izahını yapamamaktadır.

Haricilik düşüncesinin önümüzdeki yıllarda form değiştirerek yeniden ortaya çıkmaması için bu tür sapma hareketlerine yönelik araştırmaların sürekli yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca ülkemizde yeni sapma hareketlerinin ortaya çıkmaması için bazı önlemlerin önceden alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Yeni sapma hareketlerinin ortaya çıkmaması için “makro” ve “mikro” düzlemde yeni bilimsel çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu itibarla, her şeyden önce dini alanda boşluk bırakılmamalıdır. Zira kâinat boşluk kabul etmemektedir. Bir toplumun din ihtiyacı formel mekanizmalar aracılığıyla giderilemediğinde enformel yapılar ve sapma hareketleri devreye girerek bu işlevi üstlenmektedir. Dolayısı ile dini doğru bir şekilde ve kaynağından öğretecek olan formel mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bu mekanizmalar devreye girdiğinde, enformel yapılar halk tarafından itibar görmeyecektir.

2. Din cahilin elinde taassup ve fanatizm doğurmaktadır. Taassup ve fanatizmle en iyi mücadele yöntemi eğitim düzeyi yüksek, dünyayı algılayabilen, kimliği ve kişiliği sağlam bireyler yetiştirmekten geçmektedir. Toplum dini bilgilerini sıhhatli kaynaklardan öğrenebilmelidir. Bunun için entelektüel birikimi yüksek, bütün toplum kesimlerine hitap edebilen müftü, vaiz ve din görevlileri yetiştirilmelidir. Uzun vadeli ve toplumun tamamını kuşatıcı programlar yapmak suretiyle toplum sıhhatli bir şekilde dini bilgiye ulaşabilmelidir.

3. Toplumun dini ihtiyaçlarını karşılayabilecek telif eser üretimi Türkiye’de halen yeterli düzeyde değildir. Ortadoğu kökenli yazarların eserleri halen kendine önemli bir okuyucu kitlesi bulabilmektedir. Bu itibarla İslam’ın psikolojik, sosyolojik, siyasi, iktisadi bütün boyutlarını ortaya koyan telif eser üretimi teşvik edilmelidir. Bu konu oldukça önemlidir. Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında bu alanda ciddi bir boşluk yaşanmıştır. Toplum dini bilgi edinme ihtiyacını alternatifi olmadığı için Ortadoğu kökenli tercüme eserlerden edinme yoluna gitmiştir. Bu eserlerde çoğunluğu itibari ile radikal ve selefi öğreti ağırlıklı olduğu için ülkemize ve halkımızın din telakkisine uzak yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

4. Dinin ikbale, kazanca ve iktidarı elde tutmada bir araç olarak kullanılmasına izin verilmemelidir. Din dünyevi bir araç olarak kullanıldığında ulvi görevini yerine getirememekte, bilakis dinin ruhu zarar görmektedir.

Hizbullah terör örgütünün çıktığı toplumsal koşullar dikkate alınarak yapılması gerekenler bazı çalışmalar vardır. Zira kâinatın boşluk kabul etmediğini yukarıda ifade etmiştik. Örgüt, tıpkı PKK terör örgütünün yaptığı gibi bölgede dini anlamda yaşanan boşluklardan en iyi şekilde yararlanmaktadır. Bu çerçevede alınması gereken önlemler ve yürütülmesi gereken çalışmalar şöyle ifade edilebilir:

1. Bölgede fahri imamlarla hizmet veren camiler azalmakla birlikte, halen bazı camilerin din görevlilerinin olmadığı bilinmektedir. Bu camilere en kısa sürede Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı kadrolu imamlar atanmalıdır.

2. Hizbullah'ın taban bulduğu bölgelerde toplumun geneli Şafi mezhebine mensup olduğu için, bölgeye Şafi mezhebini ve fikhını bilen din görevlileri tayin edilmelidir.

3. Mevcut din görevlileri Şafii fikhî çerçevesinde hizmet içi kurslardan geçirilmelidir.

4. Bölgede kadınlar “ikincil bir konumda” olsalar da bölgede toplumsal yapının “omurgası” rolü oynamaktadırlar. Bu nedenle son yıllarda göreve başlatılan kadın din görevlilerinin sayıları artırılmalıdır.

5. Bölgede görev yapacak olan yeni din görevlileri özellikle Kürtçe bilenler arasından seçilmeli, istekli personele de Kürtçe kurslar açılmalıdır.

6. Kürtçe Kur'an meali ve Kürtçe Şafii ilmihali en kısa sürede basılarak örgütün taban bulduğu bölgelerde dağıtılmalıdır.

7. Camiler, aynı zamanda bir kültür merkezi işlevini görecektir şekilde yeniden organize edilerek, toplumun din ihtiyacını karşılamada her an kolayca ulaşılabilir bir mekân haline dönüştürülmeli ve alan örgüte bırakılmamalıdır.

8. Devlet bölgede milli birlik ve bütünlük projeleri konusunda faaliyet gösteren gönüllü kuruluşları ve STK'ları desteklemelidir. Bu bağlamda sivil inisiyatif, teşvik edilip güçlendirilmeli ve ön plana çıkarılmalıdır.

9. Özellikle terörden olumsuz etkilenmiş bölgeler kalkınma konusunda öncelikli hale getirilmeli, yatırım konusunda cazibesi artırılmalı ve başta güvenlik zafiyeti gibi caydırıcı olan unsurların hal çaresine bakılmalıdır.

10. Bölgede ki eğitim kurumlarının ve personelin niteliği tercih edilir seviyeye getirilmelidir.

11. Devlet bölgede şefkat elini halka uzatmalı ve halkın güvenini sağlayacak bir halkla ilişkiler geliştirmelidir.

12. Bölgede görev yapacak olan tüm kamu görevlilerine, bölge halkı ile kaynaşp, sağlıklı bir iletişim kurması konusunda eğitim verilmelidir.

13. Farklılıkların zenginlik olduğunu sözde değil özde gösterecek uygulamalar yapılmalı, bu konuda projeler geliştirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Acar, Ü. (2012), *A'dan Z'ye Terörizm*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Adam, B. (2002), “Yahudilik ve Şiddet”, *İslamiyat Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1.
- Adler, A. (2012), *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları
- Akyol, T. (2000), *Hariciler ve Hizbullah*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Aksın, A. (2000), *Dini Söyleme Dayalı Terör Örgütlerinin Propagandaları Üzerine Bazı Tespitler*, 1. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu Güvenlik ve Huzur Sempozyumu Bildirileri, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.
- Aktifhaber, *Dehşet Görüntüleri*, www.aktifhaber.com/hizbullah-dehset-goruntuleri-video-37892 (Erişim Tarihi: 26.12.2012).
- Akyüz, N. ve Çapçioğlu, İ. (2008), “Din ve Toplum”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (ed.) Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, İstanbul: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Akyüz, N. ve Çapçioğlu, İ. (2008), “Din Sosyolojisinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (ed.) Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, İstanbul: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Alkan, T. (1983), *Saldırganlık, Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Alkan, N. (2002), *Gençlik ve Terörizm*, Ankara: EGM Yayınları.
- Alkan, N. (2009), *Söz Bitmeden: Terörle Mücadelede Önleme Stratejileri*, Ankara: USAK Yayınları.
- Alkan, N. (2012), *PKK'da Semboller, Aktörler, Kadınlar*, İstanbul: Kara Kutu Yayınları.
- Alkan, N. (2012), “Dinin Araçsallaşması: PKK Örneği”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 3 (2).
- Aydın, M. (2011), *Dinler Tarihi*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Aydın, M. (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Aydınalp, H. (2011), *İntihar Eylemleri Ekseninde Din ve Terör*, İstanbul: Birleşik Yayınevi.

- Başbuğ, İ. (2012), *Terör Örgütlerinin Sonu*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayramoğlu, A. (02.Aralık.2003). Yenişafak Gazetesi.
- Biçer, R. ve Dalkılıç, M. (2010), “Din Temalı Terör Hareketlerinin Ana Nedenleri”, *Terörün Sosyal Psikolojisi*, (ed.) Murat Sever, Hüseyin Cinoğlu, Oğuzhan Başbüyük, Polis Akademisi Yayınları.
- BİT. (Büyük İslam Tarihi, 1992), İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Bozdemir, M. (1981), “Terör mü ve Terörizm mi? *SBF Basın Yayın Yüksekokulu Yıllığı*. Cilt:6.
- Bruinessen, M. (2008), *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, F. (1995), *Kod Adı: Hizbullah*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Çağırın, M.E. (2008), “Terörizmin Tanımlanması Meselesi”, *Terörizm*, (ed.) Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları.
- Çağlar, A. (2009), “Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz”, *Terör ve Türkiye* (ed.) A. Çağlar, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çağlar, A. (ed.) (2009), *Terör ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çakır, R. (2011), *Derin Hizbullah: İslamcı Şiddetin Geleceği*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çakır, R. (2007), “Geçmiş, Bugün ve Gelecek Kıskacında Türkiye Hizbullahı”, *Birikim Dergisi*, S:216., s.79.
- Çakır, R. (2001), “Amaç, Kürt Şeriatçılığı”, *Milliyet Gazetesi* (201.01.2001).
- Çakmak, H. (2008), “Tarihi Açından Terör”, *Terörizm*, (ed.) Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları.
- Çiçek, H. (2000), *Hangi Hizbullah*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çitlioğlu, E. (2001), *Tahran Ankara Hattında Hizbullah*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Demirel, E. (2001), *Hizbullah*, İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Demircan, A. (2000), *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- DİA. (1989), “Hariciler” *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dilipak, A. (1985). *Terörizm*, İstanbul: Çekirdek Yayınevi.

- Ebu Zehra, M. (2011), *Mezhepler Tarihi*, Çev. Sıbğatullah Kaya, İstanbul: Çelik Yayınları.
- Ergil, D. (1980), *Türkiye’de Terör ve Şiddet*, Ankara: Turhal Kitabevi.
- Erol, M.S. (2008), Uluslararası İlişkiler Aktörü Olarak Terör Örgütleri, *Terörizm*, (ed.) Haydar Çakmak, Ankara: Platin Yayınları.
- Fgulen.com, *Anarşi ve Kargaşanın Kaynağı*, www. fgulen.com.tr/fethullah- gülenin butun-eserleri (Erişim Tarihi: 05.11.2012).
- Fırlalı, E.R. (1999), *Çağımızdaki İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Frankl, V.E. (2013), *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev. Selçuk Budak, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Freud, S. (2012), *Totem ve Tabu*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (2012), *Psikanaliz ve Din*, Çev. Elif Erten, İstanbul: Say Yayınları.
- Gökulu, G. (2005), *Terör Eylemlerinin Medyaya Yansıması (15-20 Kası 2003 İstanbul Saldırıları Örneği)*, Ankara: P.A. Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Günay, Ü. (2008), “Din ve Sosyalleşme”, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (ed.) Niyazi Akyüz ve İhsan Çapçioğlu, İstanbul: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Gündüz, Ş. (2010), *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2002), “Hıristiyanlıkta Şiddetin Meşruiyet Zemini”, *İslamiyat Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1.
- Gündüz, Ş. (2007), “Giriş”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: DİB Yayınları.
- Gürtekin, H. (2008), *Hizbullah Terör Örgütü: Yapılanması, Faaliyetleri ve Son Durumu*, Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güzel, C. (2002), “Korkunun Korkusu Terörizm”, *Silinen Yüzler Karşısında Terör*, (ed.) Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hamidullah, M. (1980), *İslam Peygamberi*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hançerlioğlu, O. (2000), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hasan, İ. H. (1987), *İslam Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.

- İlhan, S. (1998), *Terör Neden Türkiye?*, Ankara: Nu-Do Yayıncılık.
- James, W. (1982), *The Varieties of Religious Experience*, New York.
- Kahraman, A. (1999), *Mukayeseli Dinler Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- Karacoşkun, M.D. (2012), Modern Psikolojide Dine Yaklaşımlar, *Din Psikolojisi*, (ed.) Karacoşkun, Mustafa Doğan, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kazancı, A.L. (2011), *Talihsiz Halife Emirü'l Müminin Hz. Ali*, İstanbul: Ensar Yayınları.
- Kazgan, G. (2011), “Doğu-Güneydoğu Anadolu’nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Sayı:24.
- Keskin, Y.M. (2004), “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2.
- Kılıç, D. (2004), *Tespihin İpi Koptu*, İstanbul: IQ Yayınları.
- Kızılcelik, S. ve Erjem Y. (1996), *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, İzmir: Saray Kitabevleri.
- Kirman, M.A. (2004), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Korani, A. (1991), *İslami Mücadelede Hizbullahi Yol*, İstanbul: Bengisu Yayıncılık.
- Kubat, M. (2006), “Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:4.
- Kurt, A. (2012), *Din Sosyolojisi*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Kutub, S. (2011), *Yoldaki İşaretler*, İstanbul:
- Mardin, Ş. (1997), *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nursi, B.S. (2012), *Lem’alar*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Okumuş, E. (2003), *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Örgün, F. (2001), *Küresel Terör*, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Özeren, S. ve Sever, M. (2011), “Giriş”, *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları.
- Özeren, S. ve Sever, M. (ed.) (2011), *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları.

- Şehidlerimiz. com, *İzzet Yıldırımın Şehadeti* www. Şehidlerimiz.com/g-h-i-tuem-ehidler/635-zzettin-yildirim.html (Erişim Tarihi: 02.03. 2012).
- Sözer, A. ve Eski, U. (2011), “Dünden Bugüne Hizbullah”, *Terörizm Paradoksu ve Türkiye*, Ankara: Karınca Yayınları.
- Şehbenderzade, (2009), *İslam Tarihi*, İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Şehristani. (2008), *El-Milel Ve’n Nihal*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayınları.
- Şen, O. (2011), *Din, Terörizm ve El Kaide*, Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Taheri, A. (1990), *Kutsal Terörün İçyüzü Hizbullah*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Taslaman C. ve Kapitan T. (2007), *Terörün ve Cihadın Retoriği*, İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taşgın, S. (2007), *Küresel Terör ve Alternatif Mücadele Yöntemleri*, Ankara: P.A. Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TDK. (1988), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TTK Basımevi.
- Yıldız, H. (2010), *Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: Araştırma Yayınları.
- Yurtseven, Ö.A. (2006), *Türkiye’de Faaliyet Gösteren Dini Bir Terör Örgütü Olarak Hizbullah*, Gebze: Yüksek Teknoloji Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Watt, W.M. (2001), *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul: Şa-to Yayınları.